

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI**

**MEHMED ZİHNİ EFENDİ'NİN İLMİ ŞAHSİYETİ,
KIRAAT İLMİNE KATKISI, TECVİD İLMİ AÇISINDAN
EL-KAVLÜ'S-SEDİD Fİ İLMİ'T-TECVİD ADLI ESERİN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

RAMAZAN ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN:
Dr. Öğr. Üyesi ALİ ÇİFTÇİ**

KONYA-2020

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	RAMAZAN ÖZ		
	Numarası	148106011128		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI KUR'AN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	MEHMED ZİHNİ EFENDİ'NİN İLMİ ŞAHSİYETİ, KIRAAT İLMİNE KATKISI, TECVİD İLMİ AÇISINDAN EL-KAVLÜ'S-SEDİD Fİ İLMİ'T-TECVİD ADLI ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Ramazan ÖZ

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	RAMAZAN ÖZ		
	Numarası	148106011128		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi ALİ ÇİFTÇİ		
Tezin Adı	MEHMED ZİHNİ EFENDİ'NİN İLMİ ŞAHSİYETİ, KIRAAT İLMİNE KATKISI, TECVİD İLMİ AÇISINDAN EL-KAVLÜ'S-SEDİD Fİ İLMİ'T-TECVİD ADLI ESERİN DEĞERLENDİRİLMESİ			

Mehmed Zihni Efendi (ö. 1913) son dönem Osmanlı âlimlerindedir. 10 Temmuz 1846'da İstanbul'da doğmuştur. Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis, terâcim-i ahvâl (biyografi) başta olmak üzere, islâmî ilimlere dair farklı birçok eser yazmıştır. Kırâat ve Tecvîd ilmine dair yazmış olduğu eser ise Osmanlıca olarak kaleme aldığı *el-Kavlü's Sedid fî İlmî't-Tecvîd*'dir. Bu eser genel olarak Âsım kırâatı ve Hafs rivâyetine göre yazılmıştır. Eserde yer yer şiir ve manzumalara yer verilmiş, konu sonlarında bol örnekler paylaşılmıştır.

Bu çalışmada, eserde verilen bilgiler bu alanda yazılan diğer eserlerdeki bilgilerle mukayese edilerek, eserin tecvîd ilmindeki yerini tespit etmeye çalışılmıştır. Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Mehmed Zihni Efendi'nin hayatı ve ilmî şahsiyeti incelenmiş, Zihni Efendi'nin eserinde istifa ettiği kaynaklar ile müellifleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise Zihni Efendi'nin *el-Kavlü's-Sedid fî İlmî't-Tecvîd* adlı eseri tecvîd ilmi açısından değerlendirilmiş, daha sonrasında, eserinden istifa eden müellif ve eserlerine yer verilmiştir.

Anahtar Kavramlar: Kavlü's Sedid, Kur'ân, Mehmed Zihni Efendi, Tecvîd

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	---

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	RAMAZAN ÖZ		
	Student Number	148106011128		
	Department	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI KUR'ÂN-I KERİM OKUMA VE KIRAAT İLMİ BİLİM DALI		
	Study Programme	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Supervisor	Dr. Öğr. Üyesi ALİ ÇİFTÇİ		
Title of the Thesis/Dissertation	THE ASSESSMENT OF MEHMET ZIHNI EFENDI'S WORK OF "EL-KAVLU'S –SEDİD Fİ İLMİ'T-TECVÎD" IN TERMS OF MEHMET ZIHNI EFENDI'S SCIENTIFIC PERSONAGE, HIS CONTRIBUTION TO THE SCIENCE OF READING KORAN (QIRAAT), AND IN TERMS OF THE SCIENCE OF TAJWEED			

Mehmed Zihni Efendi (d. 1913) is one of the recent Ottoman scholars. He was born in Istanbul on July 10, 1846. He wrote many different pieces in Islamic sciences, especially in Arabic language and literature, fiqh, hadith, and terâcim-i ahvâl (biography). The study he wrote about the Qıraat and Tajweed Studies is el-Kavlü's Sedid fî İlmi't-Tecvîd, which he wrote in Ottoman. This work was generally written according to the recitation of Âsım and narration of Hafis. In the study, poems and verses are included, and plenty of examples were shared at the end of the topics.

In this study, the information given in the study is compared with the information in the other studies written in this field, and it is tried to find out the place of the study in the science of tecwid. Our study consists of two parts. In the first part, the life and scientific personality of Mehmed Zihni Efendi was examined, information was given about the sources and his authors that Zihni Efendi made use of in his study. In the second part, the study of Zihni Efendi's hand-Kavlü's-Sedid fî İlmi't-Tecvîd has been evaluated in terms of the science of tecwid, and then the authors who profited by him and their studies have been included.

Key Words: Kavlü's Sedid, Quran, Mehmed Zihni Efendi, Tajweed

İÇİNDEKİLER

ÖZET	İ
ABSTRACT	İİ
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ	VII
GİRİŞ	1

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi	1
2. Araştırmanın Amacı	2
3. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları	2

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. MEHMED ZİHNÎ EFENDİ’NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.1.1. Hayatı, Ailesi, İsim ve Lakabı	5
1.1.2. İlim Tahsili ve Hocaları	6
1.1.3. Meslek Hayatı ve Öğretmenliği	8
1.1.4. İlmî Şahsiyeti	10
1.1.5. Eserleri	12
1.1.5.1. Kırâat ve Tecvîd	13
1.1.5.2. Arap Dili ve Edebiyatı	13
1.1.5.3. Türk Dili	13
1.1.5.4. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü	14
1.1.5.5. Akâid ve Kelâm	14
1.1.5.6. Dinler Tarihi	14
1.1.5.7. Terâcim-i Ahvâl (Biyografi)	14
1.1.5.8. Tasavvuf	14
1.1.5.9. Hadis	14

1.2. MEHMET ZİHNÎ EFENDİ’NİN ESERİNDE FAYDALANDIĞI KAYNAKLAR VE MÜELLİFLERİ

1.2.1. Kırâat ve Tecvîd	16
1.2.1.1. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)	16
1.2.1.2. Şeyh Abdurrahman el-Karabâsî (ö.904/1498)	20
1.2.1.3. Ali el-Kârî (ö. 1014/1605)	21
1.2.2. Tefsîr	23
1.2.2.1. Zemahşerî (ö. 538/1144)	23
1.2.2.2. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210)	25
1.2.2.3. Muhammed b. Tayfûr es- Secâvendî (ö. 560/1165)	25
1.2.2.4. el-Beyzâvî (ö. 685/1286)	26
1.2.2.5. Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505)	27
1.2.2.6. Şehâbeddin Mahmûd Âlûsî (ö. 1270/1854)	29
1.2.3. Hadis	30
1.2.3.1. Mâlik b. Enes (ö. 179/795)	30
1.2.3.2. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/870)	31
1.2.3.3. Nesâî (ö. 303/915)	32
1.2.3.4. Muhammed Abdürraûf Münâvî (ö. 1031/1622)	32
1.2.4. Dil Bilimciler	33

1.2.4.1. Ebü'l-Esved Ed-Düelî (ö. 69/688).....	33
1.2.4.2. İbn Dürüsteveyh(ö. 347/958).....	33
1.2.4.3. İsmâil b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce).....	34
1.2.4.4. İbn Manzûr (ö. 711/1311).....	34
1.2.4.5. Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415).....	35
1.2.5. Fıkıh ve Ahlaka Dair Eserler.....	35
1.2.5.1. Ebü'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983).....	35
1.2.5.2. Muhammed b. Ebû Bekir İmamzâde (ö. 573/1177).....	36
1.2.5.3. Ebü'l-Berekât en-Neseî (ö. 710/1310).....	37

İKİNCİ BÖLÜM

EL-KAVLU'S-SEDİD Fİ İLMİ'T-TECVİD ADLI ESERİN TECVİD İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Eserin Nüshaları.....	39
3.2. Eser Hakkında Bilgi.....	39
3.3. el-Kavlu's-Sedîd fî İlmî't-Tecvîd ve İhtiva Ettiği Konular.....	40
3.3.1. Mushaf-ı Şerif.....	40
3.3.2. Tilâvet.....	69
3.3.3. Tenvîn.....	84
3.3.4. Huruf-u Med ve Huruf-u Lîn (Med ve Lin Harfleri).....	85
3.3.5. Vakf ve Vasl.....	86
3.3.6. Tefhîm ve Terkîk.....	105
3.3.7. Med ve Kasr.....	111
3.3.8. Zamirlerin Medd-i ve Kasr-ı.....	114
3.3.9. Medd-i Aslî ve Meddi Fer'i.....	118
3.3.10. Medd-i Fer'inin Çeşitleri.....	120
3.3.11. Medd-i Muttasıl-Medd-i Munfasıl.....	120
3.3.12. Medd-i Lâzım ve Medd-i Ârız.....	122
3.3.13. Medd-i Lîn.....	125
3.3.14. Kalkale.....	127
3.3.15. İdğam.....	128
3.3.16. İdğâm-ı Mütecaniseyn.....	133
3.3.17. İdğâm-ı Mütekaribeyn.....	136
3.3.18. İdğam Bila Ğunne.....	140
3.3.19. İdğam Meal Ğunne.....	143
3.3.20. İhfa.....	148
3.3.21. İklab.....	152
3.3.22. İzhâr.....	155
3.3.23. İzhâr -ı Kameriyye.....	157
3.3.24. İdğam-ı Şemsiyye.....	159
3.5. Eserden İstifade Eden Müellifler ve Eserleri.....	162
3.5.1. Ali Rıza Sağman -- İlaveli Yeni Sağman Tecvîdi (1955).....	163
3.5.2. A.Celâleddin Karakılıç-Tecvîd İlmî (Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri) (1961).....	164
3.5.3. Tayyar Altıkulaç - Tecvîd'ul-Kur'ân (1981).....	165
3.5.4. Demirhan Ünlü – Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi (1971).....	165

3.5.5. İsmail Karaçam-Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri (1976)	167
3.5.6. Mehmet Adıgüzel – Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi ve Tilâveti (1985)	168
3.5.7. Ahmet Madazlı-Tecvîd İlmi-Kur'ân Kıraati İle İlgili Mes'eleler (1985)	168
3.5.8. Abdurrahman Çetin – Kur'ân Okuma Esasları (1987)	169
3.5.9. Sıtkı Güllü – Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi (2005)	170
3.5.10. Hamdi Uygun – Uygulamalı Kur'ân Tecvîdi (2005)	171
3.5.11. Alican Dağdeviren – Kur'ân Okuma Sanatı Tecvîd (2006)	172
3.5.12. Ömer Kara – Tecvîd Kur'ân Okuma Kaideleri (2012)	172
3.5.13. Ramazan Pakdil – Ta'lim Tecvîd ve Kıraat (2013)	173
3.5.14. Abdullah Benli-Hafs Rivâyetiyle Âsım Kıraatinin Tecvîd Kuralları (2015)	174
3.6. Osmanlıca Yazılan Tecvîd Eserleriyle Benzerlikler, Farklılıklar	174
SONUÇ	177
KAYNAKÇA	181

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.s.	: Aleyhisselâm
bas.	: Baskı
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâlüh
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
m.	: Miladi
mat.	: Matbaa
md.	: Madde
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi Ve Sellem
sad.	: Sadeleştiren
şrh.	: Şerh eden
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
tsh.	: Tashih
vb.	: ve benzeri
yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Kur'ân-ı Kerîm, Allah (c.c.) tarafından Hz. Muhammed'e (s.a.v.) indirilen, mushaflarda yazılı, O'ndan tevatür yoluyla nakledilmiş, okunmasıyla ibadet olunan, insanların benzerini getirmekten âciz kaldığı ilâhî kelimedir. Vahiy meleği Cebrâil (a.s.) ve vahyin ilk muhatabı olan Allah Resûlü, Kur'ân-ı Kerîm'i tecvîd ve tertîl üzere okumuştur. Müslümanlar da Kur'ân-ı Kerîm'in kırâatini Hz. Muhammed'in öğrettiği şekilde yapmışlar ve bu okuyuşlarını sonraki nesillere nakletmişlerdir.

Allah Resûlünün Kur'ân-ı Kerîm'i okurken uyguladığı kaide ve kurallar ilk zamanlar şifahi olarak arz ve sema' yoluyla öğrenilmiş, daha sonra ise kırâat ilmi şeklinde müstakil bir ilim dalı halini alarak üzerinde durulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'in okunuş keyfiyeti olan kırâat ilmi konusunda, Kur'ân-ı Kerîm'in kurallarına uygun biçimde okunmasını konu alan ve aslında kırâat ilminin bir cüz'ü olan tecvîd hususunda, ilim adamları pek çok önemli eser telif etmişlerdir. Bu eserler, hitap edilen kimselerin durumlarına, ihtiyaca ve müellifin tarzına göre farklı metodlar esas alınarak hazırlanmıştır. Bu eserlerden birisi de son dönem Osmanlı âlimlerinden olan Mehmed Zihni Efendi'nin *el-Kavlü's-Sedîd fî İlmi't-Tecvîd* adlı eseridir. Özellikle Arap Dili ve Edebiyatı ile Fıkıh alanında son derece yetkin bir alim olan Zihni Efendi'nin eserlerine dair birçok çalışma yapılmıştır. Onun tecvîd ilmine dair yazmış olduğu *el-Kavlü's-Sedîd fî İlmi't-Tecvîd* eseri üzerine ise -bildiğimiz kadarıyla- yüksek lisans düzeyinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple, kendisinden sonra neşredilen birçok esere kaynaklık edecek kadar değerli görülen bu eser hakkında bir tez çalışması yapmayı uygun gördük.

Bu çalışmamızda Mehmed Zihni Efendi'nin hayatı ve ilmi şahsiyeti hakkında bilgi vermeye ve *el-Kavlü's-Sedîd fî İlmi't-Tecvîd* isimli eserini bu alanda yazılan diğer eserleriyle mukayese ederek eserin tecvîd ilmindeki yerini tespit etmeye çalıştık.

Eserin değerlendirilmesinde öncelikle Zihni Efendi'nin görüşleri üzerinde durulmuş, müellifin konuları incelerken istifade ettiği kaynaklara değinilmiş ve diğer farklı eserlerle onun görüşleri karşılaştırılarak sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Mehmed Zihni Efendi'nin hayatı ve ilmî şahsiyeti incelenmiş, eserinde istifade ettiği kaynaklar ile

müellifleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise Zihni Efendi'nin *el-Kavlü's-Sedîd fi İlmi't-Tecvîd* adlı eseri tecvîd ilmi açısından değerlendirilmiş, daha sonrasında ise eserden istifade eden müellif ve eserlerine yer verilmiştir.

Yüksek lisans eğitimine başladığım andan itibaren bana desteğini esirgemeyen tez danışmanım muhterem Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇİFTÇİ hocama şükranlarımı sunarım. Eğitim döneminde ilminden istifade ettiğim Doç. Dr. Ali ÖGE'ye, bu alanda ufkumu genişleterek bana rehberlik eden Murat KALIÇ, İshak KARALI ve Mehmet ÇOLAKOĞLU hocalarıma ve diğer tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca çalışmam esnasında büyük fedakârlık göstererek bana destek olan değerli eşime, çocuklarıma ve dualarını esirgemeyen aileme müteşekkirim.

Ramazan ÖZ

2020 - EHİNGEN/ALMANYA

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Çalışmamızda, son devir Osmanlı âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi'nin (1846-1913) hayatı ile ilmî şahsiyetine yer verilmiş ve ayrıca *el-Kavlü's-Sedîd fî İlmî't-Tecvîd* adlı eseri tecvîd ilmi açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Mehmed Zihni Efendi yaptığı çalışmalarla hem yaşadığı dönemde hem de sonrasında ilim ehli tarafından takdir görmüş bir alimdir. Onun özellikle Arap Dili ve Edebiyatı ve Fıkıh alanında yazdığı eserler ve bu alanlarda verdiği yenilikçi eğitimlerle ön plana çıktığını görmekteyiz. Zihni Efendi bu alanların dışında hadis ve Kur'ân ilimleri gibi diğer islâmî ilim dallarında da eserler yazmıştır. Onun tezimize konu olan Kırâat ve Tecvîd ilmine dair yazmış olduğu eser *el-Kavlü's-Sedîd fî İlmî't-Tecvîd'dir*. Onun yazmış olduğu eserleri, islâmî ilimlere dair eser yazan, makale vb. çalışmalarda bulunanlara kaynaklık etmiştir. Tecvîd ilmine dair yazmış olduğu bu eser de birçok tecvîd kitabına kaynaklık etmiş, makale vb. ilmî çalışmalarda onun görüşlerine yer verilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm nâzil olduğu andan itibaren Müslümanlar, onu vahyin ilk muhatabı Hz. Muhammed'in (s.a.v.) okuduğu gibi okumuşlar ve okuyuşlarını sonraki nesillere nakletmişlerdir. İlk zamanlar şifahi olarak uygulanan Kur'ân-ı Kerîm'in okunuş şekilleri ve kaideleri sonraları Kırâat ilmi olarak müstakil bir ilim haline gelmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in korunmasına yönelik bir ilim dalı haline gelen kırâat konusunda Müslüman ilim adamları pek çok önemli eser telif etmişlerdir. Yine kırâat'ın bir cüz'ü olan tecvîd konusunda da her dönemde farklı tarzlarda eserler yazılmıştır. Arapça, Osmanlıca ve Türkçe gibi farklı dillerde birçok eser neşredilmiştir. Müellifin yaşadığı Osmanlı'nın son döneminde de Osmanlıca yazılmış birçok eser vardır. Fakat bu eserlerin hepsi sonraki dönemde yazılan eserlere kaynaklık edecek kadar bir muhtevaya sahip değildir. Zihni Efendi'nin eseri ise kendisinden sonra yazılan eserlere kaynaklık etmiş ve bu alanda yazılan önemli bir eser olarak görülmüştür.

Mehmed Zihni Efendi'nin Osmanlıca olarak yazdığı bu eserin meşhur oluşu, tecvîd literatüründeki yerinin ne olduğunu bilmeyi gerekli kılmaktadır. Bu denli

meşhur bir eserin içeriğinde nelere yer verildiği, müellifin eserini yazmada kendisinin hangi kaynaklardan etkilendiğini bilmemiz bu eserin değerini daha da arttıracaktır. Ayrıca günümüz eserlerinde Zihni Efendi'nin bu eserin ne derece kaynaklık ettiğini görmemiz de önem arz etmektedir. Biz yaptığımız bu çalışmada Zihni Efendi'nin eserinde yer verdiği bilgileri ve görüşlerini inceleyerek üzerinde durmaya çalıştık.

2. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada son dönem Osmanlı alimlerinden Mehmed Zihni Efendi'nin tecvîd ilmine dair yazmış olduğu *el-Kavlü's Sedid fi İlmi't-Tecvîd* adlı Osmanlıca eserde tecvîd konularının nasıl ele alındığını, tecvîd konularını değerlendirmede takip ettiği yolu, kendisinden önce ve sonraki dönemlerde yazılan bazı tecvîd kitaplarıyla *el-Kavlü's Sedid fi İlmi't-Tecvîd* adlı eseri içerik yönünden karşılaştırmayı, eserde ele alınan konuların sıralamasının diğer tecvîd kitaplarıyla benzer ve farklı yönlerini, eserin yazımında başvurduğu kaynak ve referanslarını tespit etmeyi amaçlıyoruz. Ayrıca Zihni Efendi'nin eserini yazarken kendisine kaynaklık eden eser ve müellifleri ile müellifin görüşlerine eserinde yer veren günümüz müelliflerini kısaca tanıtmayı ve bu surette *el-Kavlü's Sedid fi İlmi't-Tecvîd* adlı eserin tecvîd literatüründeki yerini daha iyi görmeyi amaçlıyoruz.

Bu ve benzeri Osmanlıca, Arapça ve farklı dillerdeki eserlerin üzerinde çalışmalar yapılarak ilim sahasına çıkarılmasının önemi malumdur. Bu eser üzerine daha önce yüksek lisans düzeyinde bir çalışmanın yapılmamış olması, bizi bu eser üzerinde çalışmaya sevk eden sebeplerdendir. Mütevazı çalışmamız vesilesi ile kıymetli alim Mehmed Zihni Efendi ve eserini daha iyi tanıyabilmeyi temenni ediyoruz.

3. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Daha öncede zikrettiğimiz üzere birinci bölümde Mehmed Zihni Efendi'nin hayatı ve ilmî şahsiyeti incelenmiş, Zihni Efendi'nin ilmî olarak istifade ettiği ve eserinde kaynak gösterdiği eserler ve müellifleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise *el-Kavlü's Sedid fi İlmi't-Tecvîd* adlı eseri tecvîd ilmi açısından değerlendirilmiş, ayrıca eserden istifade eden müellif ve eserlerine yer verilmiştir.

Birinci bölümde müellifin hayatı ve ilmî şahsiyeti hakkında verilen bilgileri derlemek için, bu konuda yapılan iki önemli çalışma olan Ahmet Turan Arslan'ın *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri* adlı eseri ile Hamza Ermiş tarafından doktora tezi olarak yazılan ve daha sonra kitap halinde basılan *Mehmed Zihni Efendi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri* adlı eserlere başvurduk. Müellifin hayatı hakkında önemli bilgiler veren Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eseri ile müellifin oğlu Ali Rânâ Tarhan'ın yazdığı hal tercümesi bu konuda yararlandığımız kaynaklar oldu. Bunların yanında Hayreddîn Ziriklî'nin (1893-1976) *el-A'lâm*, Bağdatlı İsmail Paşa'nın (1839-1920) *Hediyetü'l-Ârifin ve Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin* ile *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Ali Çankaya'nın *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler* adlı ansiklopedik eseri vb. türdeki eser ve ansiklopedilerden istifade ederek müellifin hayatı hakkında araştırma yaptık.

Yine birinci bölümde müellifin eserini yazarken istifade ettiği kaynaklar hakkında bilgiler verilmiştir. Müellifin etkilendiği ve görüşlerini aktardığı bu kişiler ve eserlerin bir kısmı Zihni Efendi'nin eserinde eser ismi veya müellif ismi olarak dipnotlarda gösterilmiştir fakat bu bilgiler her zaman verilmemiştir. Müellifin verdiği bilgilerden hareketle ilgili eserlerdeki yerlerini tespit ederek dipnotlarda göstermeye çalıştık. Müellifin isim veya eser bilgisi vermediği durumlarda ise ilgili metnin veya görüşün nerelerde geçtiğini bulmaya çalıştık. Bir bilgi birden fazla yerde yer alıyorsa bu durumda meşhur olan veya daha eski olan eser ismi esas alınmış ve bunların da yerleri dipnotlarda detaylıca gösterilmiştir. Müellifin istifade ettiği ve etkilendiği bu kişilerin hayatları hakkında kısa malumatlar verdik. Bu hususta daha çok Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi ve zikredilen alimler hakkında bilgi veren eserlere müracat edilmiştir.

Eserin ikinci bölümü olan değerlendirme bölümünde müellifin görüşlerine yer verdikten sonra, konu hakkında farklı bir görüş varsa bu görüşlere de yer vererek mukayeseli bir şekilde değerlendirme yapılmıştır. Eser değerlendirmesinde İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr fi'l-Kırââtü'l-Aşr*, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye*'si, Aliyyü'l Kârî'nin (ö. 1014/1605) *el-Minehü'l-Fikriyye*'si, Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505) *el-İtkân*, Zemahşerî (ö. 538/1144) *el-Keşşaf*, Elmalılı Hamdi Yazır'ın (ö.

1942) *Hak Dini Kur'ân Dili* gibi tefsîr ve kıraat alanında ve yine hadis alanında yazılmış farklı birçok eserden istifade edilmiştir. Müellin eserinde yer verdiği bilgiler tetkik edildikten sonra, zikredilen eserlerde yer verilen bilgilerle karşılaştırmaya tabi tutulmuş ve sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Eserde yer verilen şiir, kelimelerin anlamları vb. türden olan farklı bilgiler içinde edebiyat, tasavvuf, sözlük ve tabakât kitaplarına müracaat edilmiştir. Faydalanılan eserler dipnotlarda ayrıca gösterilmiştir. Müellifin eserde konu sonlarında verdiği temrinler (alıştırmalar), eserin daha iyi tanınabilmesi amacıyla konu sonralarında azaltılarak gösterilmiştir. Müellifin tertip ettiği başlıklar aynen korunmuş fakat ana başlıkların içerisinde, konuya uygunluğuna göre küçük yan başlıklar da belirlenmiştir.

Bu bölümde ayrıca, günümüz tecvîd eserlerinden olan ve Zihni Efendi'nin görüşlerinden ve verdiği bilgilerden istifade eden müelliflere yer verilmiştir. Son dönemlerde yazılan bu eserlerin tamamı incelenmeye çalışılmıştır. Müellifin eserinden istifade eden eserler ve müellifleri hakkında kısa bilgilere yer verilmiştir.

Mehmed Zihni Efendi'nin eserlerini değerlendirirken eser hakkında bilgi toplayabilmek için Beyazıt Devlet Kütüphanesindeki kataloglar taranmıştır. Ayrıca, www.yazmalar.gov.tr, <https://e-library.ircica.org/>, <http://www.toplukatalog.gov.tr/>, <http://ktp.isam.org.tr/> adreslerinden de taramalar yapılarak müellifin diğer eserleri ve tecvîd eseri hakkında bilgiler edinilmiştir. Eserin nüshaları hakkında <http://kasif.mkutup.gov.tr/> adresinden de ayrıca taramalar yapılmıştır. Tez'in teşekkülünde ihtiyaca göre dijital ortamdaki kaynaklardan ve bilgilerden istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHMED ZİHNÎ EFENDİ VE ESERİNDE FAYDALANDIĞI KAYNAKLAR

Tezimizin birinci bölümünde Mehmed Zihnî Efendi'nin hayatı ve ilmî şahsiyetine dair bilgiler ile müellifin eserini yazarken istifade ettiği kaynaklar ve müellifleri hakkında bilgilere yer verdik.

1.1. MEHMED ZİHNÎ EFENDİ'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

1.1.1. Hayatı, Ailesi, İsim ve Lakabı

Asıl adı Mehmed olan Zihni Efendi¹, 1262 yılının 16 Recep Cuma günü (10 Temmuz 1846) İstanbul'daki Vefa semtinde bulunan Hızır Bey mahallesinde doğmuştur.² Müellifin kendi beyanına göre ailesi, iki yüz yıldan beri bu mahallede ikamet etmektedir. Babası, dönemin mülkiye kaymakamlarından Mehmed Reşid Efendi, annesi de Güzide Gülsüm hanımdır.³ Zihni Efendi'nin neslinden olan Kenan Gürsoy'un verdiği bilgilere göre, babası Mehmed Reşit Efendi'nin soyu Çerkez'dir. Ayrıca Reşit Efendi'nin, Osmanlı sarayında görev yapan Şakir isiminde bir oğlunun daha olduğu zikredilmiştir; fakat Zihni Efendi'nin Şakir Bey dışında başka kardeşinin olup olmadığı konusunda bir bilgi bulunmamaktadır.⁴

Eserlerde Mehmed ismi kullanılmakla beraber *el-Hakâik* adlı eserinin kapak sayfasında Muhammed ismi de yer almıştır.⁵ Mehmed ismiyle beraber devamlı

¹ Mehmed Zihni Efendi'nin hayatına ve ilmi çalışmalarına dair ilk yazılan eser, Ahmet Turan Arslan'ın "*Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihnî Efendi Hayatı-Şahsiyeti-Eserleri*" adlı eseridir. (İstanbul 1999, İFAV Yay.). Arslan bu kitabını hazırlarken eski ve yeni Türkçe-Arapça kaynaklar, sicil defterleri, tez, çeşitli belge vb. yazılı kaynaklar ile, Zihni Efendi'nin torunları, onların akrabaları, talebelerinin talebeleri gibi şifahi kaynaklardan istifade etmiştir. Daha sonra bu eserde verilen bilgilere bazı eklemeler yaparak Hamza Ermiş tarafından Zihni Efendi'nin hayatı ve ilmi şahsiyeti hususunda doktora tezi hazırlanmıştır. Bu tez "*Mehmed Zihni Efendi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*" adıyla Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından kitap olarak basılmıştır. Zihni Efendi'nin hayatı ve ilmi şahsiyeti konusunda bilgi veren kaynaklar bu iki eserde detaylıca zikredilmiş, yapılan çalışmalar, genelde bu kaynaklarda verilen bilgiler etrafında şekillenmiştir.

² Bazı yerlerde doğum tarihi miladi olarak 1844-45 olarak zikredilesede müellifin hicri doğum tarihi ay ve yıl olarak hesaplandığında 1846 tarihi olduğu ortaya çıkmaktadır. Ermiş, Hamza, *Mehmed Zihni Efendi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, İSAM yay., İstanbul, 2011, s.43; Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, "Mehmed Zihni Efendi" Dergah Yay., İstanbul, 1986, c.6, s.223

³ Çankaya, Mücellit Oğlu Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara, 1968-1969, c.2., s.1041

⁴ Arslan, Ahmet Turan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihnî Efendi*, İFAV Yay., İstanbul, 1999, ss.28-29

⁵ Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihnî Efendi*, ss.188-189

kullanılan “Zihni” mahlası ise medrese yıllarında öğrenci iken çok zeki ve parlak bir öğrenci olması hasebiyle hocası tarafından verilmiştir.⁶ Bazı eserlerde⁷ “Paşa” ünvanıyla tanıtılmış olsa da, bu bilgi doğru kabul edilmemektedir.⁸ Müellifi tanıtan Arapça eserlerin bazılarında “İstanbulî”, “Rûmî”, “Kostantinî” gibi bazı nisbeler verilmiş, ayrıca zikredilen kişinin Türk olduğu vurgulanmıştır.⁹

Zihni Efendi belki de mütevazi oluşundan olsa gerek “Hacı” sıfatını kendisi için hiç kullanmamıştır. Fakat onu tanıtan eserlerde bu sıfatın Mehmed Zihni ismiyle beraber kullanıldığı görülmektedir.¹⁰ Mülkiye Mektebi öğrencilerinden Mustafa Reşit Mimaroglu’nun hatıratları¹¹ ve yine Mehmet Necati Lugal’in (ö.1964) kendi öğrencilerine anlattığı hatıraları göz önünde bulundurulduğunda,¹² onun için verilen “Hacı” sıfatının doğruluğu teyit edilmekte ve onun en az bir kez hacca gittiğini göstermektedir. Diğer ansiklopedik eserlerde yer almayan bir husus da Zihni Efendi’nin “Seyyid”¹³ oluşudur. Ahmet Turan Arslan, Zihni Efendi’nin bazı eserlerinde yer alan mühürlerdeki “es-Seyyid Mehmed Zihni” ifadesinden yola çıkarak Zihni Efendi’nin “Seyyid” olduğu kanaatine varmıştır.¹⁴

Bu bilgilerin yanında müellifin aile hayatıyla alakalı da bazı bilgiler mevcuttur. Mehmet Zihni Efendi’nin Mevhibe Hanım’la olan evliliğinden üç çocuğu olmuştur. Bu kişiler Hadiye Hanım, Selma Hanım ve Ali Rana Tarhan’dır.¹⁵

1.1.2. İlim Tahsili ve Hocaları

Zihni Efendi’nin öğrenim hayatı boyunca hangi okullarda okuduğu ve hangi hocalardan ders aldığı konusunda detaylı bilgiler bulunmamaktadır. Eserlerde verilen

⁶ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c.2., s.1041

⁷ Komisyon, *Meydan Larouse Büyük Lügat ve Ansiklopedi*, (haz. Safa Kılıçlıoğlu, Nezihe Araz, Hakkı Devrim), Meydan Yay., İstanbul, 1992, s.333; Türkiye Ansiklopedisi, “Hacı Mehmed Zihni Paşa” md., (haz. Ekrem Üzümeri- Selami Dinçer- Sadi Kazancı), Yıldız Matb., Ankara, 1956, c.3, s.11-12

⁸ Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, s.42

⁹ Zirikli, Hayreddin, *el-A’lâm, Dâru’-ilm li’-melâyîn*, Beyrut, 2002, c.6, s.123; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü’l-Ârifin ve Esmâü’l-Müellifin ve Âsârü’l-Musannifin*, (haz. Nail Bayraktar), MEB, İstanbul, 1990, c.2, s.400

¹⁰ Gövsa, İbrahim Alaettin, *Meşhur Adamlar Hayatları Eserleri* (nşr. Sedat Simavi), Yedigün yay., İstanbul 1933-1936, c.4, ss.1597-1598

¹¹ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c.1., ss.394-830

¹² Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, ss.76-77

¹³ Peygamberimizin (s.a.v.) torunlarından olan Hz. Hüseyin’in soyundan gelenlere “seyyid” denilmektedir.

¹⁴ Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, ss.29-30

¹⁵ Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, s.61

bilgilerin ekserisi, oğlu Ali Rana Tarhan'ın¹⁶ ve torunu Tayfur Tarhan'ın verdiği bilgilerdir.¹⁷ Bu bilgilere göre; Zihni Efendi küçük yaşta Kur'ân'ı ezberleyerek hafız olmuştur.¹⁸ Özel öğrenim gördükten sonra cami derslerine de başlamıştır. Burada disiplinli bir eğitim dönemi geçirdikten sonra “ulûm-i âliye şehadetnamesi: icâzetnâme-i esatize yani medrese profesörlüğü diploması” almıştır.¹⁹ Sonradan yapılan araştırmalarda Zihni Efendi'ye icâzetnâmesini veren hocasının Kütahyalı Abdurrahman Fevzî Efendi (1802-1864) olduğu tespit edilmiştir.²⁰

Zihni Efendi, sonradan İstanbul'a gelen Yûsuf el-Esîr es-Saydâvî (ö. h. 1307), Abdurrahman Nâcim (ö. h. 1313), Ahmed Fâris es-Şidyâk (ö. h. 1304) ve Muhammed Mahmud es-Şinkîfî (ö. h. 1322) gibi bazı alimlerle de görüşmeler ve sohbetler yapmıştır. Zihni Efendi'nin *Meşâhîrü'n-nisâ* adlı eserinde “üstâzım seyh Yûsuf” şeklinde zikrettiği nottaki Yusuf'un, Yûsuf el-Esîr es-Saydâvî olduğu ve aralarında hoca talebe münasebetinin ihtimal dahilinde olduğu zikredilmiştir.²¹ Son bulgular ise, Yûsuf el-Esîr es-Saydâvî'nin Zihni Efendi ve onunla beraber olan bir grup arkadaşına kesin olarak ders verdiği yönündedir.²² Bu isimle beraber zikredilen diğer alimlerle aralarında hoca talebe münasebeti bulunma ihtimali olmasa da, bu alimlerin ilimlerinden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Zikredilen alimlerin dışında onun, yaşadığı ilim şehri olan İstanbul'da ve İskenderiye gibi yerlere yaptığı seyahetlerde farklı alimlerle ilmî müzakerelerde bulunması ve ilim ehlinde istifade etmiş olması mümkündür. Fakat bu isimlerin kimler olduğu hususunda detaylı bir bilgi yoktur.²³

Zihni Efendi Arapça dilini öğrenme konusunda öğrencinin kişisel gayretlerinin önemli olduğunu, iyi bir şekilde çalışarak kendi kendine bile öğrenme

¹⁶ Tarhan, Ali Rânâ, “Müellif (Mehmed Zihni Efendi) 'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bilgi”, (Mehmed Zihni, el- Muhtasarât içinde), Doğu matb., Ankara, 1957, s. 2-5

¹⁷ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c.2., s.1041

¹⁸ Kılıç, Hulusi, "Mehmed Zihni Efendi", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mehmed-zihni-efendi> (27.04.2020).

¹⁹ Öztürk, Bayram Ali, “Fukaha-i Kiram'dan Hacı Mehmed Zihni Efendi”, (Mehmed Zihni, Nimet-i İslam içinde), İslam Mecmuası yay., İstanbul, 1986, s. 12

²⁰ Arslan, “*Beylebeyi Sâkinlerinden. Mehmed Zihni Efendi*”, Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 6: Bildiriler, Üsküdar Belediyesi/İstanbul, 2009, s.104

²¹ Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, ss.32-33

²² Ermiş, Hamza, "Son Dönem Osmanlı Alimlerinden Mehmed Zihni Efendi'nin Hayatı Ve Eserleri". Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.7, say:11, 2005, s.55

²³ Arslan, “*Beylebeyi Sâkinlerinden. Mehmed Zihni Efendi*”, s.104

sağlanabileceğini söylemiştir.²⁴ Onun bu düşüncesi eğitimde kişisel gayrete önem verdiğini göstermektedir. Buradan yola çıkarak kendisini geliştirmesindeki etkenler - isimlerini tam olarak bilmesek de- onun ders aldığı hocalar ve en büyük unsur ise ilme olan merakı, ileri derecedeki zekâsı ve üstün gayreti olduğudur.

1.1.3. Meslek Hayatı ve Öğretmenliği

Zihni Efendi'nin öğretmenlik dahil meslek hayatıyla alakalı bilgilerin geneli Basbakanlık Osmanlı Arsivi'ndeki Sicill-i Ahvâl Defteri'nde yer alan bilgilerden ibarettir.

Zihni Efendi iş hayatına, eğitimini tamamladıktan hemen sonra 18 yaşlarındayken h. 1280 Rebiülâhir (m. 1864 Eylül) tarihinde Bab-ı Âli Meclis-i Vâlâ (bakanlar kurulunun üstünde bir nevi yasama organı) mazbata odasında mülâzım (stajyer memur) olarak başlamıştır. İlk olarak bir ücret olmaksızın başladığı bu görevini h. 1281 Şevval (1865 Mart) tarihine kadar altı ay aynı şekilde ücretsiz olarak sürdürmüştür. Bu tarihten sonra maaşlı olarak görevine devam etmiştir. h. 8 Zilhicce 1283 (13 Nisan 1867)'de rütbe-i rabia adı verilen, bir nevi kadrolu devlet memurluğu derecesini almış ve h. 21 Muharrem 1285 (14 Mayıs 1868) tarihine kadar bu görevini sürdürmüştür.²⁵ h. 21 Muharrem 1285 (14 Mayıs 1868) tarihinde Matbaa-i Amire'de Takvim-i Vakayi'nin (resmi gazete) katiplik ve musahhihlik görevine terfi etmiştir. Yaklaşık 11 yıl sürdürdüğü bu görev esnasında birçok ilmî eser telif etmiştir. Fakat bu eserlerin hepsi basılmamıştır. Müellif bu görevinin son dönemlerinde h. 21 Safer 1296 da (13 Şubat 1879) Mekteb-i Sultani Edebiyat-ı Arabiyye muallimliği görevine de getirilmiş ve kısa bir süre iki görevi beraber yürütmüştür.²⁶

Müellif ayrıca Padişah'ın emriyle Tedkik-i Müellefat (yazılı eserleri inceleme) Komisyonu azalığı, Meclis-i Kebir-i Maarif azalığı, Encümen-i Teftiş ve Muayene Riyaseti gibi bazı önemli devlet görevlerinde de bulunmuştur. Tedkik-i Müellefat (yazılı eserleri inceleme) Komisyonu görevinde bulunduğu yaklaşık on yılda birçok dinî ve edebî eserin hatasız bir şekilde basılmasını sağlamıştır. Mehmed Zihni Efendi

²⁴ Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, ss.88-89

²⁵ Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, s.46

²⁶ Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, c.1., s.1041; Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s.36

devlet görevinde bulunduğu esnada çalışmalarındaki başarısından dolayı rütbe ve dereceler almış, ayrıca kendisine nişan tabir edilen madalyalar verilmiştir.²⁷

Bütün bu devlet görevlerinin yanında, onun en önemli vasfı bir muallim oluşudur. Daha on sekiz yaşlarındayken eser telif etmesi, onun ilme olan sevdasının bir göstergesidir. Onun bu sevdası Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'nde ve Mekteb-i Mülkiyye'de hocalık yapmasına ve hocalık yaptığı bu dönemde birçok talebe yetiştirmesine vesile olmuştur. *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh* isimli eserin mütercimi olarak meşhur olmuş Babanzâde Ahmed Naim (ö. 1934), Ali Nazîma (ö. 1935), Kenan Rifâî (ö. 1950), Abdülhak Şinasi Hisar (ö. 1963), İstiklal Marşı'nın yazarı Mehmet Akif Ersoy (ö. 1936), Tefvik Fikret (ö. 1915) gibi birçok meşhur kişi onun öğrencileri arasında yer almıştır. Onun görev yaptığı bu okullar, dönemin en popüler okulları arasındadır.²⁸

Zihni Efendi muallimlik hayatına 21 Safer 1296'da (13 Şubat 1879) otuz üç yaşındayken Galatasaray Mekteb-i Sultânî'ye Arap Dili ve Edebiyatı muallimi olarak atanarak başlamıştır. Yine bu görevine devam ederken Mekteb-i Mülkiyye-i Şâhâne'ye (Siyasal Bilgiler Fakültesi) Usûl-i Fıkıh muallimi olarak atanmış daha sonra aynı okulda Arapça muallimi olarak da dersler vermiştir. Müellif, 1300/1883 yılında başlamış olduğu Mekteb-i Mülkiyye muallimliğinden yaklaşık yirmi üç yıl görev yaptıktan sonra 1324/1906 yılında ayrılmıştır.²⁹

Mehmed Zihni bu okulların dışında Mekteb-i Sultânî muallimlerinden Necib ve Ali Nazima Bey'ler tarafından açılan Mekteb-i Edeb adlı özel okulda da dersler vermiştir. Bu okulda ders alanlar tahsil durumları ileri seviyede olan kişilerdir. Arapça bilgi sevelerini arttırmak ve bunun yanında tefsîr, hadis okuyarak hem pratik yapmak hem ilim tahsiline devam etmiş olmak gaysesiyle açılan mektepte Zihni Efendi'nin de dersler vermiş olması, onun üst seviyede donanımlı bir alim olduğunun göstergesidir. Müellif, burada ders verdiği öğrenciler için *el-Müşezzeb* adlı eserini hazırlamıştır. Eserini hazırlarken sarf ve nahiv bölümünü öğrencilerine imlâ ettirmiştir. *el-Müşezzeb* adlı eser, müellifin daha önce neşrettiği *el-Müntehab* ve *el-Muktedab* adlı eserlerin

²⁷ Kılıç, Hulusi, a.g.e.

²⁸ Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, ss.48-50

²⁹ Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, ss.48-50; Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s.35

özeti niteliğindedir. Ayrıca bu eser daha sonraki yıllarda devlet okullarında ders kitabı olarak okutulmuştur.³⁰

Müellifin muallimlik hayatına bakıldığında onun başta Arapça, fıkıh, kelim öğretmenlikleri yaptığı, bunun yanında özel olarak hadis, tefsîr dersleri verdiği de anlaşılmaktadır.³¹ Müellifin Kur’ân-ı Kerîm derslerine girdiğiyle alakalı ise bir bilgi bulunmamaktadır.

1.1.4. İlmî Şahsiyeti

Mehmet Zihni Efendi Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yetişmiş büyük alimlerindendir. Daha on sekiz yaşlarında ilmî eser yazacak kadar donanımlı ve kendisini sürekli geliştiren, hayatının son anına kadar ilimle meşgul olup eserler yazan, aynı zamanda eserlerine Matbaa-i Amire’deki görevi hariç hiçbir unvanını yazmamayı tercih edecek kadar mütevazî olan bir ilim adamıdır. O, kendi unvanını belirtirken “el-abdü’l-fakir ila Rabbihi’l-Ğaniyy”, “zengin rabbine muhtaç fakir kul” cümlesini kullanmıştır. Ayrıca eserlerinin giriş kısımlarında tevazu ifadeleri içeren cümleler ve şiirler koymuştur.³²

Onun değerli bir alim oluşuna İstanbul ve Anadolu’nun dışında, dünyanın farklı yerlerindeki ilim adamları da tanıklık etmiş, İslam dini araştırmacısı (Oryantalist) olan Helmuth Ritter, Mehmed Zihnî Efendi hakkında, Türk talebelerine hitaben şu ifadeleri kullanmıştır: “*Siz kendi kıymetlerinizi bilmiyorsunuz, değerli şahsiyetleri tanımıyorsunuz. Öyle büyük şahsiyetler yetiştirmişsiniz ki onlar Avrupa’da olsa biz onları başta ederdik. Onlardan birisi de bu Mehmed Zihnî Efendi’dir.*” Onun ilmî şahsiyeti ve eserleri Müslüman memleketlerde de teveccüh bulmuş, *el-Kavlü’l Ceyyid* adlı eseri Kırgızistan da basılmış, *el-Müşezzeb* adlı eseri Pakistan’da Arapça’ya çevrilmiş, *Meşâhîru’n-Nisâ* adlı eser ise Farsça’ya tercüme edilip İran’da basılmıştır.³³

Zihni Efendi Farsça ve Arapça dillerini çok iyi bilmektedir. Onun bu dillere olan vukufiyetini eserlerinde görmek mümkündür. Onun dil bilgisi, okuduğu

³⁰ Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, s.51

³¹ Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, s.63

³² Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, s.64

³³ Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihnî Efendi*, s.83

kitaplardaki ilmî hataları tespit edebilecek kadar ileri seviyededir. O, eserlerde gördüğü Arapça kural hataları, verilen bilgilerdeki yanlışlıkları tespit ederek düzeltmiştir. Aslında olumlu anlamda eleştirel bir yönünün olduğunu da göstermiştir fakat bu eleştirel yaklaşımları her zaman başkalarına karşı değil, bazen kendisine olmuştur. Bilmediği veya yanlış bildiği hususları açıkça söyleyebilme erdeminde bulunmuştur ki tevazu sahibi olmak bunu gerektirir.³⁴

O, çalışkan ve üretken bir alimdir. Kendisinden, Maarif Vekaleti tarafından kadınlarla alakalı bir eser yazması istendiğinde, bu alanda yazılan farklı dillerde de olsa kendisine örnek olacak müstakil bir eser olmamasına rağmen, yaptığı yoğun çalışmalar ve harcadığı emekler neticesinde *Meşâhîru'n-Nisâ* adlı eserini telif edebilmiştir.³⁵

Eserlerinde anlattığı konuları sadece bilgi vermiş olmak için anlatmamış, bilginin işlevsel hale gelmesine ve verilen bilgilerle amel etmenin gerekliliğine vurgu yapmıştır. Bu onun samimi oluşunun bir tezahürüdür.³⁶

Zihni Efendi'nin ilmî kişiliğinde ön plana çıkan iki özelliği Arap Dili ve Edebiyatı ve Fıkıh ilimlerindeki vukufiyetidir. Arap dilini öğrenme konusunda öğrencilerin yaşadığı zorlukları çok iyi şekilde tespit etmiş ve bu dili öğrenmede yaşanan zorlukları gidermek için çalışmalar yapmıştır. Onun en temel amacı Arapça'yı en iyi ve en kolay şekilde öğretebilmektir. Zihni Efendi'ye göre Arapça öğrenmenin zor olduğu şeklindeki bir düşünce doğru değildir. Ona göre Arapça'yı öğrenmeyi zorlaştıran şey ders usullerinin Türk olan talebelere göre uyumlu şekilde tertip edilmemesinden kaynaklanmaktadır.³⁷ Aslında Arapça kelimelerin birçoğu Türk diline girmiş durumdadır. Bu açıdan düşünüldüğünde Arapça öğrenimi Avrupa dillerine göre daha kolay olacaktır. Müellif, öğrenilen dilin kurallarının kişinin kendi diliyle öğrenmesinin önemli olduğunu, bunun öğrenmeyi kolaylaştıracağını söylemiştir. Hatta ona göre Türkçe hazırlanmış bir Arapça gramer kitabını okuyup anlayabilen kişi kendi kendine bile Arapça öğrenebilir. Tabi ki bilmediği konularda

³⁴ Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, ss.66,67,68,78

³⁵ Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, s.82

³⁶ Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, s.64

³⁷ Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s.92

es-Sıhah ve *el-Kamus* gibi bir sözlüğe başvurmanın gerekli olacağını söylemiştir.³⁸ Bu konuda kendine özgü bir öğretim usulü olan çağdaşı Hacı İbrahim Efendi'de (1826-1888) aynı şekilde öğrencilerine Arapça'yı öğretirken ana dilleri olan Türkçe ile okutmuştur. Arapça ders kitaplarını Türkçe'ye çevirerek yaptığı yenilikle, o da Zihni Efendi gibi adından söz ettirmiştir fakat onun eserlerinin, tertipsiz oluşu ve alıştırmalara pek yer vermeyişinden dolayı eleştirilmiştir. Kendisi gibi yenilikçi olan Zihni Efendi'nin yazdığı sarf ve nahiv'e dair eserler ise daha tertipli bol alıştırmalıdır. Ayrıca bu eserlerde okunması zor olan kelimeler dahi düşünülürek harekelenmiştir.³⁹ Yine yazdığı bu eserlerde kendine özgü tertipler de yapmıştır. Örneğin klasik kitaplarda "Hüve-Hüma-Hüm..." şeklinde yazılan zamirleri, "Ene-Nahnu-Ente..." şeklinde tertip etmiştir.⁴⁰ Zihni Efendi'nin Arapça dilini öğrenmeye yönelik yazmış olduğu bu eserler, vefatından sonrada devlet okullarında ders kitabı olarak okutulmuş ve yazmış olduğu eserler bu alanda söz sahibi kişilerce de takdir görmüştür.⁴¹ O, bu eserleriyle Arapça öğretiminde bir çığır açmıştır.⁴²

Zihni Efendi'nin Arap Dili ve Edebiyatı, hadis, fıkıh, akaid alanlarında yazdığı eserlerden hem yaşadığı dönemde ki insanlar hem kendisinden sonraki nesiller istifade etmiştir. O, yazdığı bu eserlerle, İslam ilim dünyasına önemli katkı yapmış ve güzel bir miras bırakmıştır. Birçok ilim adamı onun yazdığı eserlerden istifade etmiş ve eserlerinde onun görüşlerine yer vermişlerdir. Mehmed Zihni Efendi'nin Kırâat ve Tecvîd ilmine dair yazdığı eser olan *el-Kavlu 's-Sedîd fî İlmi't-Tecvîd yahud Tecvîd-i Cedîd* adlı eser de bu alanda eser yazan birçok müellife kaynaklık etmiştir.

1.1.5. Eserleri

Zihni Efendi, Arap dili ve edebiyatı, biyografi, akaid, dinler tarihi, fıkıh, hadis, tasavvuf, Kur'ân ilimleri, biyografi alanlarında birçok eser hazırlamıştır. Bu eserlerin

³⁸ Kılıç, Hulusi, a.g.m.; Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, ss.86,87,88

³⁹ Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, ss.86-87

⁴⁰ Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, ss.91

⁴¹ Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, s.63

⁴² Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333, c.1, s.310-312; Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi: Türk dünyası ortak edebiyatı, "Mehmed Zihni Efendi" *md.* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2005, c.6, s.284; Levend, Agâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, c.1, s.421

bazıları kendi eseri olmayıp tercüme, şerh, ta'lik türünden eserlerdir. Eserlerinin bazıları ise basılmamıştır. Müellifin zikredilen eserleri şunlardır.⁴³

1.1.5.1. Kırâat ve Tecvîd

a. el-Kavlü's-Sedîd fî İlmi't-Tecvîd (Tecvîd-i Cedîd)

1.1.5.2. Arap Dili ve Edebiyatı

a. Sarf-ı Arabî (basılmamış eser)

b. Şerhu Teshîli't-Tahsîl (basılmamış eser)

c. Şerh-u Ebyâti İsfehendî (basılmamış eser)

d. Etvâku'z-Zeheb Tercemesi

e. Feyz-i Yezdân

f. Kitâbü't-Terâcim

g. el-Müntehab fî Ta'lîmi Lüğati'l-Arab

h. el-Muktedab Mine'l-Müntehab fî Ta'lîmi Lüğati'l-Arab (Sarf kısmı)

i. el-Muktedab fî Nahvi Lisâni'l-Arab (nahiv kısmı)

j. el-Müşezzeb fî Sarfî Lisâni'l-Arab Veya Mekteb-i Edeb (el-mürteeb) (Sarf kısmı)

k. el-Müşezzeb fî Nahvi Lisâni'l-Arab veya Mekteb-İ Edeb (el-mürteeb) (Nahiv kısmı)

l. Ta'likât Alâ Şerhi'ş-Şeyhi'r-Radıyyi Ale'ş-Şâfiye Li'bni'l-Hâcib

m. Şerhu'ş-Şâfiye Fi't-Tasrîf Li's-Seyyid Abdullah'a Ta'likât

n. el-Kavlü'l-Ceyyid

1.1.5.3. Türk Dili

a. Türkçe'nin Gramerine Dair Kavâid-i Türkiyye Risâlesi (Basılmamış eser)

⁴³ Çöğenli, Sadi, *Müderriş Hacı Mehmed Zihni Efendi Bilbiyografyası*, Atatürk Üni. Fen-Edebiyat Fak. Yay., Erzurum, 1989, s.9-18; Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, s.73-132; Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihnî Efendi*, s.99-146

1.1.5.4. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü

- a. Menâr Şerhi'ne Ta'likât
- b. İktibâsü'l-Envâr fi Tercemeti'l-Menâr (Basılmamış eser)
- c. Elğâz-ı Fıkhiyye
- d. Kızlar Hocası Yahud Küçük Hanımlar İlmihali
- e. Hanımlar İlmihali
- f. Usul-i Fıkıh
- g. Nimet-i İslam
- h. el-Muhtasarât fi Mesâili't-Tahâratı Ve'l-İbâdât
- i. Husûlü'n-Nakhi (fi usûli'l-fikhi)
- j. Terceme-i Tuhfeti'l-Mülûk (Basılmamış eser)

1.1.5.5. Akâid ve Kelâm

- a. Düstûru'l-Muvahhidîn (Basılmamış eser)

1.1.5.6. Dinler Tarihi

- a. Tuhfeti'l-Erib fi'r-Raddi Alâ Ehli's-Salîb Tercemesi

1.1.5.7. Terâcim-i Ahvâl (Biyografi)

- a. Meşâhîru'n-Nisâ
- b. Buğyetü't-Tâlib fi Tercemeti Tuhfeti'r-Râğib fi Siyrâti Cemâatin Min A'yâni Ehli Beyti'letâyib

1.1.5.8. Tasavvuf

- a. el-Münküzü Mine'd-Dalâl Tercemesi
- b. Sihâmü'l-İsâbe Fî Kenzi'd-Deavâti'l-Müstecâbe Tercemesi

1.1.5.9. Hadis

- a. el-Hakâik Mimmâ fi'l-Câmi'i's-Sagîr ve'l-Meşârik
- b. Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine Talîkât

a. Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'i Üzerine Talîkât

b. Meşâriku'l-Envâr'a Talîkât (Basılmamış eser)

Yaşadığı dönem ve sonrasında, birçok ilim tâlibî müellifin neşrettiği bu eserlerden istifade etmiştir. Onun islami ilimlere dair yazmış olduğu eserler, bu alanda yazılan birçok esere kaynaklık etmiş ve zikrettiği görüşler birçok ilim adamına ilham kaynağı olmuştur. Bizim tezimize konu olan *el-Kavlü's Sedid fi İlmit Tecvîd* dışındaki diğer eserler için de yüksek lisans ve doktora düzeyinde ilmî çalışmalar yapılmıştır.

1.2. MEHMET ZİHNİ EFENDİ'NİN ESERİNDE FAYDALANDIĞI KAYNAKLAR VE MÜELLİFLERİ

Zihni Efendi *el-Kavlü's Sedid fi İlmit Tecvîd* adlı eserini hazırlarken farklı birçok eserden faydalanmıştır. Bu eserlerin bazısı kıraat ve tecvîd ilmine dair yazılmış eserler iken, diğer bir kısmı hadis ve tefsîr alanında yazılan eserlerdir. Diğerleri ise fıkıh, tarih ve tabakat, dil ve edebiyat (sözlük ve şiir türü) alanında telif edilmiş eserlerdir. Müellif eserinde tecvîd hükümleri ve kıraat ile alakalı bilgileri verirken, hangi eserlerden faydalandığını yer yer dipnotlarda göstermiştir. Yine zikrettiği tefsîr türünden bilgileri ve hadisleri nereden aldığını eser ismi veya müellif ismi vererek açıklamıştır fakat bu sürekli başvurulan bir yöntem olmamıştır. Genel kabul gören bilgiler kaynak belirtmeksizin verilmiştir. Sadece bazı yerlerde istisna olan bazı durumlar ve özel durumu olan bazı konular için kaynak ve müellif ismi verilmiştir. İsmi geçen bu eser ve müellifler, Zihni Efendi'nin genel olarak kimden etkilendiği konusuna açıklık getirecek mahiyettedir.

Zihni Efendi eserinde yer yer şiirlere de başvurmuştur. Bu şiirlerle, anlatılan konular arasında bir bağlantı kurarak eserinde paylaşmıştır. Ayrıca eserin dipnotlarında bazı kelimelerin sözlük ve terim anlamlarına yer verilmiştir. Bu da müellifin şiir ve edebiyatla alakalı eserlerden ve yine sözlüklerden faydalandığı göstermektedir.

Biz bu bölümde eseri her yönüyle daha iyi tanıyabilmek amacıyla, Zihni Efendi'nin kimlerden ve hangi eserlerden faydalandığını tek tek tespit etmeye çalıştık. Öncelikle müellifin sadece isim ve eser bilgisini vermekle yetindiği bilgilerin yerlerini detaylı olarak bularak dipnotlarda gösterdik. Müellifin isim veya eser bilgisi vermediği

durumlarda ise ilgili metnin nerelerde geçtiğini bulmaya çalıştık. Bir bilgi birden fazla yerde yer alıyorsa bu durumda meşhur olan veya daha eski olan eser ismini esas aldık ve bunların da yerlerini dipnotlarda detaylıca gösterdik. Müellifin verdiği bilgilerin sadece şeklen incelenmesi yerine müellifin bu bilgileri nereden aldığı veya paylaştığı bu bilgilerin kimlere ait olduğu/olabileceği bilgilerini de önemseyerek detaylıca incelemeyi ve bu surette hem zikredilen müelliflerin eserlerini hem de kendilerinin ilmî hayatlarını özet bir şekilde anlatmayı uygun gördük.

1.2.1. Kırâat ve Tecvîd

Müellif eserini neşrederken kırâat ve tecvîd alanında yazılmış eserlerden istifade etmiştir. Eserinin baş kısmında paylaştığı beytler ile eserinin genelinde verdiği bilgilere bakıldığında onun İbnü'l-Cezerî ve eserlerinden sıkça istifade ettiği görülmektedir. Müellifin bu alanda istifade ettiği eser ve müellifleri şöyledir;

1.2.1.1. İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429)

Tam adı Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî (ö. 833/1429)'dir. 751/1350 yılında Şam/Dımeşk'te doğmuştur.⁴⁴ Dedesi, şu an Türkiye sınırları içerisinde yer alan Şırnak'ın Cizre ilçesinden olduğu için Cezerî nisbesiyle anılmıştır. Bu nisbeye sahip farklı müelliflerde olduğu için İbnü'l Cezerî nisbesi daha çok kullanılır. On üç yaşındayken hafız olmuş,⁴⁵ on beş yaşına geldiğinde ise ilk haccını yapmıştır. Medine'de, Mısır'da, Şam'da ve bunun dışında birçok yerde hem ilim tahsil etmiş hem de hocalık yapmıştır. Kendi ifadesiyle hocalarının sayısı kırkın üzerindedir. Ayrıca o, bulunduğu şehirlerde, farklı memleketlerden gelen birçok talebeye dersler vermiştir.⁴⁶ 1395 yılında hakkında yapılan bir yargılamada Mısır'daki mallarına el konulan Cezerî, yapılan bu haksız muameleden dolayı Kahire'yi terkederek önce İskenderiye'ye, sonra Antakya'ya gelmiştir. Daha sonra Bursa'ya gelmiş, Osmanlı Sultanı Yıldırım Bayezid'in teveccühünü kazanmış ve kendisine maaş bağlanarak Bursa'da dersler vermiştir.

⁴⁴ Celâlüddîn, es-Süyûtî, *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'ân (Kur'ân ilimleri ansiklopedisi)*, (trc. Sakıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik), Hikmet Neşriyat, 1987, c.2, s.550

⁴⁵ Kara, Ömer, "*İbnü'l-Cezerî: Hayatı ve Eserleri*", Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu, Bursa, 2018, s.1

⁴⁶ Altıkulaç ,Tayyar, "İbnü'l-Cezerî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-cezeri> (15.04.2020)

İbnü'l Cezerî, en önemli eserleri olan *en-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-'aşr* ve *Tayyibetü'n-Neşr*'ini buradayken neşretmiştir.⁴⁷ Daha sonra Osmanlı Devleti'nin Timur'la yaptığı Ankara Savaşı'na katılarak esir düşmüş, şöhreti duyulduğunda ise kendisine saygı gösterilmiş, dersler vermek üzere Timur'un ülkesinde görevlendirilmiştir. Timur'un ölmesiyle Semerkand'dan ayrılmıştır. Ömrünü Kur'ân hizmetine adayan Cezerî 1429 yılında Şîraz'da vefat etmiştir.⁴⁸ Cezerî'nin islâmî ilimlere dair birçok eseri vardır. Fakat onun meşhur oluşu Kur'ân ilimlerine yaptığı hizmet ve neşrettiği eserler sebebiyledir. İbnü'l Cezerî neşrettiği bu eserlerde sahih kabul edilen yedi kıraate eklediği üç kıraat imamının okuyuşunu da dahil etmiş ve kırâat-ı aşere olarak sistemleştirmiştir.⁴⁹ Müellif kıraat ilminde otorite olarak kabul edilen bir alimdir. Tecvîd ve kıraate dair eser yazan alimlerin çoğu, onun bu mirasından istifade etmiştir. Zihni Efendi de onun bu ilminden, eser ve görüşlerinden istifade eden bir alimdir. Eserinin üslubu, konuya yaklaşımları, verdiği bilgilere bakıldığında, eserinde İbnü'l Cezerî'nin izlerini görmek mümkündür. Eserinin giriş sayfasına İbnü'l Cezerî'nin manzumesiyle başlıyor olması bunun bir göstergesidir.

a. Mukaddimetü'l Cezeriyye'si

Tam adı *Manzumatü'l-Mukaddimeti fî mâ Yecibu alâ Kârii'l-Kur'ân'i en Ya'leme* olan bu eser daha çok *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* ismiyle tanınmaktadır.⁵⁰ İbnü'l Cezerî tarafından kırâat-ı aşereyle alakalı olarak yazılan manzum bir eser olan *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-Aşr* geniş hacimli bir kitap iken, *Mukaddimetü'l-Cezeriyye* yine manzum olarak yazılmış içerisinde tecvîd konuları ele alınan daha dar hacimli bir eserdir. Eser 110 beyt ve 17 bab'tan oluşan manzum bir eserdir.⁵¹ Uzun yıllar Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Yine günümüz İslam dünyasında Kur'ân eğitimi verilen eğitim merkezleri, medrese ve okullarda kaynak

⁴⁷ Birişik, Abdulhamit, "En-Neşr", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/en-neshr> (15.04.2020)

⁴⁸ Yüksel, Ali Osman, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2012, s.147-238

⁴⁹ Çetin, Abdurrahman, *Kıraatlerin Tefsîre Etkisi*, Ensar yay., İstanbul, 2012, s.75

⁵⁰ Altıkulaç, a.g.e., *İbnü'l-Cezerî* md.

⁵¹ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s. 213-215.

eser olarak okutulmakta ve gerektiğinde ilgili bölümler ezberletilmektedir.⁵² Kitabın Osmanlıca ve Arapça olmak üzere farklı dillerde ve farklı kişilerce şerhleri yapılmıştır.

Eserde; harflerin mahreçleri, harflerin sıfatları, tecvîdi bilmek, ince okunacak harfler, râ harfinin okunuşu, sâkin nûn ve tenvînin hükümleri (izhâr, idğâm, ihfâ, iklâb), vakf ve ibtida, medler, lahn ve vasl konuları anlatılmaktadır.⁵³

1) Mehmed Zihni eserinin birçok yerinde bu eserden istifade etmiş, eserinin giriş sayfasına da *Mukaddimetü'l Cezeriyye*'nin tecvîdi bilmek babı'nda geçen ve tecvîdi bilmenin önemine işaret eden şu dizelerle başlamıştır.

”وَالْأَخَذُ بِالتَّجْوِيدِ حَتَّمٌ لَزِمٌ * مَنْ لَمْ يُجَوِّدِ الْقُرْآنَ آثِمٌ
لَأَنَّهُ بِهِ الْإِلَهُ أَنْزَلَ * وَهَكَذَا مِنْهُ الْإِنْتِئَانُ وَصَلَاةٌ
وَهُوَ أَيْضًا حَلِيَّةُ التَّلَاوَةِ * وَزِينَةُ الْأَدَاءِ وَالْقِرَاءَةِ“

- “Tecvîdi almak (okumak) farz-ı ayn'dır. Kim Kur'ân-ı Kerîm'in tecvîd kadiesine riayet etmez ise (Kur'ân okuyuşu doğru olmazsa) günahkardır.

- Kur'ân-ı Kerîm'i Cenab-ı Hak tecvîd ile inzal buyurdu. İşte şunun gibi (yani tecvîd ile) Cenab-ı Hak'tan bize vasıl oldu.

- Tecvîd, farz olduğu gibi tilâvetin de zinetidir. Edanın da, kıraatın da zinetidir.”⁵⁴

2) Mukaddimetü'l Cezeriyye, hemze-i vasl ve hemze-i kat' konusunda da Zihni Efendi'nin başvurduğu bir kaynak olmuştur. Konunun daha iyi anlaşılması adına özet niteliğinde olan şu manzumeleri paylaşmıştır;

وَإِنْدًا بِهَمْزِ الْوَصْلِ مِنْ فِعْلِ بَضْمٍ = إِنْ كَانَ ثَالِثٌ مِنَ الْفِعْلِ يُضَمُّ
وَكَسْبُهُ حَالَ الْكَسْرِ وَالْفَتْحِ وَبِي = الْأَسْمَاءِ غَيْرِ اللَّامِ كَسْبُهَا وَبِي

- “Eğer fiilin üçüncü harfi zamme ise, vasl hemzesini zamme ile başla

⁵² Öz, Selahattin, “İbnü'l-Cezeri'nin Mukaddime'sinin Mehmed Emin Tokâdi'ye ait Manzum Tercümesi ve Değerlendirilmesi”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.14, sayı:27, 2015/1, s.147-181

⁵³ İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed, *Manzumetü'l-mukaddime*, (thk. Eymen Ruşdi Süveyd), Dâr-u Nûri'l-Mektebât, Cidde, 2006, 4. bs.

⁵⁴ İbnü'l Cezeri, Muhammed, *Mukaddime-i Cezeri*, (haz. Hüseyin Harputoğlu), Tereke Yayınevi, Akyazı, 2013, s.25

- Üçüncü harf kesra ve fetha halinde ise vasl hemzesini esre yap.

- İsimlerde lâm-ı tariften başka vasl hemzesi kesra ile dir. (Elif lâm'ın hemzesi fethadır.)”⁵⁵

3) Zihni Efendi, tecvîd'in tanımını yaptıktan sonra, gerçek anlamda tecvîdi bilmenin kıraat ehlini taklit ve onu çok okumaktan geçtiğini söylemiştir. Ayrıca eserde geçen şu beytleri paylaşmıştır. “وليس بينه وبين تركه - الا رياضة امرئ بفكه” (Tecvîdi okuduğun halde) bilmekle bilmemek arasında fark yoktur. Ancak kişi ağzını ve dilini terbiye ederse vardır.”⁵⁶

4) Harflerin mahreç ve sıfatlarını öğrenmenin önemine işaret ederken bu esere başvurmuştur. Daha sonra Kur'ân-ı okuma usullerini yine bu eserden faydalanarak anlatmıştır.

اذ واجب عليهم محتم - قبل الشروع أولا ان يعلموا
”مخارج الحروف والصفات - ليلفظوا بأفصح اللغات

“Kur'ân okuyanların tecvîdi bilmeleri farzdır. O taktirde Kur'ân-ı Kerîm'e başlamadan önce okuyucuların bunu bilmeleri (ta'lim etmeleri, meharici hurufu ve diğer meseleleri öğrenmeleri) farzdır.”

”ويقرأ القرآن بالتحقيق مع - حذر وتدوير وكل متبع

“ Kur'ân-ı Kerîm tahkik, tedvîr, ve hadr tarikleriyle okunur. Bütün imamlar bu üç okuyuşa tabidirler.”⁵⁷

5) Zihni Efendi vakfetmenin hükümlerini açıklarken bu eserden faydalanmıştır.⁵⁸

”وحاذر الوقف بكل الحركة - الا اذا رمت فبعض حركة

⁵⁵ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, s.74

⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, s.28

⁵⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd fî İlmi't-Tecvîd yahud Tecvîd-i Cedîd*, 1.bas., Dâru't-Tibâati'l-Âmire, İstanbul, 1328, s.26

⁵⁸ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.33

“Vakflarda harekenin küllisinden (yani harekeyi göstermekten) sakın ancak revm⁵⁹ geldiği vakitte harekenin bazısını göster.”⁶⁰

b. et-Temhid fi İlmi't-Tecvîd

İzhâr konusunda izhâr harfleri sayılırken bu eserden faydalanmıştır.⁶¹ Allah'ın isimleri olan “حي, خالق, عدل, غني, هاد, الله،” kelimelerini zikredilmiş ve bu kelimelerin ilk harflerinin izhâr harfi olduğu vurgulanmıştır.⁶² Konuların anlatımında genel olarak bu eserden faydalandığı görülmüştür. Tecvîd konularında yapılan tanımlar ve örneklerdirmelerde bu esere başvurmuştur.

c. Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kırâati'l-'Aşr

İbnü'l-Cezerî'nin kıraat ilmine dair yazmış olduğu *en-Neşr* adlı eserindeki temel bilgileri manzum hale getirerek yazdığı eserdir. Müellif bu eserden de istifade etmiş görünmektedir.

d. En-Neşr fi'l-Kıraati'l-'Aşr

Eserinde verdiği bilgilerden hareketle Zihni Efendi'nin bu eserden de istifade ettiğini söylemek mümkündür.

1.2.1.2. Şeyh Abdurrahman el-Karabâşî (ö.904/1498)

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. el-Karabâşî tarafından Türkçe olarak telif edilen *Karabaş Tecvîdi* (veya *Kurrabaş Tecvîdi*) Osmanlı medreselerinde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulmuştur.⁶³ Telif edildiği dönemden günümüze kadar olan süreçte her zaman değerli görülen bir eser olmayı başarmıştır. Kısa ve öz bir şekilde yazılmış olmasına karşın önemli bilgiler ihtiva eden bu eser için birçok defa

⁵⁹ Revm: Damme ve kesra harekeyi üçte bir kadar hafif bir sesle okumaktır. Kasr ile yapılır.; Temel, Nihat, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2009, s.112

⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, s.75

⁶¹ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.79

⁶² İbnü'l-Cezerî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed, *et-Temhid fi-İlmi't-Tecvîd*, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, (thk. Ferğali Seyyid Arbavi), s.200

⁶³ Çimen, Abdullah Emin, *Osmanlı Dönemi Tecvîd Çalışmaları*, [https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/OSMANLI%20DONEM%C4%B0%20Tevvîd%20%C3%87ALI%C5%9EMALARI%20\(Prof.%20Dr.%20Abdullah%20Emin%20%C3%87%C4%B0M%20EN\).pdf](https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/OSMANLI%20DONEM%C4%B0%20Tevvîd%20%C3%87ALI%C5%9EMALARI%20(Prof.%20Dr.%20Abdullah%20Emin%20%C3%87%C4%B0M%20EN).pdf), s.5, (E.T.02.02.2020)

şerhler yazılmıştır.⁶⁴ Osmanlı döneminde yazılan tecvîd eserlerinin ekserisinde bu tecvîd kitabının etkisi görülmektedir. Zihni Efendi eserinde açıkça bu eserden istifade ettiğini belirtmemiştir. Fakat medd-i ârız konusunda yaptığı işmam tanımı Karabaş Tecvîdi’nde geçen tanımdır. İşmam; “الإشمام إضمام الشفتين بعد السكون”, “İşmam, sükûndan sonra dudakları yummandır.”⁶⁵ Müellifin izhâr konusunu anlatırken verdiği bilgilerden ve genel olarak eserinin bütününden yola çıkarak verdiği bilgilere bakarak, onun bu eserden istifade ettiği kanaatine vardık. Zihni Efendi izhâr’ın şu şekilde târif edildiğini söylemiştir: “هو الانفصال تباعد بين الحرفين”, “İki harfin arasını birbirinden uzaklaştırarak ayırmaktır.” Bu tanım bazı tecvîd kitaplarında da geçmekte ise de, birçok yazar izhâr’ın tanımı konusunda kaynak olarak bu esere atıfta bulunduğundan dolayı biz de bu kitapta geçen yeri esas aldık.⁶⁶

1.2.1.3. Ali el-Kârî (ö. 1014/1605)

Herat’ta doğan ve ilk ilim tahsilini burada yapan el-Kârî (ö. 1014/1605), daha sonra Mekke’ye gidip oraya yerleşmiştir. İslâmî ilimlerin birçoğunda devrinin en önemli alimleri arasında yer almıştır. Kıraat ilminde önemli bir yere sahip olduğu için ona el-Kârî ünvanı verilmiştir. Zamanındaki bid‘at ve hurafelere cesaretle karşı koyan Ali el-Kârî, tanınmış bir Hanefî fakihidir.⁶⁷ İslâmî ilimlerin birçoğunda 180’e yakın eser yazmıştır. Ali el-Kârî’nin kıraat ve tecvîd ilmine dair yazmış olduğu eseri ise İbnü’l-Cezerî’nin Mukaddimetü’l Cezeriyye’sine *el-Minehu’l-fikriyye bi-şerhi’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye*⁶⁸ adıyla yapmış olduğu şerhtir. Müellif, eserinin birçok yerinde bu eserden istifade etmiştir. Bunları bazen dipnotlarda göstermiş, bazen de isim vermeden bu eserde verilen bilgilere işaret etmiştir. Konulardaki üslup ve verilen bilgiler incelendiğinde müellifin eserinin genelinde bu eserden faydalandığını söylemek mümkündür. Bu yerlerden bazıları şunlardır:

⁶⁴ Hızlı, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , 2008, c.17, Say.1, s.25-46

⁶⁵ Karabaşı, Şeyh Abdurrahman, *Karabaş Tecvîdi*, Dersâadet, 1330, s.7

⁶⁶ Karabaşı, *Karabaş Tecvîdi*, s.9

⁶⁷ Özel, Ahmet, "Ali el-Kârî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ali-el-kari> (17.02.2020).

⁶⁸ Ayrıca; “el-Minahu’l-fikriyye ‘alâ metni’l-Cezeriyye” ve “Şerhu’l-Mukaddimeti’l-Cezeriyye” isimleriyle de kayıtlıdır. bkz. Tayyar Altıkulaç, "İbnü’l-Cezerî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibnul-cezeri> (18.02.2020).

1) Zihni Efendi bu eserden istifade etmiş, vakf konusunu anlatırken Cezerî'nin şu manzumelerine yer vermiştir.⁶⁹ “وليس في القرآن من وقف وجب – ولا حرام غير ما له سبب”⁶⁹ “Kur’ân-ı Kerîm’de ne (Kur’ân okuyanın terkettiği zaman günaha gireceği) vacip, ne de (vakf yaptığı zaman günahkar olacağı) haram bir vakf vardır. Şu kadar var ki, ancak haram olmasını gerektiren bir sebep bulunursa, (o zaman haram olur)”⁷⁰

Eserin değerlendirme bölümünde bu konuya ayrıca temas edeceğimiz için konuya bu kadar değinmekle yetiniyoruz.

2) Zihni Efendi, harflerin tefhîm (kalın) ve terkîk (ince) okunuşu konusunu anlatırken bu eserden istifade etmiştir.⁷¹ Elif ve hemzeyle alakalı yapılan açıklamalarda hemze'nin ince bir harf olduğu vurgulanmıştır. Elif'in ise ne terkîk ne tefhîm ile nitelendirilemeyeceği, bilakis kendisinden önceki harfin durumuna göre terkîk ve tefhîm olabileceği zikredilmiştir.⁷² Elif'in mahreci, mahrec-i mukadder olduğundan ve sesinin belirli bir yere dayanmaksızın çıkışından dolayı “elif”, tefhîm kategorisinde görülmemektedir.⁷³

3) Zihni Efendi idğâm-ı mütekaribeyn konusunu anlatırken bu eserden istifade etmiştir.⁷⁴ “gâf” harfi ile “kâf” harfi arasında oluşan idğâmda, birinci harf olan “gâf”'ın zatını izhâr etmenin hata olduğunu söylemiş ve bu eseri kaynak göstermiştir.⁷⁵ Zihni Efendiye göre; her mütekarib harfte mutlaka idğâm olacaktır şeklinde bir kural söz konusu değildir.⁷⁶ Örneğin; (قُلْ نَعْم) kelimesindeki lâm ile nûn birbirine mütekaribtirler fakat burada idğâm söz konusu olmaz. Zihni Efendi bu eseri kaynak göstererek, Kur’ândaki (هَلْ نُنَبِّئُكُمْ)⁷⁷ ve (بَل نَتَّبِعْ)⁷⁸ kelimelerindeki “nûn” ve “lâm”

⁶⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.28

⁷⁰ Ali el-Kârî, *el-Mihahu'l-Fikriyye*, s. 259-260

⁷¹ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.40

⁷² Ali el-Kârî, *el-Mihahu'l-Fikriyye*, s. 136

⁷³ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.221-222

⁷⁴ Ali el-Kârî, *el-Mihahu'l-Fikriyye*, s. 162

⁷⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.64

⁷⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.65

⁷⁷ Kehf Suresi, 103. Ayet

⁷⁸ Bakara Suresi , 170. Ayet

harfleri arasında kırâat-ı aşere imamlarından olan Kisâî'den idğâm rivayeti olduğunu da ayrıca beyan etmiştir.⁷⁹

4) İdğâm meal ğunne konusunu anlatırken bu eserden istifade etmiştir.⁸⁰ İdğâm meal ğunne'nin nasıl olacağını örneklerle anlattıktan sonra “قنوان , صنوان , دنيا بنیان” kelimelerinde idğâm yerine izhâr yapılacağı vurgulanmıştır. Yasin, Kalem, Şuara ve Kasas surelerindeki hurûf-ı mukattaalarda oluşan idğâmlarla alakalı ise bazı eksik bilgiler verilmiştir. Bu konuya ayrıca temas edeceğiz.

5) Zihni Efendi iklâb konusunda iklâbın tanımını ve tarifini yaparken bu eserden faydalanmıştır.⁸¹

6) Zihni Efendi izhâr harflerini sayarken bu eserde zikredilen ve baş harfleri izhâr harfi olarak açıklanan şu dizeyi aktarmıştır:⁸² “أخي هاك علما حازه غير خاسر”, “Kardeşim işte sana bir ilim ki, ona zarar etmeyenler sahip olmuştur. Bu ilme sahip olan hüsrana uğramaz.”⁸³

1.2.2. Tefsîr

Müellif eserini telif ederken bazı konularda tefsir kaynaklarına da başvurmayı gerekli görmüştür. Bu kaynaklar şunlardır;

1.2.2.1. Zemahşerî (ö. 538/1144)

27 Receb 467 (18 Mart 1075) tarihinde Hârizm bölgesinde bulunan Zemahşer'de doğmuştur. Kelâm, tefsîr, hadis, fıkıh gibi islâmî ilimlerin birçoğunda geniş bilgisi bulunan Zemahşerî'nin bu alanlarda yazmış olduğu birçok eseri vardır.⁸⁴ Mu'tezile âlimlerinden olan Zemahşerî, dirâyet tefsîri alanında çok kıymetli bir eser olarak görülen *el-Keşşâf* adlı tefsîriyle tanınmıştır. Zemahşerî tefsîrini hazırlarken birçok kaynağa başvurmuş, kıraat ilimlerinde de Hâris b. Süveyd, Abdullah b. Mes'ûd, ve Übey b. Kâ'b'ın mushaflarını kendisine ölçü almıştır. Zemahşerî, kıraat farklılıkları

⁷⁹ Ali el-Kârî, *el-Mihahu'l-Fikriyye*, s. 173

⁸⁰ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.70

⁸¹ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.78; Ali el-Kârî, *el-Mihahu'l-Fikriyye*, s. 214

⁸² Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.79

⁸³ Ali el-Kârî, *el-Mihahu'l-Fikriyye*, s.206

⁸⁴ Öztürk, Mustafa, M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zemahseri> (09.02.2020).

konusuna da değinerek bunlar arasında Kur'ân'ın üslûbuna uygun düşenleri tercih etmiştir.⁸⁵ Zihni Efendi eserinde anlattığı konuları Zemahşeri'nin *el-Keşşâf* eserindeki bilgilerle destekleyerek eserine bir zenginlik kazandırmıştır.

1) Kur'ân- Kerîm'in hattı konusunda Resmü-l Hatt'ın⁸⁶ esas olduğunu zikretmiş Zemahşeri'nin de bu konudaki görüşlerine yer vermiştir.⁸⁷ Örneğin; Şuara suresi 197. ayette geçen “علماء” kelimesindeki hemzenin “علموا” şeklinde vâv olarak yazılması hususunda Zemahşeri'nin şu görüşlerine yer verir; “*Alimlerin mushafında eliften önce vâvın hattı (yazılışı) nasıldır diye sorulacak olursa ben derim ki; ”Elifin “vâv”a meyil etmesinden kaynaklanan bir lügatın yazımı söz konusudur. İşte bu dile(okuyuşa, lügate) göre de صلاة, زكاة, الربوا yazımında böyledir.”*⁸⁸ Zihni Efendi; Zemahşeri'nin bu görüşünü eserinde naklederken “الربا, زكاة, صلاة” kelimelerindeki elifleri vâv ile yazması gerekirken sehven olsa gerek normal dik elif ile yazmıştır. Keşşâf isimli eserde bu elifler vâv şeklinde yazılı olduğu için bizde bu kelimelerin yazılışını düzelterek vâv suretinde yazdık.

Müellif ayrıca, İbrahim suresi 21. Ayette geçen; “فقال الضعفاء” ifadesi hakkında Zemahşeri'nin şu sözlerini nakletmiştir “*Burada vâv ile yazılmış olması hemzedden evvel “elif”i tefhîm şeklinde okuyan kimselere göredir, ve vâv harfine de meyil ettirmiştir.*”⁸⁹ Bu kelime de Kur'ân-ı Kerîm'de الضُّعْفَاء şeklinde vâv suretinde elif olarak yazılmıştır.

2) Kur'ân-ı Kerîm'i okuma usulleri olan tahkik, tedvîr ve hadr'ı anlattıktan sonra, mertebe olarak hadr'ın daha aşağısı ve daha hızlısı olan Hezreme okuyuşundan

⁸⁵ Özek, Ali, "el-Keşşâf", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-kessaf> (09.02.2020).

⁸⁶ Resmu'l-mushaf: “Kur'ân'ın ihtiva ettiği harf ve kelimelerin Hz. Osman'ın İslâm beldelerine gönderdiği mushafların imlâsına uygun olarak yazılmasıdır.”; Okumuş, Mesut, “*Kur'ân İmlâsının Gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit Ve Değerlendirmeler*”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010/1, c.9, say.17, s.7

⁸⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.8

⁸⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, (thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd ve Ali Muhammed Muavvid), Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad, 1998, c.4, s.416

⁸⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.3, s.372

bahsetmiştir. Hezreme⁹⁰ hakkında Hz. Ömer'e ait olduğu zikredilen şu sözünü paylaşmıştır.⁹¹ “شر السیر الحقیقة و شر القراءة هذرمة “، “*Yola gitmenin kötüsü, hayvanı yoracak kadar hızlı sürmektir. Kiraatın kötüsü, kelimeleri birbirine karıştır sürette süratli okumadır.*”⁹²

1.2.2.2. Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210)

6 Şubat 1149 tarihinde Büyük Selçuklu Devleti'nin başkenti olan Rey'de doğmuştur. Kelam, felsefe, tefsîr, matematik, tıp, astronomi, fizik vb. birçok alanda yaptığı çalışma ve sunduğu eserlerden dolayı kendisine “*allame*” ünvanı verilmiştir. Asıl ün ve şöhretine dini ilimler alanında yaptığı çalışma ve eserlerle sahip olmuştur. Dirayet metodunu başarıyla uygulayarak yazmış olduğu ve *Tefsîr-i Kebir* olarak da bilinen *Mefâtihu'l-Gayb*'i onun en önemli eseridir.⁹³

Mehmed Zihni eserinde, Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinin toplu bir şekilde değil peyderpey indirildiğini anlatmış ve bu sürecin yirmi veya yirmi üç yılda tamamlandığını söylemiştir.⁹⁴ Dipnotta, kendisine müracaat edilmesi için kaynak olarak verdiği er-Râzî'nin eserine baktığımızda ise bu sürenin yirmi iki veya yirmi üç yılda tamamlandığı bilgisi yer almaktadır.⁹⁵ Müellif buradaki yirmi ifadesini yirmi küsür anlamında kullanmış olmalıdır. Veya bu yirmi ifadesini farklı bir eserden istifade ederek vermiştir. Zihni Efendi konuyla alakalı İsrâ Suresi 106. ayet ile Furkan suresi 32. ayeti paylaştıktan sonra detaylı bilgi için er-Râzî'nin tefsîrine müraat edilmesini istemiştir.

1.2.2.3. Muhammed b. Tayfûr es- Secâvendî (ö. 560/1165)

Hayatına dair yeterli bilgi olmayan Secâvendî, doğduğu yere nispetle Secâvendî nisbesiyle tanınmıştır. Tam adı Ebû Abdillâh (Ebû Ca'fer) Muhammed b. Tayfûr es-Secâvendî el-Gaznevî (ö. 560/1165)'dir. Zihni Efendi eserinde bu kişiden

⁹⁰ Hezreme: Kur'ân-ı Kerîm'in tecvîd kaidelerinin göz ardı edilip harfleri birbirine katılarak çok süratli okunmasıdır. Bu şekilde yapılan bir kıraat câiz değildir. Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.21

⁹¹ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.21

⁹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.6, s.241

⁹³Yavuz, Yusuf Şevki, "Fahreddin er-Râzî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fahreddin-er-razi> (08.02.2020).

⁹⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.2

⁹⁵ er-Râzî, Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, (trc. Suat Yıldırım ve ark.), Huzur Yay., İstanbul, c.17, s.227-229

bahsederken “*Ebû Tâhir Sirâcüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdirreşîd es-Secâvendî (ö. 596/1200'den sonra)*” isimli, ferâize dair eseriyle tanınan ve Hanefî fakihî olan başka bir kişiyle karıştırmıştır. Bu karışıklığın birçok kütüphane kaydında da olduğu görülmüştür. Bunun neticesinde eser ve müellif eşleştirmesinde yanlışlıklar olduğu zikredilmiştir.⁹⁶ Onun hocalarının kimler olduğuna dair yeterli bilgi bulunmamaktadır. Secâvendî, kıraat ve Kur’ân’da vakf yerleri hakkında yapmış olduğu çalışmalarıyla tanınmıştır. Kendisinden önce bazı alimler vakf ve ibtida konusunda eserler yazmışlarsa da, onun kullanmış olduğu terimler ile icat ettiği rumuzlar daha fazla kabul görmüştür. Yaşadığı dönem ve sonrasında yazılan mushafların çoğunda onun kullandığı sistem ve rumuzlar esas alınmıştır. Vakf-ı lâzım (م), mutlak (ط), câiz (ج) gibi. Secâvendî’nin zikredilen en önemli iki eseri *Aynü’l-Me’ânî fî Tefsîri’s-Seb’i’l-Meşânî* ve *İlelü’l-Vukûf (el-Vakfû ve’l-İbtidâ’ü’l-Kebîr*’dir. *Aynü’l-Me’ânî* adlı eserinde tefsîr usulü, Mekkî-Medenî âyetler, nâsih-mensuh gibi konular üzerinde durulmuştur. Kitapta ayrıca, kıraat imamları ile râvilerine yer verilerek dil ve kıraat farklılıkları ele alınmış, sûre başlarında o sûredeki harf, kelime ve âyet sayısı açıklanmıştır. Yine eserde ayetlerin vakf yerleri gösterilmiş ve onların nüzûl sebepleri açıklanmış, ahkâm âyetlerinde kısa fikhî izahlar yapılmış ve mezhep imamlarının görüşleri zikredilmiştir.⁹⁷

Zihni Efendi eserinde Secâvendî’den ismen bahsedip eserinden bahsetmemekle beraber biz, onun eserlerinden faydalandığını düşünüyoruz. Bu sebeple konunun ve şahsın önemine binaen, Secâvendî’nin isminin Zihni Efendinin faydalandığı kaynaklar ve isimler arasında olmasını uygun gördük.⁹⁸

1.2.2.4. el-Beyzâvî (ö. 685/1286)

Tam adı Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286)’dir. Doğduğu yere nispetle Beyzavi, bulunduğu

⁹⁶ Özel, Ahmet, "Secâvendî, Muhammed b. Muhammed", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/secavendi-muhammed-b-muhammed> (18.02.2020).

⁹⁷ Temel, *Kur’ân Kıraatinde Vakf ve İbtida*, s.76; Altıkulaç, Tayyar, "Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/secavendi-muhammed-b-tayfur> (17.02.2020).

⁹⁸ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.27

görev dolayısıyla da Kādî ünvanıyla tanınmıştır.⁹⁹ Beyzâvî, ders gördüğü hocalarının silsilesini sayarak, bu silsilenin Peygamber'imize kadar ulaştığı söylemiştir. İslâmî ilimlerin çoğunda eser telif eden Beyzâvî'nin¹⁰⁰ yazmış olduğu eserlerden birisi, tefsîr ilmine dair yazdığı *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl* adlı eserdir. Bu eser daha çok dirayet tefsîr metoduyla yazılan tefsîrler kategorisinde yer almakla beraber, rivayet metoduna da riayet eden ve her iki metodu da kullanan bir eser olmuştur. Bu eser günümüze kadar neşredilen birçok tefsîr kitabına da kaynaklık etmiştir. Uzun yıllar Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan ve üzerine iki yüzden fazla şerh ve hâşiye yapılacak kadar da takdir gören bir eserdir.¹⁰¹

Zihni Efendi eserinde yer verdiği “*zamirlerin meddi ve kasrı*” konusunu anlatırken, Beyzâvî'nin konu hakkında yapmış olduğu görüş ve yorumlardan istifade etmiştir.¹⁰²

1.2.2.5. Celâlüddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505)

3 Ekim 1445 (1 Receb 849) yılında Kahire'de doğan Süyûtî, hicri 9. asra damgasını vurmuş önemli bir ilim adamıdır.¹⁰³ Hadis, tefsîr, Arap dili ve edebiyatı ile Kur'ân ilimleri konusunda eserleri olan Süyûtî'nin en meşhur eserleri, hadis ilmine dair yazmış olduğu *el-Câmi'u's Sagir* ve Kur'ân ilimlerine dair yazmış olduğu *el-İtkân*¹⁰⁴ isimli eserlerdir.¹⁰⁵ Kur'ân ilimlerine dair yazmış olduğu eserlerini bu alanda yazılan ve benzeri görülmeeyen eserler olarak zikretmiştir. Söz konusu eserlerden birisi olan *el-İtkân* isimli eserinden Mehmet Zihni Efendi'nin de faydalandığı görülmektedir.

⁹⁹ Beyzâvî, Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, (trc. Şadi Eren), Selsebil Yay., İstanbul, 2010, c.1, s.7

¹⁰⁰ Yavuz, Yusuf Şevki, "Beyzâvî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/beyzavi> (14.04.2020).

¹⁰¹ Cerrahoğlu, İsmail, "Envârü't-Tenzîl Ve Esrârü't-Te'vîl", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/envarut-tenzil-ve-esrarut-tevil> (14.04.2020).

¹⁰² Beyzâvî, Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, (haz. Muhammed Abdurrahman Meraşlı), Dâru İhyâi't-Türâs'i-Arabî, Beyrut, ts., c.5, s.37

¹⁰³ Mertoğlu, M. Suat, "Süyûtî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Süyûtî#2-kuran-ilimleri> (08.02.2020).

¹⁰⁴ Sarı, Mehmet Ali, "el-İtkân", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-itkan> (08.02.2020).

¹⁰⁵ Özkan, Halit, "Süyûtî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Süyûtî#1> (08.02.2020).

a. el-İtkân

1) Zihni Efendi Kur'ân-ı Kerîm'in hattına dair paylaştığı görüşlerinde, Kur'ân hattının yazılmasında Resm-i Osmânî'nin esas alınması gerektiğini, bu hattın dışına çıkılamayacağını ve teberrüken ona ittiba edilmesi gerektiği söylemiştir.¹⁰⁶ Zikrettiği görüşlerini *el-İtkân* adlı kitapta da görüşleri zikredilen İmam Malik'le ve el-Beyhakî'nin (ö. 458/1066) *Şuabü'l-Îmân* adlı eserindeki görüşleriyle ve tabii bütün bu bilgileri toplayarak kendi görüşlerini de eserinde paylaşan es-Süyûtî ile desteklemiştir.¹⁰⁷

2) Kur'ân tilâveti bölümünde yine bu eserden faydalanan Zihni Efendi, Süyûtî'nin eserinde -Kur'ân Okumayı İhmal Etmenin Cezası- Babı'nda¹⁰⁸ zikrettiği hadislerle yer vermiştir.¹⁰⁹ Zihni Efendi kendi görüşünü de zikretmeyi ihmal etmemiş Kur'ân-ı Kerîm'in ezberlenmesin farz-ı kifaye, namaz câiz olacak kadarını ezberlemenin farz-ı ayn, Kur'ân-ı Kerîm-i mushaftan bakarak dahi okuyamayacak şekilde unutmanın ise büyük günah olduğunu söylemiştir.

3) Zihni Efendi hatim okumanın usulü konusunda bu eserden faydalanmıştır.¹¹⁰

b. Tefsîrü'l-Celâleyn

Celâleddin es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) hocası Celâleddin el-Mahallî'nin (ö. 864/1459) ölümü sebebiyle yarım kalan tefsîrini tamamlayarak neşrettiği eserdir. Kur'ân-ı Kerîm tefsîri olarak neşredilen bu eser, Tefsîrü'l-Celâleyn (iki Celâl'in tefsîri) adıyla meşhur olmuştur.¹¹¹

¹⁰⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.4

¹⁰⁷ Celâlüddîn, es-Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Matbaatü'l Hicazi, Kahire, c.2, s.168

¹⁰⁸ Süyûtî, *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'ân* (*Kur'ân ilimleri ansiklopedisi*), c.1. s.249

¹⁰⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.16

¹¹⁰ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.19; Celâlüddîn, es-Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Matbaatü'l Hicazi, Kahire, c.1, s.106

¹¹¹ Akpınar, Ali, "Tefsîrü'l-Celâleyn", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tefsirul-celaleyn> (25.02.2020).

Zihni Efendi hâ-i sekt¹¹² konusunu anlatırken bu eserden¹¹³ istifade etmiştir.¹¹⁴

c. el-Müzhir

Tam adı *el-Müzhir fi 'Ulûmi'l-Luga*'dır. Arap sözlük bilimine dair alanında telif edilen kapsamlı ve düzenli ilk eserdir.¹¹⁵ Zihni Efendi idğam-ı mütekaribeyn konusunda¹¹⁶ ve eserinin genelinde bu eserden istifade etmiştir.¹¹⁷

1.2.2.6. Şehâbeddin Mahmûd Âlûsî (ö. 1270/1854)

1217'de (1802) Bağdat'ta doğmuştur. Seyyid olan Âlûsî'nin soyu hem annesi hem babası tarafıyla peygamberimizin torunları olan Hz. Hüseyin ve Hz. Hasan'a ulaşmaktadır. Yaşadığı yere nispetle Âlûsî nisbesiyle anılmıştır.¹¹⁸ Dini ilimlere dair birçok eseri olan Âlûsî'nin en önemli eserlerinden birisi tefsîr alanında yazdığı *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsîrdir. Âlûsî eserinde ayetleri yorumlarken rivayet ve dirâyet metodunu esas almakla beraber ayetlerin işârî yorumlarını da yapmıştır. Eserine başlarken Kur'ân'ın cem'i ve tertibi, yedi kıraat vb. konulara değinmiş, ayetleri yorumlarken kıraat farklılıklarına da değinmiş ve şiirin etkileyici gücünden sıklıkla yararlanmışır.¹¹⁹

Zihni Efendi eserinde, zikredilen *Rûhu'l-Meânî* adlı tefsîrden istifade etmiştir. Müellif eserinde bu tefsîrden ismen de bahsetmiştir. Ayrıca kaynak belirtmeksizin paylaştığı bazı şiirlerin bu eserden alınmış olma ihtimali de vardır.

1) Zihni Efendi eserinde Kur'ân-ı Kerîm hattının yazımında resmü'l-mushaf'ın esas olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca verdiği bir örnekte Sure-i Neml'de geçen

¹¹² Hâ-i Sekt: Kur'ân-ı Kerîmdeki bazı kelimelerin sonuna gelen ve zamirden farklı olarak cezmlı yazılan “s” he ‘dir. Asım kıraatine göre vasl halinde de vakf halinde de cezm’li olarak okunurlar. Vasl halince sekte ile okumak câiz ve daha evladır. Vasl halinde kıraat imamları arasında farklı uygulamalar mevcuttur. İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr*, (nşr. Muhammed b. Ali ed-Dabba'), Beyrut, c.2, s.142; Güllü, Sıtkı, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, Huzur Yay., İstanbul, 2005, s.420

¹¹³ Süyûtî, *el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye bi-tavzîhi tefsîri'l-Celâleyn*, (Haşiye: Süleyman b. Ömer el-Cemel), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013, c.2, s.394

¹¹⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.39

¹¹⁵ Tülücü, Süleyman, "el-Müzhir", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-muzhir> (29.02.2020).

¹¹⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.64

¹¹⁷ Süyûtî, *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luga*, Matbaatü'l Kübra, 1865, c.1, s.279

¹¹⁸ Eroğlu, Muhammed, "Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/alusi-sehabeddin-mahmud> (23.02.2020).

¹¹⁹ Çelik, Ahmet, "*Rûhu'l-Meânî*", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruhul-meani> (23.02.2020).; Dağdeviren, Alican. "*Şihabuddin Mahmud el-Alusi Hayatı, Eserleri Ve Ruhul Meani*." Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD) c.3, s.3, 2001, s.387-389

(لا أُذِجَّتُهُ) kelimesinin Resmü'l-Mushaf'ta ziyade bir elif ile yazıldığını (لا أُذِجَّتُهُ) bildirmiş, bu konuda farklı görüşlerin olduğunda dile getirmiştir.¹²⁰ Rûhu'l-Meânî adlı eserden faydalanırken¹²¹ orada, Kur'ân'ın imlâsı konusunda görüşlerine yer verilen İbn Haldun'un görüşlerini kendi kitabında paylaşmıştır. İbn Haldun, Kur'ân hattının yazımında her ne kadar Resmü'l-Mushaf'ın esas olduğunu söylese de, imlâ konusunda bazı değişikliklerin olabileceğini de kabul etmektedir fakat Zihni Efendi bu görüşün kabul görmediğini söylemiştir. Eseri değerlendirirken bu konuya ayrıca temas edeceğimiz için burada bu kadarla yetiniyoruz.

1.2.3. Hadis

Müellif eserinde yer verdiği konuların açıklamasını yaparken peygamberimizin konu hakkında söylediği bazı hadislerini okuyucusuna aktarmıştır. Bu sebeple de eserini telif ederken hadis kaynaklarına başvurmayı gerekli görmüştür. Bu kaynaklar şunlardır;

1.2.3.1. Mâlik b. Enes (ö. 179/795)

93'te (712) doğan Mâlik b. Enes ilmî tahsilini Medine'de yapmıştır. Üstün zekası ve gayretlerinin sonucunda ilimde derinleşmiş ve hocalarının takdirini kazanmıştır. Ebû Hanîfe, Leys b. Sa'd, Evzâî, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî gibi birçok âlimle bilgi alışverişinde bulunmuştur. Mâlikî mezhebinin imamı, büyük müctehid ve muhaddis olan Mâlik b. Enes, dini meselelerde görüş beyan ederken Medine halkının uygulamasına, Medine'deki âlimlerin görüşlerine büyük önem vermiştir.¹²² İmam Mâlik'in bilinen en önemli eseri sahih rivayetleri derlediği *el-Muvattaa'* isimli hadis kitabıdır.¹²³

Zihni Efendi, harflerin mahreçleri ve sıfatları konusuna açıklama yaparken *el-Muvattaa'* adlı eserde geçen hadislerden istifade etmiştir.

¹²⁰ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedid*, s.4

¹²¹ Alûsî, Ebu'l-Fadl, *Ruhu'l-Meani*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1985, c.19, s.183

¹²² Özel, Ahmet, "Mâlik b. Enes", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/malik-b-enes> (17.02.2020).

¹²³ Kandemir, M. Yaşar, "el-Muvatta", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-muvatta> (17.02.2020).

1.2.3.2. Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (ö. 256/870)

13 Şevval 194 (20 Temmuz 810) yılında Buhara'da doğmuştur. Çocukluğundan itibaren birçok hocadan dersler almış, özellikle hadis alanında eğitimine ağırlık vermiştir. Zekası ve ilmî çalışmalarıyla hocaları tarafından iltifata mazhar olmuştur.¹²⁴ Hadis, fıkıh, kelim gibi dini ilimlerde yüksek ilmî derecelere ulaşan Buhari'nin neşrettiği birçok eser vardır. Buhârî, daha hayatta iken layık olduğu şöhret ve itibara ulaşmış, bu sebeple çok sayıda kimse kendisini dinlemiş, hadis rivayet etmiş ve dersler almıştır. Yaşadığı hicri üçüncü asırda Buhârî'nin bu kadar ön planda büyük bir muhaddis olmasının sebebi, sahih hadisleri ilk defa bir araya getirmesinden ve hadis ilmindeki tartışmasız otoritesinden kaynaklanmaktadır. Buhari'nin telif ettiği en önemli eseri, bu alanda söz sahibi olanların Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap kabul ettiği *el-Câmi 'u's-Sahih* adlı eserdir. Onun; “ *el-Camiu's-Sahih kitabıma bir hadis-i koymadan önce abdest alıp veya gusledip iki rek'at namaz kııldım.*”¹²⁵ sözü, eserini yazarken maneviyatının ve heyecanının çok yüksek olduğunu göstermektedir.¹²⁶

1) Zihni Efendi eserinin tilâvet bahsinde Kur'ân-ı Kerîm-i zorlanarak bile olsa okumanın faziletinden, sureyi ezberledikten sonra onu tekrar etmenin ehemmiyetinden, onu okumayı unutmamanın sorumluluğundan bahsederken bu eserden istifade etmiş ve hadisler nakletmiştir.¹²⁷

2) Zihni Efendi Kur'ân-ı hatmetmenin ne sıklıkla olacağını anlatırken *el-Camiu's-Sahih* adlı eserden¹²⁸ istifade ederek nakiller yapmıştır.¹²⁹

Zihni Efendi'nin zikrettiği bu hadisler Kütüb-i Sitte içerisinde ilk sırada yer alan *el-Camiu's-sahih* içerisinde geçmektedir. Bu hadisler Kütüb-i Sitte içerisindeki diğer bazı hadis kaynaklarında da geçmektedir. Bu da Zihni Efendi'nin en sahih kabul

¹²⁴ el-A'Zamî, Muhammed Mustafa, "Buhârî, Muhammed b. İsmâil", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/Buhârî-muhammed-b-ismail#1> (11.02.2020).

¹²⁵ Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, (trc: Mehmet Sofuoğlu), Ötüken Yay. İstanbul, 1988, Cilt 1, s.94 vd.

¹²⁶ Zenbil, Ramazan, *İmam Buhârî Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmîyle İlgili Koyduğu Usuller*, Nebevi Hayat Yay., 2013, s.8

¹²⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-Sedîd*, s.16-17

¹²⁸ Zebîdî, Ahmed b. Ahmed, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, (haz. Ahmed Naim-Kamil Miras), DİB. Yay., İstanbul, 2019, c.8, s.162

¹²⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-Sedîd*, s.19

edilen Kütüb-i Sitte kaynaklarını etkin olarak kullandığını göstermektedir. Fakat tekrardan kaçınmak için biz bu eseri esas aldık. Kur'ân-ı Kerîm'i okumanın fazileti ve hatim ile alakalı izahat tilâvet başlığı altında eserin değerlendirme bölümünde yapılacağı için burada kısaca temas etmeyi yeterli gördük.

1.2.3.3. Nesâî (ö. 303/915)

215 (830) tarihinde Horasan taraflarındaki Nesâ'da doğmuştur. Küçük yaşta Kur'ân'ı ezberleyen Nesâî, on beş yaşından itibaren hadis tahsiline başlamıştır. Birçok muhaddisten ilim tahsil eden Nesâî'nin hocaları arasında Ahmed b. Hanbel de bulunmaktadır.¹³⁰ Hadis ilmine dair yazmış olduğu *es-Sünen'i* onun en önemli eserlerindedir. Kütüb-i Sitte içerisinde yer alan bu eserdeki hadislerden Zihni Efendi de istifade etmiştir.¹³¹

1.2.3.4. Muhammed Abdürraûf Münâvî (ö. 1031/1622)

952'de (1545) Kahire'de doğmuştur. Farklı nisbelerle anılsa da daha çok Münâvî ve Şâfîî nisbeleriyle tanınmıştır. Küçük yaşlardan itibaren tefsîr, hadis, fıkıh ve tasavvuf alanında birçok hocadan dersler almıştır. Müctehid hâfızların sonuncusu kabul edilen Münâvî, hadiste ve "*Zamanın Şâfîîsi*" diye anılacak kadar fıkıhta söz sahibidir.¹³² Münâvî (ö.1031/1622) önce Süyûtî'nin (ö. 911/1505) derlediği kısa hadisleri ihtiva eden eseri olan *el-Câmiu's-Sagîr*'ine *Feyzü'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sagîr* adıyla büyük ve geniş hacimli bir şerh yazmış, daha sonra yazmış olduğu bu şerhi fazla geniş bulduğu için üçte bir oranında küçültürerek *et-Teysîr bi-Şerhi'l-Câmi'i's-Sagîr* adıyla yeni bir şerh yazmıştır.¹³³ Zihni Efendi eserindeki birçok yerde işte bu küçültülerek yazılmış olan *et-Teysîr bi-Şerhi'l-Câmi'i's-Sagîr* adlı şerhten faydalanarak alıntılar ve açıklamalar yapmıştır.¹³⁴ Söz konusu hadisler ve açıklamalara eserin değerlendirme bölümünde ayrıca değineceğiz.

¹³⁰ Kandemir, M.Yaşar, "Nesâî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nesai> (17.02.2020).

¹³¹ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.23

¹³²Kandemir, M.Yaşar, "Münâvî, Muhammed Abdürraûf", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/munavi-muhammed-abdurrauf> (16.02.2020).

¹³³ Uğur, Mücteba, "el-Câmiu's-Sagîr", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-camius-sagir--Süyûtî> (16.02.2020).

¹³⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.19

1.2.4. Dil Bilimciler

Zihni Efendi'nin ele aldığı konuların dil ile de bağlantısı vardır. Müellif bu sebeple eserini hazırlarken dil ile alakalı eserlere de başvurmuştur.

1.2.4.1. Ebü'l-Esved Ed-Düelî (ö. 69/688)

Birçok sahâbeden büyük olan ed-Düelî peygamberimizi görmediği için tabiin'den kabul edilir. Zihni Efendi eserinde verdiği bilgide asıl isminin "Zâlim" olduğunu söylemiştir fakat Osman ve Zuveylim isimleri de kendisine nispet edilen isimler arasındadır. Kabilesinin ismine nispetle ed-Düelî nisbesiyle tanınmıştır. Kendisinin verdiği bilgiye göre nahiv bilgisini Hz. Ali'den öğrenerek onun öğrencisi olmuştur.¹³⁵ Ebü'l-Esved tarafından bir nahiv kitabı yazılmamakla beraber, vermiş olduğu derslerden nahivle alakalı bazı kural ve kaideleri vaz'edenin o olduğu sonucuna varılmıştır. Kaynaklarda nahiv ilminin adının ve kaidelerinin ilk defa Ebu'l-Esved ed-Düelî tarafından ortaya konduğu belirtilmiştir.¹³⁶ Zihni Efendi Kur'ân-ı Kerîm'in imlâsı konusunda hemze harfiyle alakalı olarak verdiği bilgide hemzenin bu (ء) şekilde yazılmasının ed-Düelî'in ihtiyarı¹³⁷ olduğunu söylemiştir.¹³⁸ Kur'ân-ı Kerîm'i doğru okuma hususunda yaşanan bazı sorunlardan dolayı, Kur'ân-ı Kerîm'in kolay ve yanlışsız bir şekilde okunmasını sağlamak için mushafları ilk harekeleme işini yapanın da o olduğu kabul edilmiştir.¹³⁹

1.2.4.2. İbn Dürüsteveyh(ö. 347/958)

871 yılında İran'da doğmuştur. Tam adı Ebû Muhammed Abdullah b. Ca'fer b. Dürüsteveyh b. el-Merzübân el-Fârisî el-Fesevî'dir. Daha çok Dürüsteveyh nisbesiyle tanınmıştır. Arap dili üzerine aldığı derslerden dolayı Arap dili ve edebiyatına ilgi duymuş ve bu alanda çalışmalar yapmıştır. Lugat ve nahiv konularında Kûfe ve Basra ekolleri arasında görüş farklılıklarını uzlaştırmaya çalışmıştır. Dil ve edebiyat alimi olan İbn Dürüsteveyh bu alanda eserler telif etmiştir.¹⁴⁰ Bu eserlerden

¹³⁵ Topuzoğlu, Tevfik Rüştü, "Ebü'l-Esved Ed-Düelî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ebul-esved-ed-dueli> (10.02.2020).

¹³⁶ Okumuş, a.g.m, s.18

¹³⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedid*, s.14

¹³⁸ Nahl suresi 40. ayette geçen "ءاشكر" kelimesindeki hemze gibi.

¹³⁹ Kayhan, Veli, "Doğru Okuma Bağlamında Mushaf'a İşaret Konulması: İ'câm ve Sonrası", *Bilimname Dergisi*, 2007/1, Say.12, s.113

¹⁴⁰ Özbalkıç, Mehmet Reşit, "İbn Dürüsteveyh", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-durusteveyh> (02.03.2020).

birisi Zihni Efendi'nin de istifade ettiği *Kitâbü'l-Küttâb* adlı eserdir. Eserde; kâtiplerin Arap diliyle alakalı dikkat etmesi gereken kaide ve kurallara, Arapça'nın imlâsıyla alakalı konular ile gramerle alakalı konulara değinilmiştir.¹⁴¹ Zihni Efendi Kur'an hattının yazımıyla alakalı konuya dair bilgi verirken bu eserden istifade etmiştir.¹⁴²

1.2.4.3. İsmâil b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce)

Türk asıllı olan el-Cevheri, neşrettiği Arapça sözlüğüyle tanınır.¹⁴³ *Tâcü'l-luga* isimli Arapça sözlüğünü hazırlarken yalnızca sahih, fasih ve meşhur kelimelere yer vermiştir. Bu bakımından Arap sözlük bilimi tarihinde yeni bir çığır açmıştır. Aranılan kelimeye ulaşmada kendisine özgün tertibi olan ve "*Kâfiye Sistemi*" adı verilen bir yöntem geliştirmiştir. Böylece aranan kelimelerin bulunmasında büyük kolaylıklar sağlamıştır. Eser, Sahih'in çoğulu anlamında *es-Sihâh*, *Sihâhu'l-'Arabiyye*, *Sihâhu'l-Luga* gibi isimlerle de tanınmaktadır.¹⁴⁴ Zihni Efendi eserini neşrederken sık sık bu sözlüğe başvurmuş¹⁴⁵ ve alıntılar yapmıştır.¹⁴⁶

1.2.4.4. İbn Manzûr (ö. 711/1311)

8 Kasım 1232 tarihinde Kahire'de doğmuştur. Büyük bir dil âlimi olan İbn Manzûr *Lisânü'l-Arab* adlı ansiklopedik sözlüğüyle tanınmaktadır.¹⁴⁷ Kur'an ve Sünnet'in dili olan Arapça'yı korumak için tasnif ve hacim bakımından mükemmel bir sözlük yazmak istediğini açıklayan müellif, söz konusu eserini hazırlarken kendisinden önce yazılan sözlükleri temel kaynak olarak ele almış ve onların güzel yönlerini de kendi sözlüğünde kullanarak eserini hazırlamıştır.¹⁴⁸ Kelime sayısı ve ihtiva ettiği detaylı bilgiler bakımından Arapça sözlükler arasında ilk sırada yer alır.

¹⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil ve Dekâiki'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve't-Te'vîl*, (Ed. Murat Sülün), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2016, c.1, s.112-113

¹⁴² Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.4

¹⁴³ Kılıç, Hulusi, "Cevherî, İsmâil b. Hammâd", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevheri-ismail-b-hammad> (10.02.2020).

¹⁴⁴ Kılıç, Hulusi, "Tâcü'l-Luga", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/tacul-luga> (10.02.2020).

¹⁴⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.12

¹⁴⁶ Cevherî, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh*, (thk. Ahmed' Abdulgafûr Attâr), Dâru'l-İlm, 4.Baskı, Beyrut, 1990, c.4, s.902

¹⁴⁷ Kılıç, Hulusi, "İbn Manzûr", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-manzur> (10.02.2020).

¹⁴⁸ Kılıç, Hulusi, "Lisânü'l-Arab", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/lisanul-arab> (10.02.2020).

Zihni Efendi eserinin birçok yerinde *Lisânü'l- 'Arab* adlı esere başvurmuştur. Hemze-i Kat' ve hemzeli kelimelerin yazılış ve okunuşu konusunda açıklamalar yaparken¹⁴⁹ bu eserden alıntılar yapmıştır.¹⁵⁰

1.2.4.5. Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415)

Tam adı Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yâ'küb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) olup 729'da (m.1329) İran'da doğmuştur. Arap diline hakimiyetiyle bilinen Fîrûzâbâdî farklı hocalardan dil ve edebiyat dersleri almıştır.¹⁵¹ İslâmî ilimlerin çoğunda eseri bulunan Fîrûzâbâdî'nin önemli eserlerinden birisi de *el-Kāmûsü'l-Muhît* adlı eseridir. Yaklaşık 60.000 kelime ihtiva eden eser, 80.000 kelimeye sahip olan *Lisânü'l- 'Arab* adlı eserden sonraki en hacimli eserlerdendir. Eser Ahmed Âsım Efendi tarafından *el-Okyânüsü'l-Basît fî Tercemeti'l-Kāmûsi'l-Muhît* adıyla tercüme edilmiş ve bazı düzenlemeler yapılmıştır. Bu tercüme daha çok Kâmus Tercümesi adıyla bilinmektedir. *el-Kāmûsü'l-muhît* adlı Arapça sözlüğe şerh ve haşiyelerde yapılmıştır. Bunların içerisinde en meşhur olanı Murtazâ ez-Zebîdî'nin (ö. 1205/1791) yazdığı şerh olan *Tâcü'l-Arûs* adlı eserdir.¹⁵²

Zihni Efendi eserinde idğam-ı mütecaniseyn, hâ-i sekt konularında bazı kelimelerin açıklamalarını yaparken ve konuya dair açıklamalarında şiirleri kullanırken bu eserlere başvurduğu görülmektedir.¹⁵³

1.2.5. Fıkıh ve Ahlaka Dair Eserler

Müellif eserini hazırlarken bazı hususların açıklamasında fıkıh ve ahlaka dair yazılan eserler ile şiir türünde yazılmış bazı eserlere müracaat etmiştir. Bu eserler şunlardır;

1.2.5.1. Ebü'l-Leys es-Semerkindî (ö. 373/983)

Hicri dördüncü asırda yaşayan Semerkindî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Künyesi Ebü'l-Leys olup Semerkindî nisbesiyle tanınmaktadır.

¹⁴⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.15

¹⁵⁰ İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l- 'Arab*, "nbr" md.", Dâru Sâder, Beyrut, c.5, s.189

¹⁵¹ Kılıç, Hulusi, "Fîrûzâbâdî", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/firuzabadi> (26.02.2020).

¹⁵² Kılıç, Hulusi, "el-Kāmûsü'l-Muhît", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/el-kamusul-muhit> (26.02.2020).

¹⁵³ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, ss.39-63

Hanefî mezhebinin meşhur fakihleri arasında yer alan Semerkandî'ye müfessir, imâm-ül-hüdâ, fakîh, zâhid gibi lakaplar verilmiştir. Yaşadığı dönemde birçok alimden fikh, hadis, kelâm ve tefsîr dersleri almıştır.¹⁵⁴ Ehl-i sünnet âlimlerinin en büyüklerinden sayılan Semerkandî farklı alanlarda eserler yazmıştır. Nasihat ve vaaz üslûbuyla yazdığı eserler ile ilmihal türünde yazdığı eserleri, islam dünyasının farklı bölgelerinde yaşayan müslüman toplumların dini yaşantılarında olumlu etkiler bırakmıştır. Semerkandî'nin yazmış olduğu eserlerden birisi de vaaz ve nasihat üslûbuyla yazmış olduğu *Bustânü'l-Ârifîn* adlı eserdir.¹⁵⁵

1) Zihni Efendi eserinin Tilâvet bahsinde Kur'ân-ı Kerîm-i devamlı okumanın önemine dikkat çekmiş ve müellifin *Bustânü'l-Ârifîn* adlı eserde¹⁵⁶ ve ayrıca İmamzâde'nin *Şir'atü'l-İslâm* adlı eserlerinde¹⁵⁷ konuyla alakalı olarak zikredilen bilgi ve hadis-i şerifleri okuyucusuna aktarmıştır.¹⁵⁸

2) Kur'ân-ı Kerîm'i okumanın faziletiyle alakalı olarak *Bustânü'l-Ârifîn*'de¹⁵⁹ ve ayrıca Buhari'de de¹⁶⁰ geçen hadis ve bilgileri eserinde zikretmiştir.¹⁶¹

3) Hatim okumanın usulü konusunda da bu eserden faydalanmıştır.¹⁶²

1.2.5.2. Muhammed b. Ebû Bekir İmamzâde (ö. 573/1177)

Rebûlevvel 491'de (Şubat 1098) Buhara yakınlarında bulunan Şarğ köyünde doğmuştur. Babasının görevine nisbetle İmamzâde diye anılmıştır. İslâmî ilimler konusunda farklı eserler yazmıştır. Hanefî fakihî olan İmamzâde'nin ilmihal ve ahlâk kitabı olarak yazdığı *Şir'atü'l-İslâm* adlı eseri ise Osmanlı âlimleri arasında ilgi duyulan bir kitap olmuştur. Eserde, diğer ilmihallerden farklı olarak ibadetlerle alakalı farz, vacip gibi fikhî hükümlere değinilmemiş, daha çok ibadet, günlük hayata dair

¹⁵⁴ Yazıcı, İshak, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî: Hayatı, Eserleri ve Tefsîrdeki Metodu*, Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 1982, ss.42, 49, 61

¹⁵⁵ Yılmaz, Hasan Kâmil, "Bustânü'l-Ârifîn", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/bustanul-arifin> (13.02.2020).

¹⁵⁶ Semerkandî, Ebû'l-Leys, *Bustânü'l-Ârifîn*, (thk. Şeyh Abdülvâris Muhammed Ali), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2010, s.23; Semerkandî, *Tenbihü'l Gafilin ve Bostanü'l Arifin Altın Öğütler*, (trc. Abdülvehhab Öztürk), Saadet Yayınevi, İstanbul, 2006, s.905

¹⁵⁷ İmamzâde, *Mefâtihu'l-Cinân Şerhu Şir'atü'l-İslâm*, s.92; Alizade, *İslam Yolu Şir'atü'l İslam*, s.78

¹⁵⁸ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.17

¹⁵⁹ Semerkandî, *Bustânü'l-Ârifîn*, s.23

¹⁶⁰ Buhârî, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, c.11, s.5120

¹⁶¹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.20

¹⁶² Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.19; Semerkandî, *Bustânü'l-Ârifîn*, s.23

sünnet, âdâb gibi ahlaka dair konulara yer verilmiştir.¹⁶³ Eserde zikredilen bazı hadislerin münker¹⁶⁴ hadis olduğu konusunda tenkit edildiğide olmuştur. Eser Seyyid Alizâde (ö. 931/1524) tarafından *Mefâtihu'l-Cinân Şerhu Şir'atü'l-İslâm* adıyla şerh edilmiştir.¹⁶⁵ Osmanlı âlimlerinin ilgi duyduğu bu eserden Zihni Efendi de istifade etmiştir.¹⁶⁶ Zihni Efendi Kur'ân-ı Kerîm'i unutmadan kastedilenin Kur'ân'ı bakarak dahi okuyamamak olduğu hükmünü verirken,¹⁶⁷ sure başlarındaki istiaze ve besmelelerin okunmasının hükmünü anlatırken¹⁶⁸ ve bunların dışında genel olarak bu eserden istifade ettiği görülmüştür. *Şir'atü'l-İslâm* adlı eserin müellifi bu eserinde, Kasım b. Fîrûh eş-Şâtîbî'nin (ö. 590/1194) kırâat-i seb'aya dair kasidesi olan eş-Şâtîbiyye'ye (*Hırzû'l-Emânî ve Vechü't-Tehânî*) şerh yazan Ca'berî'nin (ö. 732/1332) *Kenzü'l-Meani fi Şerhi Hirzi'l-Emani*'sinden faydalanmıştır. Zihni Efendi aynı zamanda, kırâat-i seb'aya dair yazılmış olan bu eserden dolayı olarak faydalandığını belirtmek istemiş, bunu eserinde özellikle zikretmiştir.¹⁶⁹

1.2.5.3. Ebü'l-Berekât en-Neseî (ö. 710/1310)

620 (1223) yılı civarında Buhara yakınlarındaki Neseî şehrinde doğmuştur. Müteahhirîn dönem âlimlerinden sayılan Neseî, İslam ilimlerinin birçoğunda eserler yazmıştır. Hanefî fihkına dair yazmış olduğu *Kenzü'd-Dekâik* adlı eseri Osmanlı döneminde medreselerde ders kitabı olarak okutulmuş ve mezhep geleneğinde otorite kabul edilen belli başlı eserlerden olmuştur.¹⁷⁰ en-Neseî'nin bu eseri, İbn Nüceym (ö.970/1563) tarafından *el-Bahrü'r-Râik* adıyla şerhedilmiş, Muhammed Emîn İbn Âbidîn (ö.1252/1836) tarafından da *Minhatü'l-hâlik 'ale'l-Bahri'r-râ'ik* ismiyle

¹⁶³ Cici, Recep, "İmamzâde, Muhammed b. Ebû bekir", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/imamzade-muhammed-b-ebu-bekir> (11.02.2020).

¹⁶⁴ Münker Hadis: Zayıf râvinin güvenilir râviye muhalefeti yüzünden zayıf olan hadis demektir. Efendioğlu, Mehmet, "Münker", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/munker-hadis> (19.06.2020).

¹⁶⁵ <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/YAKUB-BIN-SEYYID-ALI/3484> (E.T. 11.02.2020)

¹⁶⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.16

¹⁶⁷ İmamzâde, Muhammed b. Ebû Bekir, *Mefâtihu'l-Cinân Şerhu Şir'atü'l-İslâm*, (şrh. Ya'kup bin Seyyid Alizâde, haz. Ahmed Hadi el-Gassar), Daru'l Kütübil İlmiyye, s.85; Alizade, Seyyid, "*İslam Yolu Şir'atü'l İslam*", (trc. Lütfullah Uyan, A.faruk Meyan), Berekat yay., 1978, s.72

¹⁶⁸ İmamzâde, *Mefâtihu'l-Cinân Şerhu Şir'atü'l-İslâm*, s.81; Alizade, a.g.e., s.68

¹⁶⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.21

¹⁷⁰ Bedir, Murteza, "Neseî, Ebü'l-Berekât", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nesei-ebul-berekat> (14.02.2020).

hâşiyesi yazılmıştır.¹⁷¹ Zihni Efendi Tilâvet bahsinde geçen hatim okumanın usulü bölümünde bu haşiyeden faydalanmıştır.¹⁷²

Zihni Efendi konuların izahında kendi eserlerine de atıf yapmış ve bazı meselelerin detayı için eserine yönlendirmeler yapmıştır. Bu eserler; Arapçayı öğrenmeye dair yazmış olduğu *el-Müntehab fî Ta'Lîmi Lugati'l-Arab* ile *el-Müntehab* adlı eserinin özeti mahiyetinde olup bazı eklemeler yaptığı *el-Muktedab Mine'l-Müntehab fî Ta'Lîmi Lugati'l-Arab*'tır. Müellif, ilmihal türünde yazmış olduğu *Nimet-i İslam* adlı eserine de atıflarda bulunur.

Zihni Efendi, eserinde paylaştığı şiir vb. bilgiler içinde bazı eserlere başvurmuştur. Bu eserler; Ebü'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem Senâî-yi Gaznevî'nin (ö. 525/1131) *Dîvân*, A'Şâ Meymûn b. Kays'ın (ö. 7/629) *Dîvân*, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö.672/1273) *Mesnevi ve Hallâc-ı Mansûr'un (ö.309/922) Dîvân'idır.*

¹⁷¹Yaman Ahmet, "Kenzü'd-Dekâik", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kenzud-dekaik> (14.02.2020).; Özel, Ahmet, "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-abidin-muhammed-emin> (14.02.2020).

¹⁷² Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.18; İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî, *el-Bahru'r-râik şerhi kenzî'd-dekâik ve meahu minhatü'l-hâlik*, (nşr. Şeyh Zekeriyya 'Umeyrât), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997, c.1, s.29

İKİNCİ BÖLÜM

EL-KAVLU'S-SEDİD Fİ İLMİ'T-TECVİD ADLI ESERİN TECVİD İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tezimizin ikinci bölümünde Mehmed Zihni Efendi'nin *el-Kavlü's Sedid fi İlmi't-Tecvîd* adlı eserinin tecvîd ilmi açısından tahlil ve değerlendirilmesi ile eserden istifade eden müellif ve eserlerine yer verdik.

3.1. Eserin Nüshaları

Yaptığımız katalog taramalarında eserin farklı nüshalarının olduğunu tespit ettik. Biz Milli Kütüphane'de 06 Mil EHT A 48684 yer numarasıyla kayıtlı, İstanbul Matbaa-i Amire'de basılan ve birinci baskı olan 1316 tarihli nüshayı esas aldık.

3.2. Eser Hakkında Bilgi

Mehmed Zihni Efendi'nin kırâat ve tecvîd ilmine dair neşrettiği tek eser *el-Kavlü's-Sedîd fî İlmi't-Tecvîd*'dir. Müellifin eserini ne zaman yazdığı ve eserin ne zaman basıldığıyla alakalı şu bilgiler bulunmaktadır. Eserin sonunda verilen bilgiye göre bu eserin ilk baskısı Matbaa-i Âmire'de Hicri 1328 yılı Ramazan (Eylül/1910) ayının başında tamamlanmıştır. Eserin tamamı 3(mukaddime)+32 varaktır. Toplam seksen üç sayfadan oluşmaktadır. Eserin müellif nüshasının Beyazıt Kütüphanesi'nde olduğu zikredilmiştir.¹⁷³ Bu nüshanın baş kısmında yazılı olan “Aded 10000 Muhasebe'ye 10 Kanun-ı Sani sene 1325” notundan yola çıkarak, söz konusu nüshanın matbaaya verilen nüsha olduğu düşünülmektedir. Bu tarih hicri 10 Zilkade 1327 ve miladi 23 Kasım 1909 tarihine denk gelmektedir. Yine aynı nüshanın son kısmındaki kayıttta, eserin h. 25 Safer 1327 (m. 18 Mart 1909) Cuma gecesi akşam ile yatsı arasında tamamlandığı zikredilmiştir. Buna göre, eserin tamamlandıktan bir yıl sonra basıldığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁴ Basılan bu ilk nüshalardan orijinal basım olduğunu düşündüğümüz bir tanesi tarafımızca sahaftan temin edilmiştir.

Eserin yazılma tarihini esas aldığımızda, Mehmed Zihni Efendi'nin bu eserini 63 yaşında yazdığı anlaşılmaktadır. Müellif bu dönemde 24 Recep 1326 (22 Ağustos

¹⁷³ Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s.134

¹⁷⁴ Arslan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, s.135

1908) yılında getirildiği Meclis-i Maarif Daire-i İlmiyye azalığında (Osmanlıda eğitim işlerin sorumlu bakanlık) görev yapmaktadır.¹⁷⁵ Zihni Efendi'nin bu tecvîd eserini neden yazdığı ile alakalı bir bilgi yoktur. Ayrıca bu eserin okullarda ders kitabı olarak okutulmasıyla alakalı bir bilgi de bulunmamaktadır. Eserin içeriğine bakıldığında ise bazı hususlar dikkat çekmektedir. Şöyle ki; müellif konu sonlarında verdiği alıştırmalarda, öğrencilerden bol talim ve tekrar yapmalarını, tecvîd kaidelerini tespit ederek uygulamalarını istemektedir. Bu da Zihni Efendi'nin eserinin özellikle öğrencilere yönelik hazırlandığına işarettir. Buradan yola çıkarak eserin ders kitabı veya yardımcı ders kitabı olarak okutulduğunu veya bu niyetle hazırlandığını söylemek mümkün görünmektedir. Zihni Efendi'nin eseri yazdığı tarihlerdeki bulunduğu görev ve konumu bu ihtimali destekler mahiyettedir. Kendisinden böyle bir eserin yazılması talep edilmiş olabilir.

3.3. el-Kavlu's-Sedîd fî İlmi't-Tecvîd ve İhtiva Ettiği Konular

Eserin tahlil ve değerlendirmesini yaparken öncelikle Zihni Efendi'nin eserinde yer verdiği bilgilere ve konular hakkında zikrettiği görüşlerine yer verdik. Zikredilen görüşlerin dışında konu hakkında farklı görüşler varsa o görüşlere de yer yererek mukayeseli bir şekilde değerlendirmede bulunduk. Konuları değerlendirirken, eserde verilen başlıklara ve bu başlıkların sıralamasına riayet ettik fakat ana başlıkların içerisine konuya uygunluğuna göre küçük yan başlıklar belirledik. Konu sonlarında verilen temrinleri (alıştırmalar), eserin daha iyi tanınabilmesi amacıyla konu sonlarında azaltarak gösterttik.

3.3.1. Mushaf-ı Şerif

Müellif, “Mushaf-ı Şerif” başlığı altında Kur'ân-ı Kerîm ile alakalı birçok konuya yer vermiştir. Eserde bu konular için ayrı başlıklar belirlenmemiştir. Fakat biz konuların içeriğine göre yan başlıklar ekleyerek incelemeyi uygun gördük. Bu konular şunlardır;

¹⁷⁵ Ermiş, *Mehmed Zihni Efendi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*, s.52

a. Mushaf-ı Şerif ve Tarihi Hakkındaki Görüşleri

Mehmet Zihni eserine, besmele, hamdele, salvele ile başladıktan sonra Mushaf-ı Şerif başlığı altında Kur'ân-ı Kerîm'in tanımını yaparak devam etmiştir. “*Kur'ân-ı Kerîm, 114 Sure-i Celile'de birçok ayeti kerîmeyi içinde bulunduran, eşi ve benzeri olmayan bir kitaptır.*”¹⁷⁶

Eserinin giriş sayfasına daha önce zikrettiğimiz gibi İbnü'l Cezerî'nin Mukaddimesi'nde ki;

وَالأَخْذُ بِالتَّجْوِيدِ حَتْمٌ لَازِمٌ * مَنْ لَمْ يُجَوِّدِ الْقُرْآنَ آثِمٌ
لأنَّهُ بِهِ الإِلَهَ أَنْزَلَ * وَهَكَذَا مِنْهُ التَّمِينَا وَصَلَا
وَهُوَ أَيْضًا حَلِيَّةُ التَّيْلَاوَةِ * وَزِينَةُ الأَدَاءِ وَالْقِرَاءَةِ

manzumlarıyla başlayan yazar, kitabının ilk sayfasına da yine aynı yöntemle, Senâî-yi Gaznevî'ye (ö. 525/1131) ait olduğunu tespit ettiğimiz bir şiirle başlamış ve Senâî'nin *Dîvân* adlı eserinde geçen Kur'ân-ı Kerîm hakkındaki şu mısralarını paylaşmıştır:¹⁷⁷

“عجب بود که از قران نصیبت نیست جز حرفی - که از خورشید جر کرمی نبیند چم نابینا”

“*Kur'ân'dan bir harf dışında nasibi olmayan kişi, kör olan kişinin güneşi sadece bir sıcaklık olarak görmesi gibi ilginç değil midir?*”¹⁷⁸ Müellifin, eserinin daha ilk başlarında bir manzume ve şiirle konuya giriş yapması edebiyata, şiire ve manzum esere olan ilgisini ve bu tür eserlere verdiği değeri göstermektedir. Osmanlıca, Farsça ve Arapça'yı son derece güzel bir şekilde kullanan Zihni Efendi, aktardığı bu dizelerle dilin etkileyici gücünü kullanarak güzel bir giriş yapmıştır. Ayrıca eserinde yer yer başvurduğu bu yöntem hem eserine zenginlik katmakta hem de okuyucunun ilgisini ve dikkatini celbetmektedir.

Müellif Kur'ân'ın tarihi süreciyle alakalı olarak şu bilgileri paylaşmaktadır: “*Cenab-ı Hak'tan son peygamber Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v.) vahiy toptan*

¹⁷⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.2

¹⁷⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.2

¹⁷⁸ Senâî, Hakim, “*Dîvân*”, (haz. Ali Muhammed Sabri), s.31

http://dl.ketabesabz.com/ebooks3/Divane_Sanaiefwww.VeyQ.ir.zip? (07.02.2020); a.g.e, <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghaside-sanaee/sh7/> (07.02.2020); Aynı şiir farklı eserlerde de paylaşılmıştır. bkz. Bursevi, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, (tsh. Abdullatif Hasan Abdurrahman), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013, c.3, s.21

gelmedi. Parça halindedir ki, 20 sene zarfında (ekser rivayet 23 senedir), bazan ayet ayet bazan da sure sure nazil olmuştur.”¹⁷⁹ Zihni Efendi burada, Kur’ân’ın nazil oluşuyla alakalı olarak zikredilen iki farklı görüşe yer vermiştir. Bunlardan birincisi: Kur’ân’ın vahyinin ilk olarak, levh-i mahfuz’dan bir bütün olarak beytül-izze’ye (dünya semâsı) inzâl edilmiş, oradan da peyderpey yirmi küsur yılda Hz. Peygamber’e indirilmiş olduğudur. ez-Zerkeşî (ö. 794/1392) ve bazı alimler bu görüşün daha doğru olduğunu söylemiştir.¹⁸⁰ Diğer görüş ise, Kur’ân’ın Levh-i Mahfuz’dan tedrici olarak doğrudan Hz. Muhammed’e (s.a.v.) inmeye başladığı ve Alak suresiyle başlayan bu sürecin yaklaşık yirmi üç yıllık süre içerisinde tamamlanmış olduğu görüşüdür. eş-Şa’bî (ö.104/722)’nin görüşü ve Muhammed Hamdi Yazır’ın (ö.1942)¹⁸¹ kanaatleri de bu doğrultudadır. Müellifin İsra ve Furkan suresinin tefsîri için müracaat edilmesini istediği Fahreddin er-Râzî’nin (ö. 606/1210) *Mefatihü'l-Ğayb*’ında yirmi iki veya yirmi üç olarak zikredilmiştir.¹⁸² Müellifin de belirttiği gibi bu konudaki görüşlerin ekserisi Kur’ân’ın nüzülünün yirmi üç yılda tamamlandığıdır.¹⁸³ Biz de bu görüşü daha isabetli buluyoruz.

Müellif şöyle devam etmektedir; “*Kur’ân-ı Kerîm’in tertibi, vahiyde okunduğu şekilde olmamıştır. Vahiyde önce gelen tertibde sona yazılmış veya vahiyde sonra gelende öne yazılmıştır. Fem-i saâdeti’nden yani Hz. Peygamber Muhammed Mustafa’dan (s.a.v.) sadır oldukça (Kur’ân-ı Kerîm okundukça) katipler tarafından yazılır ve Peygamberimizin emri üzerine ayetler sıraya konur sonrasında müslümanlar tarafından çeşitli yerlere yazılır ve ezberlenirdi.*

¹⁷⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.2

¹⁸⁰ ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmî'l-Kur’ân*, (thk. Muhammed Ebu'l- Fadl İbrahim), Mısır 1972, c.1, ss.228-229; Süyûtî, *el-İtkân fi ulûmî'l-Kur’ân* (Kur’ân ilimleri ansiklopedisi), c.1, s.95-96; Sâlih, Subhî, *Kur’ân İlimleri*, (trc. M. Sait Şimşek), Hikmetevi yay., 2015, s.48-53; Demirci, Muhsin, *Kur’ân Tarihi*, İFAV yay., İstanbul, 2015, s.68-69; Birışık, Abdulhamit, "Nüzûl", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nuzul--vahiy> (12.03.2020).

¹⁸¹ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’ân Dili*, (sad. Komisyon), Zehraveyn Yay., İstanbul, 1992, c.9, s. 336-337

¹⁸² İsra Suresi:106 “وقرأنا فرقناه لتقرأه على الناس على مكث و نزلناه تنزيلاً” Meali: “ Biz onu bir Kur’ân olarak insanlara dura dura okuyasın diye bölüm bölüm ayırdık.Biz,onu, ihtiyaca göre parça parça indirdik.” Furkan Suresi:32 “وقال الذين كفروا لولا نزل عليه القرآن جملة واحدة كذلك لثبت به فؤادك ورتلناه تنزيلاً” Meali: “ Oysa biz, onunla senin kalbini sağlamlaştırmak için böyle parça parça indirdik ve onu ağır ağır okuduk.” er-Râzî, Fahreddin, *Mefatihü'l-Ğayb*, (trc. Suat Yıldırım ve ark.), Huzur Yay., İstanbul, c.17, s.227-229

¹⁸³ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Usûlü*, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yay., Ankara, 1971, s.43; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s.49

Peygamber Efendimiz (s.a.v.) vefat ettiğinde, Kur'ân-ı Kerîm'in ayetleri şimdiki tertib üzere yazılmış ve ezberlenmiş idi. Ancak, Kur'ân-ı Kerîm'in sayfaları bir arada değildi. Rasulüallah'ın halifesi olan, Hz. Ebubekir (r.a) dağılık olan, Kur'ân-ı Kerîm sayfalarını toplattı ve yazdırdı (düzgün bir şekilde kontrol ederek bir kitap haline getirtti). Sahife sahife olarak bir araya getirilen Kur'ân-ı Kerîm, saklanmak üzere halife Ebubekir (r.a.) da kaldı. Hz. Ebubekir (r.a)'ın irtihalinden sonra halefi olan Hz. Ömer (r.a)'a intikal etti. Hz. Ömer (r.a)'ın da irtihalinden sonra kızı Ümmü'l Mü'minin (mü'minlerin annesi) olan Hz. Hafsa (r.anha) validemize tevdi edildi.”¹⁸⁴

Müellif Hz. Ebubekir döneminde yapılan bu cem' işinde, genel kabul gören görüşlere özet olarak temas etmiş, fakat bazı hususlara değinmemiştir. Şöyle ki; Hz. Ömer'in teklif ve tavsiyesi üzerine Hz. Ebubekir'in döneminde ve Zeyd b. Sabit'in komisyon başkanlığında yapılmış olan bu cem' işinde, ayetlerin sure içindeki sıralaması ve düzenlemesi yapılarak tüm Kur'ân ayetleri iki kapak arasına alınmıştır. Fakat bu mushafta surelerin bugünkü mushaflarda olduğu gibi sıraya konularak tertibi söz konusu olmamıştır.¹⁸⁵

“Hz. Osman (r.a) halifeliği döneminde Hz. Hafsa'da bulunan Kur'ân-ı Kerîm'i istinsah ettirmek üzere istetti ve istinsahtan sonra da Hz. Hafsa'ya validemize tevdi ettirdi. Hz. Osman (r.a)'ın yazdırdığı Kur'ân-ı Kerîm kitap şeklini aldığından (Mushaf) adını aldı. Hz. Osman Mushaf'dan muteaddid (birden fazla) mushaflar yazdırarak Mekke-i Mükerrreme'ye, Yemen'e, Şam'a, Basra'ya, Kufe'ye gönderdi. Hz. Osman (r.a)'ın ilk yazdırdığı mushaf, diğerlerine esas olmak üzere ona “İmam“ adı verildi. İşte Resm-i Osmâni denilen resm-i hat, o Mushaf-ı Osmâni'nin resm'i kelimatıdır. Mushaf-ı Osmâni'ye seçkin sahâbe ile yazılmış olduğundan, günümüze kadar teberrüken ona ittiba edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in yazılmasında Mushaf-ı Osmâni'nin haricine çıkılamaz. İslam aleminde ilk görülen kitap, Mushafı Şerif olduğundan, sonradan yazılan ilimler sırasında Resm-i Hat için dahi, kaideler

¹⁸⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.3

¹⁸⁵ Birışık, Abdulhamit, *Kıraat İlmi ve Tarihi*”, Emin yay., 2014, s.58; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s. 76

*konuncaya kadar, yazılan kitap ve risalelerin kelimatında bile Resm-i Mushaf örnek alınmıştır.”*¹⁸⁶

Müellif, Hz. Osman’ın yazdırdığı Kur’ân-ı Kerîm’in bu haliyle kitap şeklini aldığından bahsederek yazılan bu Kur’ân’ın “*Mushaf*” adını aldığını söylemiştir. Bu yazılan Kur’ân’ın “*Mushaf*” adıyla anılması da doğru olmakla beraber, “*el-Mushaf*” adının ilk olarak İbn Mes’ud’un teklifiyle Hz. Ebebekir tarafından cem’ edilen Kur’ân’a verildiği nakledilmiştir. Hz. Osman’ın istinsah ettirdiği mushaflar ise daha çok Resm-i Mushaf, Hatt-ı Mushaf-ı Osmân, Hattu’l Mushaf, Mushaf-ı Osmâni gibi isimlerle anılmaktadır.¹⁸⁷ Kur’ân ilimlerinden bahsederken “Mushaf” tabiri kullanıldığında daha çok Hz. Osman’ın istinsah ettiği Kur’ân-ı Kerîm nüshaları kastedilmiştir.¹⁸⁸ Ayrıca Hz. Ebebekir’in yaptırdığı cem’ işine “*Cem’-i Suhuf*”, Hz. Osman’ın cem’ine de “*Cem’-i Mushaf*” adı verildiği de olmuştur.¹⁸⁹ Bu konuda görüş beyan eden İzmirli İsmail Hakkı ise hadislerde “*el-Mushaf*” kelimesinin geçtiğini söylemekle beraber bu rivayetlerin Hz. Ebubekir’in cem’ ettiği Kur’ân için “*el-Mushaf*” tabirini kullanmaya yeterli delil olamayacağını söylemektedir.¹⁹⁰

Hz. Osman’ın yazdırdığı ve belli merkezlere gönderdiği Kur’ân-ı Kerîmlere genel olarak “*Mesâhif-i Osmâniyye*” denilmiştir. Bu konuda Zihni Efendi’nin de eserinde zikrettiği gibi, belli merkezlere gönderilen bu Kur’ân-ı Kerîmler için “*İmam Mushaflar*” tabiri de kullanılmaktadır.¹⁹¹ “*İmam Mushaf*”tan kastın hangi mushaf olduğu konusunda farklı görüşler vardır ki hepsi de makul görünmektedir. Birinci görüşe göre burada kastedilen Hz. Osman’ın yazdırdığı ilk mushaftır. İkincisi ve sırasıyla; Hz. Osman’ın kendi şahsı için yazılmış olan (veya kendi şahsına ayırdığı) mushaftır veya Medine’de kalan mushaftır¹⁹² veyahut da komisyonda görevli Zeyd b. Sabit’in yazmış olduğu mushaftır.¹⁹³ Müellifin kendi eserinde bunlardan hangisini

¹⁸⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.3-4

¹⁸⁷ Zerkeşi, *el-Burhân*, c.1, s.282; Süyûtî, *el-İtkân fi ulumi’l-Kur’ân (Kur’ân ilimleri ansiklopedisi)*, s.124; Karaçam, İsmail, *Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzulü ve Kıraati*, İFAV Yay., İstanbul, 2011, s.175.

¹⁸⁸ Maşalı, Mehmet Emin, "Mushaf", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mushaf#1> (14.03.2020).

¹⁸⁹ Yüksel, *İbnü’l-Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*, s.77

¹⁹⁰ İzmirli, İsmail Hakkı, *Tarih-i Kur’ân*, Böre yay., İstanbul, 1956, s.11

¹⁹¹ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzulü ve Kıraati*, s.194

¹⁹² Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s.72

¹⁹³ İzmirli, *Tarih-i Kur’ân*, s. 13; Yüksel, *İbnü’l-Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*, s.77

kastettiğini yine kendi açıklamalarını göz önünde bulundurarak incelediğimizde, onun “*İmam Mushaf*” olarak kastettiği Mushaf’ın, Hz. Osman’ın ilk yazdırdığı ve diğer mushafalara örneklik teşkil etmesi için Medine’de bıraktığı mushaf olduğunu anlamamız mümkündür.¹⁹⁴

Zihni Efendi eserinde, Hz. Osman’ın yazdırdığı mushafların sayısının Medine’de bırakılan mushaf dahil olmak üzere altı olduğunu söylemiştir. Kaynaklarda bu sayının ne kadar olduğu konusunda farklı görüşler mevcuttur. Dörtten sekize kadar görüş beyan edenler olmuştur. İbnu’l Cezerî (ö. 833/1429) ve onunla aynı görüşü paylaşan Muhammed Hamdi Yazır bu mushafların sayının sekiz olduğunu bir tanesinin halifenin yanında bırakıldığını diğer yedi tanesinin Medine, Mekke, Yemen, Bahreyn, Şam, Küfe ve Basra gibi önemli merkezi yerlere gönderildiğini,¹⁹⁵ Süyûtî; meşhur olan görüşün beş olmakla beraber yedi rivayetinin de olduğunu,¹⁹⁶ Zerkeşî ve Dâni; sayının dört olduğunu, Küfe, Basra ve Şâm’a birer nüshanın gönderildiğini; bir nüshanın da Medine’de bırakıldığını söylemişlerdir.¹⁹⁷ Son dönem araştırmacılarından Muhsin Demirci genel kanaatin yedi istikametinde olduğunu Mekke, Küfe, Basra, Şam, Yemen ve Bahreyn’e gönderilenlerle beraber bir mushafın da Medine’de bırakıldığını düşünmektedir.¹⁹⁸ Sâlih Subhî de aynı kanaattedir.¹⁹⁹ Mehmet Emin Maşalı ise, çoğaltılan bu mushaflardan bir tanesini Hz. Osman’ın kendisi için ayırdığı, kalan beş mushafın da Medine, Mekke, Şâm, Küfe ve Basra’ya gönderildiği fikrindedir.²⁰⁰ Zihni Efendi’nin bu konuda zikrettiği merkezlerden Mekke-i Mükerrreme, Şam, Basra, Kufe ve Medine hakkında genel bir kabul olmakla beraber Yemen hakkında ve diğer eserlerde geçen Mısır, Bahreyn konusunda ihtilaflar olmuş ve listeye almayanlar olmuştur.²⁰¹ Hz. Osman tarafından yazdırılan mushafların Mekke, Medine, Şam, Basra ve Kufe’ye birer öğretici eşliğinde gönderildiği bilgisi

¹⁹⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.3-4

¹⁹⁵ İbnu’l-Cezerî, en-Neşr, s.7-9; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, c.1, s.17-18

¹⁹⁶ Süyûtî, *el-İtkân fî ulumi’l-Kur’ân (Kur’ân ilimleri ansiklopedisi)*, c.1, s.143-144

¹⁹⁷ ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c.1, s.240

¹⁹⁸ Demirci, *Kur’ân Tarihi*, s.171; Birışık, *Kıraat İlmî ve Tarihi*, s.63

¹⁹⁹ Subhî, *Kur’ân İlimleri*, s.86

²⁰⁰ Maşalı, Mehmet Emin, *Kur’ân’ın Metin Yapısı: Mushaf Tarihi ve İmlası*, Otto Yay., Ankara, 2015, s.76

²⁰¹ Yüksel, *İbnu’l-Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*, s.77; Maşalı, *Kur’ân’ın Metin Yapısı*, s.76

düşünüldüğünde,²⁰² bu intinsah edilen mushafların sayısının beş, Yemen ve Basra konusunda ihtilaf olmakla beraber İbn'ül Cezerî gibi bu alanda otorite olan alimlerin görüşlerini dikkate alarak bu sayının yedi olduğunu söylemenin daha isabetli olduğunu düşünüyoruz.

Zihni Efendi'nin temas ettiği bir diğer konu da Kur'ân'ın imlâsı meselesidir. Bu konuda eserinde farklı kaynaklardan nakillerde bulunmuştur. Süyûtî'nin *el-İtkân* adlı eserinde İmam Malik'e sorulan bir soruda: “*Mushaf, Arapların sonradan tesbit ettikleri alfabeğe göre mi yazılmıştır? Malik buna: Hayır cevabını vermiş, mushaf yazısının, eski Arap hattına göre yazıldığını söylemiş, ulemadan bu görüşe muhalefet eden olmadı.*” dediğini, yine aynı eserde Beyhaki'nin *Şuabü'l-İmân*'ın da; “*Mushafı istinsah eden kimse, mushafların yazısını aynen korumalı, herhangi bir değişikliğe gitmemelidir. Mushafları ilk yazanlar, bu ilmi daha iyi biliyor, kalben ve lisanen buna bağlanıyor, bu emanetin değerini bizden daha çok takdir ediyorlardı. Kendimizi, onların seviyesinde olduğumuzu sanmamız doğru değildir.*” dediğini,²⁰³ yine İbn Dürüstevayh'in *Kitâbü'l-Küttâb* adlı eserinde zikrettiği “*خطان لا يقاسان : خط المصحف،*” “*İki hat kıyas kuralları ile değerlendirilemez(bu iki yazıda kıyas olmaz). Birincisi Mushaf hattıdır, çünkü bu gelenektir. İkincisi ise aruz hattı olup, bu hatta telaffuzda sabit kalan şey sabitlenir, sabit kalmayan şey ise atılır.*” şeklindeki görüşünü paylaşmıştır.²⁰⁴ Bu görüşlerin aksine İbn Haldun'un “*Kur'ân'ın imlâsında Mushaf-ı Osmâni'nin dışına çıkılabileceği*” şeklinde görüş beyan ettiğini fakat bu görüşün Alusi'nin *Rûhu'l-Meânî* adlı eserinde reddedildiğini zikretmiştir.²⁰⁵ Bu konuda her iki görüşü savunan alimler mevcuttur. İbn Haldun, Kur'ân hattının yazımında her ne kadar Resmü'l-Mushaf'ın esas olduğunu söylese de, imlâ konusunda bazı değişikliklerin olabileceğini de kabul etmektedir. “*Sahâbenin, yazı sanatında usta olduklarını, yazılarında hata gibi görülen hususların gerçekte böyle olmadığı aksine her birinin açıklamasının bulunduğu*”

²⁰² Zürkânî, Muhammed Abdü'l-Azîm, *Menâhilü'l-irfân fi ulumi'l-Kur'ân*, (thk. Fevvez Ahmed Zemrelî), Dâru'l Kitâbi'l Arabî, Beyrût ,1993, c.1, s.330

²⁰³ Süyûtî, *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'ân (Kur'ân ilimleri ansiklopedisi)*, c.2, s.432

²⁰⁴ Zemaşşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzîl ve Dekâiki'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve't-Te'vil.*, (Ed. Murat Sülün), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2016, c.1, s.112-113

²⁰⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.4

şeklinde görüş bildirenleri eleştiren İbn Haldun, sahâbeye isnat edilse bile, Kur'ân'ın imlâsı hususunda bir hata ve eksiklik varsa onları da hata olarak görmek gerektiğini söylemiştir. İbn Haldun kıraat konusunda Arap dilinin genel kural ve kaidelerini ölçü esas almaktadır.²⁰⁶ İbn Haldun'la beraber, İzzuddîn b. Abdisselâm (ö. 660/1262) ve Zerkeşî gibi bazı alimler, Kur'ân-ı Kerîm'i dönemin imlâ kuralları doğrultusunda, *Mushaf-ı Osmâni'nin* dışında bir hat ile yazmanın câiz olduğunu söylemişlerdir.²⁰⁷ Hatta tilâvette kolaylık sağlamak ve hataları önlemek için bunun gerekli olabileceğini zikretmişlerdir. Son dönem araştırmacılarından Subhi Salih,²⁰⁸ Arif Güneş,²⁰⁹ Gıyasettin Arslan da²¹⁰ bu doğrultuda görüş beyan etmişlerdir fakat Subhi Salih bunun yanında Resmü'l-Mushaf'a muhalefet etmenin câiz olmadığı kanaatindeydi. Subhi daha çok uzlaştırmacı bir yaklaşımda bulunarak okuyuşta kolaylığı sağlamak amacıyla bu görüşe meyletmiştir. Subhi'nin bu görüşünün temelinde İzzuddîn b. Abdisselâm'ın görüşleri yer almaktadır. İzmirli İsmail Hakkı da resm-i hatta ittiba etmenin evlâ olduğu, fakat vacip olmadığı kanaatini taşımaktadır.²¹¹ Daha önce de geçtiği üzere, Zihni Efendi, sahâbîler tarafından yazılan bu Resm-i Mushaf'a teberrüken ittiba etmek gerektiğini, sonraki dönemlerde yazılan Kur'ân-ı Kerîmlerde bu hattın esas alınmasının daha uygun olacağını, zikredilen diğer görüşün kabul görmediğini söylemiştir. Son dönem araştırmacılarından Muhammed Abdülazîm Zürkânî (ö. 1367/1948) ve Mehmet Emin Maşalı da tercihe şayan olan görüşün bu olduğu sonucuna varmıştır.²¹² Biz de sahebelerin ilim ve şahsiyetlerine hürmet gereği bu ana mushafa uyularak müslümanlar arasında bir birlik sağlanmasının daha isabetli olacağını düşünüyoruz. Ayrıca Zihni Efendi'nin, bu konuda genel kabul gören görüşü esas almakla daha isabetli bir karar verdiği kanaatindeyiz.

²⁰⁶ bkz. Maşalı, Mehmet Emin. "İbn Haldûn'un Gözüyle Mushaf İmlası." Usul İslam Araştırmaları", sayı:22, 2014, s.7-24

²⁰⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, c.1, s.379; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzulü ve Kıraati*, s.210-213; Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, s.290-293

²⁰⁸ Subhî, *Kur'ân İlimleri*, s.292

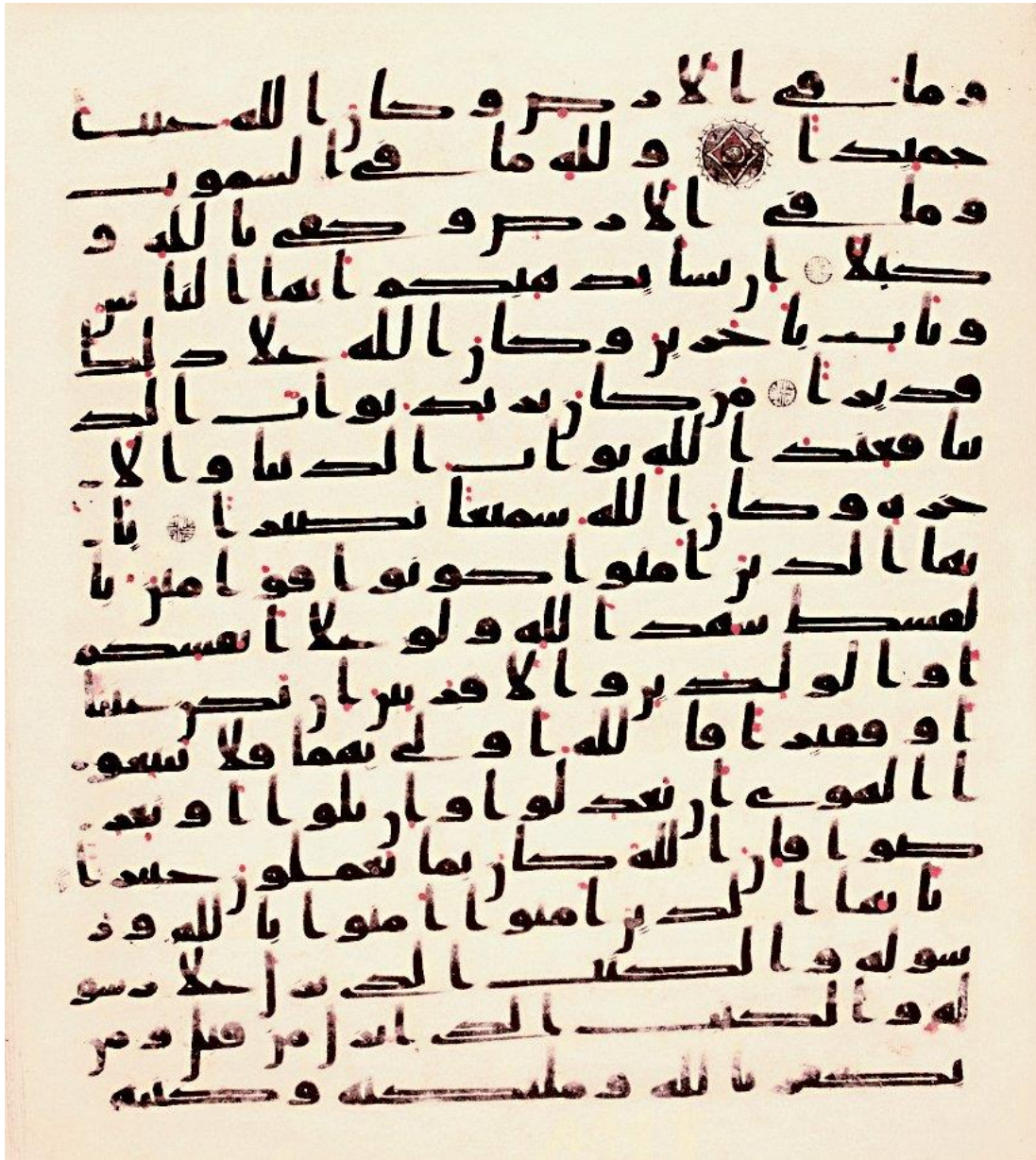
²⁰⁹ Güneş, Arif, *Kur'ân-ı Kerîm'in Okunmasında Harf-Kıraat-Yazı Kavramı Ve İlişkileri*, Doktora Tezi, Ankara, 1992, s.189

²¹⁰ Arslan, Gıyasettin. "İbni Haldun'un Mukaddime'sinde Kur'ân İlimleri ve Tefsîr Usulü." Usul İslâm Araştırmaları, Usul, 8 (2007/2), s.78

²¹¹ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s. 19

²¹² (veya Zerkani), Mâlikî fakihî ve muhaddis olan ve aynı isme sahip Muhammed b. Abdülbâki Zürkânî (ö. 1122/1710) de yine aynı görüşe sahiptir. Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s.103; Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, s.293; Okumuş, a.g.m, s.15

Şekil 3.1.

Hiz. Osman'a izâfe edilen ve I-II. (VII-VIII.) yüzyıla ait olduğu tahmin edilen mushaftan Nisâ sûresinin 131-136. âyetleri (TSMK, Hırka-i Saâdet, nr. 194)

b. Kur'ân'ın İ'cam'ı, Cüz'lere Ayrılması vb. Konulardaki Görüşleri

Zihni Efendi Hiz. Osman'ın yaptırdığı bu istinsahtan dolayı ona “Nâşir’ul-Kur’ân” lakabını vermenin doğru olduğunu, “Câmiu'l-Kur’ân” demenin doğru

olmadığını ifade etmiştir.²¹³ “*Câmiu'l-Kur'ân*” lakabı Hz. Ebubekir için verilmiştir.²¹⁴ Zihni Efendi; “*Kur'ân-ı Kerîm'i i'rab (harekeleme) ve i'cam (noktalama) edenin (yani nokta ve harekeleyen) Haccac-ı Zalim değil, Haccac-ı Zalim dönemi ulamasından olup (129) tarihinde vefat eden Kadı Yahya bin Yâ'mer'dir*” der.²¹⁵ Zihni Efendi her iki işin de Yahya bin Ya'mer (ö. 129/746) tarafından yapıldığını söylemiştir fakat Kur'ân'ın nokta şekilde harekelenmesi ve harflerin noktalanması işini kimin yaptığı konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Kur'ân harflerinin noktalanması (i'cam) işinin ilk defa Yahyâ b. Ya'mer (ö. 129/746) tarafından yapıldığını kabul edenler olduğu gibi²¹⁶ bu işin Irak valisi Haccâc b. Yûsuf (ö. 95/713)'un isteğiyle, Nasr b. Âsım el-Leysî (ö. 89/708) tarafından yapıldığını daha muhtemel görenler de olmuştur. Zihni Efendi bu görüşü esas almıştır fakat genelde, harflerin birbirinden nokta şekilde ayrılması anlamına gelen i'cam'ı ilk yapanların, ayırt etmeksizin bu iki alimin ikisinin birden oldukları kabul edilmiştir. Müellif, burada harekeleme işinin de Yahyâ b. Ya'mer tarafından yapıldığını söylemiştir. Fakat bu görevin de Basra Valisi Ziyâd b. Sümeyye (ö. 53/673) tarafından Ebu'l-Esved ed-Düeli'ye (ö.69/688) verildiği kabul edilmiştir.²¹⁷ Müellifin burada bir ayrıma gitmeden her iki işin de Yahyâ b. Ya'mer tarafından yapıldığını söylemesi pek makul görünmemektedir. Kur'ân'ı harekeleme ve noktalama işine son şeklini veren ise Halîl b. Ahmed'tir.²¹⁸ Kur'ân-ı Kerîm'in ecza (cüz) ve ahzaba (hizblere) taksimi ve sure-i şerifelerin başlarına isimlerinin ve ayetlerin adedlerinin yazılması ve surelerin Mekkî (hicretten önce nazil olan) ve Medenî (hicretten sonra nazil olan) olduklarının yazılarak belirtilmesi işinin de sonradan ihdas olduğunu söyler.²¹⁹ Fakat bu konuda bir açıklama yapmamıştır.²²⁰

²¹³ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.3

²¹⁴ Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi*, s.10

²¹⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.3

²¹⁶ Subhî, *Kur'ân İlimleri*, s.95

²¹⁷ İzmirli, *Tarih-i Kur'ân*, s.16; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.38; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s.19; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s.191, Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, ss.300, 324; Akbal, Talip, *Kur'ân-ı Kerîm Ve İlm-İ Kıraat Ders Notları*, DİB Haseki Eğitim Merkezi, İstanbul, 2010, s.93-94

²¹⁸ Subhî, *Kur'ân İlimleri*, s.97

²¹⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.3

²²⁰ Cüzlerin ve hizblerin başı olacak şekilde Kur'ân-ı Kerîm'in sure ve kıssa ortasından harflerle yediye, yirmiye, otuza ve altmışa bölünmesiyle alakalı farklı çalışmalar yapılmıştır. Bu işin ilk olarak el-Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî (ö. 95/714) ve sonrasında yapıldığı zikredilir. bkz. Subhî, *Kur'ân İlimleri*, s.99-101; Kayhan, *a.g.m.*, s.122; Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s.194; Koçyiğit, Hikmet. "*Kur'ân'ın Bölünmesi*." Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013, sayı:39 , s.363-393.

c. Kur'ândaki Kelimelerin İmlâsı Hakkındaki Görüşleri

Zihni Efendi daha önce de geçtiği üzere, Kur'ân-ı Kerîm'in yazılmasında Mushaf-ı Osmânî'nin haricine çıkılamayacağını, ayrıca İslam aleminde ilk görülen kitabın Mushaf-ı Şerif olmasından, sonradan yazılan dini ilimlere dair kitap ve risalelerin kelimelerinde bile Resm-i Mushaf'ın örnek alındığını söylemiştir.²²¹ Eserinde; Kur'ânda geçen farklı türdeki kelimelerin yazılışlarıyla alakalı imlâ farklılıklarına değinmiş ve bu konuda örnekler vererek izahatlar yapmıştır. Müellif, eserinde ayrı ayrı paragraflar halinde bu örnekleri izah etmeye çalışsa da, tablo vb. bir üsülle kategorize etmediği için konunun anlaşılması zorlaşmaktadır. Bu sebeple, sözkonusu kelimeleri örneklendirirken bazı yerlerde düz yazı olarak bazı yerlerde de küçük tablolar içerisinde karşılaştırmalı olarak göstermeyi uygun bulduk. Ayrıca konuya uygunluğuna göre küçük yan başlıklar belirledik.

Zihni Efendi'nin konu hakkındaki verdiği bilgiler şöyledir:

Elifli yazılması gerekirken bazı kelimeler Kur'ân'da elifsiz surette yazılmaktadır: “اولئك, هذا, هذان, هؤلاء, ههنا, وثلاثة اله, رحمن, لكن, ذلك” gibi. Bunun aksine انا²²² vezninde bulunan مائة kelimesi ve zamiri mütekellim mücerret²²³ olan انا kelimesinin ziyade elifli yazılması da²²⁴ yine günümüze kadar bu şekilde kullanılmıştır.²²⁵

Zihni Efendi Sure-i Neml'de geçen (لَا أُذَبِّحُهَا) kelimesinin de Resmü'l-Mushafta ziyade bir elif ile yazıldığını (لَا أُذَبِّحُهَا), sonraki yazılan mushaflarda buna riayet etmek gerektiğini söylemiştir. Bu kelimenin ziyade elifle yazılması hususunda ittifak olduğu belirtilmiştir.²²⁶

²²¹ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.4

²²² Bakara 249-250. ayetlerde ve farklı yerlerde geçen مائة kelimesi ile انا aynı vezinde olmasına karşın biri elifli diğer elifsizdir. Kur'ân-ı Kerîme bu şekilde yazılmıştır. Bunun böyle oluşu diğer semavi dinlerin kitaplarına tahsis olunmayan cenab-ı hakkın bir sırrı olarak görmek ve bir hikmetinin olduğunu düşünmek gerekir. bkz.Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzulü ve Kıraati*, s.209

²²³ Mücerret: Harflerinin tamamı aslından / kök harflerine ilave yapılmamış manasında.

²²⁴ Ziyade elifle yazılsa da med yapılmadan okunur. Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s.69

²²⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.4

²²⁶ Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, s.168

- Ziyade elif veya vâv'la yazılması gerekirken elifsiz veya vâv'sız yazılan kelimeler:

• Esmâ-i Enbiya'dan (Peygamber isimlerinden) olan: “سليمن , اسمعيل, هرون , اسحق” kelimeleri ziyade elif ile, “داود” kelimesi ziyade vâv ile yazılması gerekirken Kur'ân'da bu şekilde yazılmamıştır.²²⁷ “داود” kelimesindeki ‘vâv’ harfi kelimenin aslî harfidir.²²⁸ Bu kelime aynı iki harfin yanyana gelmesi söz konusu olduğu için, uzun dammeyi belirten ‘vâv’ düşmüş ve tek bir harf ile gösterilmiştir.²²⁹

• “ولامستم , ملائكة , قيامت , مساوات” şeklinde elifli yazılması gereken kelimeler ise “سموات , و لمستم , قيمت , ملائكة” şeklinde elifsiz yazılmaktadır.

- Dik elifle yazılması gerektiği halde vâv şeklinde elif ile yazılanlar: ²³⁰

• “مناة , صلاة , زكاة , نجاة , حياة” şeklinde elifli olması gereken kelimeler, Kur'ân'ı Kerîm'e has olmak üzere “منوة , حيوة , نجوة , زكوة , صلوة” şeklinde vâv şeklinde yazılırlar.²³¹

Bu kelimelerin bu şekilde vâv suretinde yazılmaları, bu kelimelerin izâfet durumunda olmamalarına yani bir zamire muzâf olmamaları şartına bağlıdır. Eğer bu kelimeler izâfet durumunda olur ve bir zamire muzâf olarak gelirse o zaman dik elif suretinde yazılırlar. Tevbe suresi 103. ayette geçen “إِنَّ صَلَاتِكَ” , İsra suresi 110. ayette geçen “ان صلاتي” kelimelerinde dik elif

²²⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, ss.4-5

²²⁸ Müellif Kur'ân-ı Kerîm'de geçmeyen fakat kıyas için olsa gerek, iki kelimedenden daha bahseder. Müellif الطاوس kelimesinde داود kelimesi gibi olduğunu söyler. Ona göre, dikkat çekilmesi gereken الهاون kelimesi bunun aksinedir. Çünkü bunda iki farklı lügat(okuyuş tarzı) vardır. Birisi vavın fethasıyla الهاون (el haven) ikincisinde vavın ötresiyle الهاون (el havun)'dur. Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.4

²²⁹ Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, s.185-186; Abay, Muhammet "*Mushaf İmlasında Ali el-Kârî Tarzı Meselesi*", Usul İslam Araştırmaları, sayı:23, 2015, s.29

²³⁰ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.5

²³¹ Tevbe suresi 103. ayette geçen “إِنَّ صَلَاتِكَ” , İsra suresi 110. ayette geçen “بِصَلَاتِكَ” kelimesi, En'am suresi 162. ayetteki “ان صلاتي” kelimeleri ise normal elif ile yazılmışlardır. Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.5

ile yazılmışlardır. Zekat kelimesi için bu şekilde bir ayırım yoktur. Hep vâv suretinde yazılmışlardır.²³²

- **Kelimenin sonunda bulunan eliflerin aslı vâv ise dik elif şeklinde, aslı yâ ise yâ şeklinde yazılır ki kaideye uygun olan da budur.**²³³

İsimlerde böyledir. “الثرى , الربا , العصا , الأذى ” Fiillerde de böyledir. “دعا , سعي , طغى ”²³⁴ Fakat bu kuralın aksine bazı kelimeler Kur’ân’da farklı yazılmaktadır.

- Elifle yazılması gerekirken kural dışı olarak yâ ile yazılanlar:

“سجى , العلى , الضحى ”

- Yâ ile yazılması gerekirken kural dışı olarak elif ile yazılanlar:

“جنا , زأ , لنا , ونا ”²³⁵

- Elif ile yazılması gerekirken kural dışı olarak vâv ile yazılanlar:

“ربا ” Kelimesinin son harfî vâv olduğu için kural gereği elif şeklinde yazılması gerekir. Fakat Kur’ân’da sadece Rum Suresi’ndeki geçtiği yerde elif suretinde yazılmıştır. Müellif diğer yerlerde “الربوا ” suretinde yazıldığını söylemektedir.

- **Kıyas kuralları gereği kelimenin sonuna gelen elifler, üçüncü harften sonra gelmeleri durumunda -kendilerinden önce yâ veyahut kendisinden sonra zamir bulunmazsa- yâ şeklinde yazılır.**²³⁶

İsimlerde böyledir. “سكارى , النجوى , متى , فرادى , ضيزى , عيسى , موسى , مسمى , الوثقى , المثلى ”
“تزكى , تتامرى , فنادى ”. Fiillerde de böyledir. “نصارى ”

²³² Maşalı, *Kur’ân’ın Metin Yapısı*, s.208

²³³ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.5

²³⁴ طغى kelimesi Taha ve Naziat surelerinde kurala uygun olarak ya suretinde yazılıyken, Hakka suresinde Kıyas’ın hilafına olmak üzere طغا şeklinde elif ile yazılmıştır. Bu Hatt-ı Osmâni’dir.

²³⁵ Müellif, Kur’ân’ın bazı yerlerinde ve farklı bazı Kur’ân-ı Kerimlerde “جنى , رأى ” kelimelerinde ‘ya’ ile resm olunduğunu (yazıldığını) söylemektedir.

²³⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.5-6

Müellif, “اقصا, تترا” kelimelerinde bu genel kuralın aksine elif ile yazıldığını söyler. Ona göre bu durum Hatt-ı Osmâni’dir ki bunu terk edemeyiz. Dâni ve onun gibi düşünen bazı âlimler, aslı ‘yâ’ olan bu gibi kelimelerde dik elif olarak yazılması gerekirken ‘yâ’ şeklinde yazılmasının sebebini “imâleyi ifade etme” ve “kelimenin aslını belirtme” olarak açıklamışlardır. Dik ‘elif’ olarak yazılması ise bu kelimelerin ‘tefhîm’ ile okunuyor olmasıyla alakalıdır.²³⁷

- Kurallar gereği kelimenin sonuna gelen eliflerden önce yâ varsa veya kendilerinden sonra zamir geliyorsa o zaman bu elifler dik olarak yazılır.²³⁸

Kur’ân’daki “زكيا ,لحوايا ,الرؤيا ,الدنيا ,يحيا ,نحيا ,احيا” kelimeleri buna örnektir. Fakat Kur’ân’da geçen ve isim olan “يحيا” kelimesindeki elif bu kuralın dışında ‘yâ’ ile yazılmıştır.

İstisnâ olarak ‘yâ’ suretinde yazılan kelimelerin bu durumlarını âlimler; “iki aynı resmin yani iki ‘yâ’ harfinin yanyana gelmesinin hoş olmayacağı” ilkesine dayandırmışlardır.²³⁹

- Kendilerini zamir takip eden son elifler, harf sırası olarak kaçınıcı sırada bulunursa bulunsun dik elif olarak yazılır.²⁴⁰

Kur’ân-ı Kerîm’deki şu kelimeler “ واصطفاك ,فتاه , اتانا , اتينا ,اتاك , اناه ,الهاكم ,هداه ,ترضاه ” kural gereği elif ile yazılması gerekirken Mushaf-ı Osmâni’de yâ ile “ , اناه , وما ادراك ” şeklinde yazılmıştır.²⁴¹ Bakara, A’raf, Kıtâl²⁴² ve Rahman surelerindeki “بسيهم” kelimesi “بسيهم” şeklinde yâ ile yazılmıştır. Fetih suresinde geçen “بسيهم” kelimesi ise elif ile yazılmıştır.²⁴³ Daha önce zikrettiğimiz

²³⁷ Maşalı, *Kur’ân’ın Metin Yapısı*, s.197

²³⁸ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.6

²³⁹ Maşalı, *Kur’ân’ın Metin Yapısı*, s.196

²⁴⁰ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.6

²⁴¹ Zihni Efendi bu kelimelere benzediğini söylediği “مزجاة , نقاة” kelimelerinde ya ile “نقية , مزجية” yazıldığını ifade eder.

²⁴² Müellif burada Muhammed suresinin diğer bir ismini kullanmıştır.

²⁴³ Müellif bazı mushaflarda elif suretinde yazılmıştır demektedir. Fakat yaptığımız incelemede mushafların ekserisinde elif suretince yazıldığı gördük.

üzere dik elif olarak yazılması gerekirken ‘yâ’ şeklinde yazılmasının sebebi olarak “imâleyi ifade etme” veya “kelimenin aslını belirtme” veya bu kelimelerin ‘tefhîm’ ile okunuyor olmasıyla ilişkilendirilmiştir.²⁴⁴

- Sona yazılıp da okunmayan elifler kural olarak “ قالوا , انظروا ” gibi cem’i nûn’undan ve mef’ul zamirinden hali olan bütün fiillerin vâv’larına mahsustur. Fakat Mushaf’larda vâv ile biten hemen her kelimenin sonunda okunmayacak ziyade bir elif mevcuttur. Bu elifler hatta yazılır fakat okunmazlar. Vâv’ların aslı olup olmaması durumu değiştirmez.²⁴⁵

يدعوا (Kehf:83), سأتلوا (Kasas:3), نتلوا (Bakara:102), تتلوا (Bakara:129), يتلوا (Bakara:221), ندعوا (En’am:71), ترجوا (Kasas:68), يعفوا (Maide:15), اولوا بأس (Neml:33), بنوا (Nur:22), اولوا الفضل (Tevbe:86), اولوا الطول (Bakara:269), اولوا الالباب (Hud:116), اولوا بقية مملكو اهل هذه القرية (Bakara:46), ملاقوا رهم (Bakara:249), ملاقوا الله (Bakara:269), اسرائيل صالحوا النار (Sad: 59), لذائقوا العذاب (Saffat:38), كاشفوا العذاب (Duhan:15), مرسلوا الناقة (Kamer :27), باؤا (Saffat:36) Müellif bu kelimelerin böyle yazılmasında ittifak olduğunu belirtir.²⁴⁶ “اساؤا”, “اساؤا” kelimelerinin ittifakla elifsiz, “فأؤا (Kehf:16), جأؤا (Nur:11), جأؤا (Bakara:90), (Necm:31)” kelimesinin ise elifli yazıldığını söylemektedir. Bu kelimelerin imlâsını incelediğimizde Bakara ve Nur Suresi’ndeki kelimelerin elifsiz yazıldığını, Necm Suresi’ndekinin elifli olduğunu gördük. Fakat Kehf Suresi’ndeki kelimenin, bazı mushaflarda elifle yazıldığı da görülmektedir. Bu da bu kelime üzerinde ittifak olmadığını anlamına gelmektedir.

“يدعوا (Bakara 237) يَغْفُوا (Neml 92) ان اتلوا (Rum 39) ليربوا (Kehf 14) ندعوا (Râ’d 30) لتتلوا” kelimelerindeki vâv’lar kelimenin aslındandır. Bu sebeple vakf durumunda bu kelimenin okunuşunda dikkat edilmesi gerekir. Bu kelimelerdeki ‘vâv’ ların altında

²⁴⁴ Maşalı, *Kur’ân’ın Metin Yapısı*, s.197

²⁴⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.7

²⁴⁶ Müellifin işaret ettiği bir meselede Vakıa suresi 23. ayetteki “اللُّؤْلُؤُ” kelimesidir. Müellif Rahman suresi 22. ve Tur suresi 24. ayetlerde vb. yerlerde geçen ve damme olarak okunan “اللُّؤْلُؤُ” kelimesinin, Vakıa suresi 23. ayetteki “اللُّؤْلُؤُ” kelimesinin kesralı okunduğunu ve bu şekilde yazıldığı işaret etmektedir.

“قصر” kasr uyarısı vardır. Vasl halinde uzatmadan okunur. Fakat vakf yapılması halinde bu kelimelerdeki ‘vâv’ med harfi konumunda olur ve kelimenin sonu med ile okunur.²⁴⁷

- **Mushaf-ı Şerife’de hemze altında vâv ile yazılan ve vâv’dan sonra, sonlarında elif görülen kelimeler:**²⁴⁸ Zihni Efendi bu kelimelerden çokça örnekler vermektedir.²⁴⁹ Fakat biz bunların bir kısmını aktarmakla yetiniyoruz.

Kelimenin Kurallara Göre Yazılışı	Kur’ân-ı Kerîm’deki Hatt-1	Sure Adı
يبدأ	يبدؤا	Rum:27 , Yunus : 34, Neml: 64
تفتأ	تفتؤا	Yusuf :85
يتفياً	يتفؤا	Nahl :48
ولا تظماً	ولا تظمؤا	Taha:119
يدرأ	يدرؤا	Nur:8
ما يعبأ	ما يعبؤا	Furkan:77
جزاء من تزكى	جزؤا من تزكى	Taha:76
جزاء الظالمين	جزؤا الظالمين	Maide:29, Haşr:17
جزاء المحسنين	جزؤا المحسنين	Zümer: 34
انبا ما كانوا	انبؤا ما كانوا	En’am:5, Şuara:6
يَنْبَوُا – نَنْبَوُا	يَنْبَوُا – نَنْبَوُا	Yusuf:56 ve Zümer:74 250
شفعاء	شفعؤا	Rum:13, Araf:53, Zümer: 43 251
ضعفاء	ضعفؤا	İbrahim:21 Mümin: 47 252

²⁴⁷ Pakdil, *Ta’lim Tecvîd ve Kıraat*, s.314

²⁴⁸ Mushaflarda bu kelimelerin ‘vav’ larının altında da “قصر” kasr uyarısı vardır. Bu kelimeler üzerinde vakf yapıldığında ve yine vasl halinde med yapmadan okunur.

²⁴⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.7-8

²⁵⁰ Bu yerlerde hemze altında vav şeklinde değildir. Ve kelime sonuna ayrıca bir elif daha gelmemiştir.

²⁵¹ Araf:53, Zümer:43 ve En’am 94. ayetlerde “شفعاء” şeklindedir.

²⁵² Bakara Suresi: 266. ve Tevbe suresi: 91. ayetlerde “ضعفاء” şeklindedir. Müellif ayrıca, İbrahim suresi 21. ayette geçen “فقال الضعفاء” ifadesi hakkında Zemahşeri’nin şu sözlerini nakletmiştir “Burada vav ile yazılmış olması hemzeden evvel elifi teşhim şeklinde okuyan kimselere göredir, ve vav harfinde meyil ettirmiştir.” Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.3, s.372

علماء	علموا	Fatır: 28, Şuara:197 ²⁵³
زعمتم أنهم فيكم شركاء	شركوا	En'am:94
ما نشاء	ما نشؤا	Hud: 87
دعاء	وما دعوا الكافرين	Mü'min: 50
بلاء	ان هذا هو البلوا المبين	Saffat: 106 ²⁵⁴

Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı kelimelerin sonunda bulunan hemzeler, bazen hemze'nin altında vâv ve vâv'dan sonra gelen ziyade bir 'elif' ile yazılmıştır. Bu kelimelerin böyle yazılmalarının sebebi, Hz. Osman döneminde yapılan Kur'ân-ı Kerîm'in istinsahında, kelimelerin bu şekilde imlâ edilmiş olmasıdır. Hz. Osman'ın neden böyle yaptırdığıyla alakalı farklı gerekçeler ileri sürülmüş ve ayrıca bazı hikmetler arayanlar olmuştur.

İbnu'l-Cezerî hemzenin "elif-vâv" suretinde resmedilmesini, yazımda hemzenin tahfîfinin²⁵⁵ dikkate alınmış olmasının bir neticesi olarak görmektedir. Dâni de bu meyanda görüş belirtmiştir.²⁵⁶ Zemahşerî ise Rum suresi 13. ayette geçen "شَفَعُوا" kelimesinin imlâsı hakkında "Bunun nedeni hemzeyi, sahip olduğu hareke cinsinden bir harf doğrultusunda belirtmektir."²⁵⁷ açıklamasını yapmıştır. Yapılan yorumların geneli bu hemzelerin tahkîk ve tahfîf durumlarını belirtmek için bu şekilde yazıldıkları sonucuna ulaştırmaktadır. Bu kelimelerin okunuşlarında bazı kıraat farklılıklarının olması,²⁵⁸ çift resimle yazılan bu kelimelerin neden böyle yazıldığı sorusuna ayrıca bir cevap niteliğindedir.²⁵⁹

²⁵³ Zihni Efendi, Zemahşerî'nin kelimenin bu şekilde yazılışını şöyle açıkladığını zikreder; "Alimlerin mushafında eliften önce vavın hattı(yazılışı) nasıldır diye sorulacak olursa ben derim ki "elifin vava meyil etmesinden kaynaklanan bir lügatin yazımı söz konusudur. İşte bu dile(okuyuşa, lügate) göre de صلوة الربوا , زكوة , yazımında böyledir." Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.4, s.416

²⁵⁴ Zihni Efendi "بلاء, دعاء" kelimelerinin her yerde değil bazı yerlerde hemze altında vav şeklinde yazıldığını belirtir.

²⁵⁵ "Tahfif: Sözlükte hafifletirme, kolaylaştırma anlamına gelen tahfif, istılahta teskîl التثقیل kavramının mukabili olarak, kolay olması açısından telaffuz edilen harfin mahrecinde şeddeli olarak okunmaması veya kelimenin ortasındaki hareketin giderilmesi için kullanılır. Bunun dışında teshîl, ibdâl, beyne beyne ve hazf (iskât) içinde tahfif ifadesi kullanılmıştır." Koyuncu, *Kıraat İlmî Ve Takrîb Usûlü*, s.170

²⁵⁶ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s.456

²⁵⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.4 , s.468

²⁵⁸ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s. 376

²⁵⁹ Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, ss.234-238

Burada ve eserin genelinde geçen kelimelerin imlâ farklılıkları, Hz. Osman'a nispet edilen Kur'ân-ı Kerîm de açıkça görülmektedir. Tayyar Altıkulaç ve beraberindeki ilmî heyetin uzun çalışmalar sonucunda yayınladığı, dünyanın farklı yerlerinde bulunan ve en eski Kur'ân-ı Kerîm nüshaları olarak kabul edilen mushaflarda bu yazım farklılıkları açıkça görülmektedir. Örneğin; En'am suresi 137. Ayette geçen “شُرَكَاءُهُمْ” kelimesi Mekke, Medine, Kufe, Basra, Taşkent nüshalarında “شُرَكَاءُهُمْ” suretinde, Şam nüshasında “شركاءهم” ve Topkapı nüshasında “شركاهم” suretinde olduğu tespit edilmiştir.²⁶⁰

- Sonu hemze ile biten fakat daha önceki örnekleri gibi olmayıp değişime uğramayan kelimeler: ²⁶¹

Bu kelimelerin sonundaki hemzeler Resm-i Mushaf'ta da aslî şekliyle yazılmış ve değişime uğramamıştır. “حنفاء (Hac:31-Beyyine: 5), خلفاء (Araf: 69-74 ve Neml: 62), رجاء (Fetih: 29), سفهاء (Bakara:13, 142), شعراء (Şuara: 224), شهداء (Âl-i İmran: 99 Bakara:133), فقراء (Bakara: 271,273), قراء (Fussilet: 23), شركاء (Kalem Suresi 41 ve Kur'ân'daki diğer yerler).²⁶²

- Mehmuzu'l lâm²⁶³ olan “نبا، ملا” kelimelerindeki hemzeler, bazı yerlerde hemze altında vâv şeklinde yazılmıştır.²⁶⁴

Mü'minun suresi 24. ayetteki “فقال الملؤا”, Neml Suresi'nde üç yerde geçen “ياايهاالملؤا”, Sad Suresi 21. ayetteki “وهل أتيتك نبؤا”, İbrahim ve Teğabun surelerindeki “الذين نبؤا” kelimelerinde olduğu gibi.

Zihni Efendi bu bölümde geçen elifli ve vâv'lı kelimelerde alakalı olarak bir uyarıda bulunmaktadır. Müellif Kur'ân-ı Kerîm'i yazarken ziyade olarak yazılan bu

²⁶⁰ Altıkulaç, Hz. Ali'ye Nispet Edilen Mushaf-ı Şerif: Topkapı Nüshası, İrcica, 2007, s.98

²⁶¹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.8

²⁶² Sadece En'am Suresi 94. Ayette “زعمتم أنهم فيكم شركوا” şeklindedir.

²⁶³ Sülasi(üç harfli) fiillerde son harfi hemze olana denir.

²⁶⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.8

“vâv” ları ve “elif”leri terk edemeyeceğimizi, çünkü Kur’ân-ı Kerîm harflerinin sayılı olduğunu söyler.²⁶⁵ Daha öncede geçtiği üzere müellif, Mushaf-ı Osmâni’ye ittiba etmek gerektiğini her defasında dile getirmektedir fakat bu kelimelerin farklı yazılışlarının sadece Kur’ân’a has bir durum olduğunu söyler. Mushaf-ı Şerif haricinde ve hatta tefsîrlerde kelimelerin yazılışında Hatt-ı Osmâni’ye uymanın zorunlu olmadığını kural ve kaideler ne ise ona göre yazılabileceğini söylemektedir. Bu görüşüyle Mushaf hattı konusunda daha titiz olan ve Hatt-ı Osmâni’ye teberrüken ittiba etmek gerektiğini söyleyen alimlerin tarafında yer almıştır.

- Bazı edatların Kur’ân-ı Kerîm’deki farklı yazılışları :

• Cer lâm’ı kurallar gereği, kendisinden sonra gelen kelimeyi mecrur yapar.²⁶⁶ Ve aynı zamanda cer ettiğine bitişik olarak yazılır. Fakat Kur’ân-ı Kerîm’de ki bazı yerlerde ayrı yazıldığı görülmektedir.²⁶⁷ Örneğin;

Kelime	Kur’ân’daki Yazılışı	Sure
فما لهؤلاء القوم	فمال هؤلاء القوم	Nisa:78
ما لهذا الكتاب	مال هذا الكتاب	Kehf: 49
ما لهذا الرسول	مال هذا الرسول	Furkan: 7
فما للذين كفروا	فمال الذين كفروا	Mearic: 36

İbn Necâh bu edatların Kur’ân’da sadece bu dört yerde ayrı yazıldığını, diğer yerlerde bitişik yazıldığını söylemiştir. Yine İbn Necâh’a göre bu kelimelerin dört yerde ayrı diğer yerlerde bitişik yazılmalarının sebebi, mushafların yazıldığı dönemde var olan her iki imlâ şeklinin de câiz olduğunu göstermek içindir.²⁶⁸

²⁶⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.8

²⁶⁶ Harfî cer genel olarak şöyle tarif edilmiştir: “Arapçada tek başlarına bir anlam ifade etmeyen fakat isimlerle ve fillerle kullanılarak gerek isme gerekse birlikte kullanıldığı fiile ek anlamlar katabilen unsurlara harfî cer denir. Bir cer harfî ismin başında kullanılırsa o ismi mecrur yapar. Yani cer harfinden sonra gelen isim mecrur olur. Bu sebeple Cer eden, mecrur yapan harf anlamında “cer harfî” adını alır.” <https://www.arapcadeposu.com/arapca-dil-bilgisi-harf-i-cerler/> (E.T. 19.06.2020)

²⁶⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.8-9

²⁶⁸ İbn Necâh, Ebû Dâvûd Süleyman, *Muhtasaru’t-tebyîn li-hicâi’t-tenzil*, (nşr. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl), Riyad, 2002, c.2, s.406

• “كل” kelimesine bitişen ‘ma’ ‘ما’ Kur’ân-ı Kerîm’in birçok yerinde kurallara uygun olarak bitişik yazılmıştır. Fakat bazı yerlerde ve bazı mushaflarda ayrı yazıldığı görülmektedir. Nisa Suresi 91. ayette geçen “كلما ردوا الى الفتنة” kelimesi bu şekilde bitişik yazılması gerekirken, “كل ما ردوا الى الفتنة” şeklinde ayrı olarak yazılmıştır.²⁶⁹ Zihni Efendi bunun dışında başka örnek vermemiştir.²⁷⁰

Bu kelimelerin Kur’ân-ı Kerîm’de sadece Nisâ:91 ve İbrahim:34 ayeti Kerîmelerinde ayrı yazıldığı söylenmiştir. Bu yerlerle beraber Müminûn:44 için ayrı ve bitişik yazıldığıyla alakalı farklı nakillerde de bulunulmuştur.²⁷¹ İbn Necâh bu kelimelerden sadece İbrahim suresi 34. ayette ittifakla ayrı yazıldığını söyler. Fakat kendi imlâ tercihinde, Nisa ve Müminun surelerindeki yerleri de ayrı olarak kabul etmiştir.²⁷² Maşalı, mushaflardaki imlâ farklılıklarıyla alakalı yaptığı tabloda Müminûn:44 ayetinin Libya Mushafı (Dâni’nin İmlâ Tercihleri), Hafız Osman Mushafı (1094 tarihli Aliyyü’l-Kârî Hattı), Hindistan Mushafı (Tâc Şirketi Neş.) mushaflarında da bitişik yazıldığını belirtmiştir.²⁷³

• اِنَّ Kelimesine ayrı olarak yazılması gereken ‘ma’ ‘ما’ bazı yerlerde muttasıldır. Örneğin; Enfal suresi 41. ayette “واعلموا ان ما غنمتم” kelimesi bu şekilde ayrı yazılması gerekirken “واعلموا انما غنمتم” şeklinde, Zariyat suresi 5. ayette geçen “ان ما توعدون” kelimesi bu şekilde ayrı yazılması gerekirken “انما توعدون لصدق” şeklinde bitişik yazılmıştır. Bilindiği üzere ‘mâ-i kâffe’²⁷⁴ olan ‘ma’ mevsul (birleşik) yazılır. Kehf

²⁶⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.9

²⁷⁰ Bu konuda DİB tarafından basılmış Kayışzade Hattat Hafız Osman hattıyla yazılan mushafları incelediğimizde Nisa:91, Araf:38, Müminun:44 ve Mülk:8’deki kelimelerinde bitişik yazıldığını gördük. Tevfik İbrâhîm Damra’nın katkılarıyla 2009 yılında basılan “*Ebu Ca’fer ve Hafs Rivayeti’yle Kur’ân-ı Kerîm*” de ise Zihni Efendi’nin söylediği Nisa Suresi 91. ayetteki kelime diğerlerinden farklı olarak ayrı yazılmıştır. Yine aynı mushafta Mü’minun suresi 44. ayette ayrı yazılıdır. İbrahim suresi 34. ayette ise incelediğimiz tüm mushaflarda ayrı yazıldığını gördük.

²⁷¹ Abay, a.g.m., s.14; Maşalı, *Kur’ân’ın Metin Yapısı*, s.251-252

²⁷² İbn Necâh, *Muhtasaru’t-tebyîn*, c.2, s.410-412

²⁷³ Maşalı, *Kur’ân’ın Metin Yapısı*, s.400

²⁷⁴“Mâ harfi eğer ismini nasb haberini ref eden اِنَّ ve benzerlerinden sonra gelirse onların işlevini etkisiz hale getirir. Artık onlar ismini nasb haberini ref edemezler. Bundan dolayı اِنَّ ve kardeşlerinden sonra gelen mâ harfi, kâffe (işlevsiz kılan) olarak adlandırılır.” Akşit, Eyüp “*Arap dilinde mâ edatı ve işlevleri*” Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi 4, 2017, 41-59.

suresi 110. ayette olduğu gibi. “قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُمُ اللَّهُ وَاحِدٌ”. Müellif ayrıca yaptığı açıklamada “İnne-Mâ” ile “Enne-Mâ” arasında bir fark olmadığını beyan etmiştir. Mevsul ‘ma’ ayrı yazılır. Müellif Nahl 95. ayette ayrı olarak yazıldığını söylemiştir. “وَأَعْلَمُوا أَن مَا عَنَّمُمْ مِنْ شَيْءٍ”²⁷⁵ Fakat incelediğimiz mushaflarda Nahl suresi de dahil olmak üzere Zariyat ve Enfal surelerinde de bitişik yazıldığını gördük. Dâni de Nahl 95. ayetteki bu kelimedede, mushaflar arasında farklı uygulamaların olduğundan bahsetmiştir.²⁷⁶ İbn Necâh (ö. 496/1103) ve bazı müellifler bu kelimelerden sadece En’am suresi 134. ayetinin “لَنْ مَا تُوعَدُونَ لَآلِئٍ وَمَا آتَيْتُمْ بِمُعْجِزِينَ” şeklinde ayrı yazıldığını söylemişlerdir.²⁷⁷ Zihni Efendi ise bu kelimedden hiç bahsetmemiştir.

Müellif burada zikrettiği edatların dışında, idğâma konu olan bazı edatların imlâsıyla alakalı olarak ayrıca idğâm konusunu anlatırken değinmiştir. Eserlerde idğâma konu olmayan “Fî-Mâ” “فِي مَا”, “Eyne-Mâ” “أَيْنَ مَا” gibi farklı on iki durumdan bahsedilmiştir.²⁷⁸

- Nûn-u Hafife (Nûn-u Muhaffefe)’nin imlâsı:²⁷⁹

Normalde cezm’li olarak yazılan nûn’u hafife²⁸⁰(te’kid nûn-u) Kur’ân imlâsında iki yerde “elif” olarak resmedilmiştir. Yusuf Suresi’nin 32. ayetindeki “وليكونا” kelimesi ve Alak suresinin 15. ayetindeki “للسفعا” kelimelerindeki nûn’u hafife’ler Resm-i Mushaf’da tenvîn şeklinde yazılmıştır. Konu ile ilgili detaylara vakf konusunda değineceğiz.

²⁷⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.9

²⁷⁶ Maşalı, *Kur’ân’ın Metin Yapısı*, s.251

²⁷⁷ İbn Necâh, *Muhtasaru’t-tebyîn li-hicâi’t-tenzîl*, c.3, s.515

²⁷⁸ Maşalı, *Kur’ân’ın Metin Yapısı*, s.251-253

²⁷⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.9

²⁸⁰ Şöyle tarif edilmektedir: “Nûn-u Muhaffefe (Te’kid Nûnunun hafifletilmiş şekli): Muzâri füllerin sonunda anlamı kuvvetlendirmek için gelen cezimli nun’dur.” <https://fasiharapca.com/tekid-lami-ve-tekid-nunu-3/863>, (E.T. 19.03.2020); Uzun, Tacettin, *Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü*, Kitap Dünyası yay., 2012, s.81

- Hazf ile Yazılan Kelimeler:

- Müellif şöyle der; Kur'ân-ı Kerîm'e mahsus olarak bazı kelimelerin sonundaki elifler hazf²⁸¹ edilerek yazılmıştır. Nur suresi 31. ayetteki "ايه المؤمنون", Zuhuruf 29. "وقالوا يا ايه السحر" Rahman 31. "ايه الثقلان" ayetlerinde geçen "ايا" kelimesi Mushaf-ı Osman'da "ايه" şeklinde elif hazfedilerek yazılmıştır.²⁸² Müellif; Kur'ân-ı Kerîm'de Nisa 18'de geçen "اولا مستم النساء" ve Nisa 43'te geçen "ولا الذين يموتون وهم" kelimelerindeki eliflerin, normalde ayrı yazılmaları gerekirken Mushaf-ı Kadim'de²⁸³ "وللذين" ve "اولمستم" şeklinde hazfedilerek yazıldıklarını söylemiştir. Bu kelimelerin farklı Kur'ân-ı Kerîm'lerdeki imlâsına baktığımızda, Nisa 43'deki kelimenin "اولمستم" şeklinde elif'in hazfedilerek yazılı olduğunu gördük. Fakat Nisa suresi 18. ayetteki kelime, müellifin söylediği gibi elif hazfedilerek değil isbat edilerek yazılmıştır.

- Cezm alameti olmadığı halde Kur'ân-ı Kerîm'de vâv'ları hazf edilen fiili muzari olan kelimeler:²⁸⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de "ويبع الانسان (İsra:11), ويمح الله الباطل (Şura:24), يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ (Kamer:6), سنذع الزبانية (İkra:18) şeklinde yazılan ayetlerdeki kelimelerin aslı "ويدعو, يدعو, ويحعو, سنذعو" suretindedir. Fakat Resmü'l-Osmânî'de kurallara uyumlu bir surette 'vâv' lar düşürülerek yazılmıştır.

- Kur'ân-ı Kerîm'de 'yâ' ları hazf edilen ve edilmeyen kelimeler:

Kur'ân-ı Kerîm'de "واد النمل (Neml:18), بالواد المقدس (Naziat:16-Taha:12), وما انت الا من هو (Yunus:103), ننج المؤمنين (Hac:54), وان الله لهاد الذين امنوا (Rum:53), بهاد العمى عن ضلالتهم الجوار (Rahman:24), وله الجوار المنشأت (Saffat:163), الا من هو صال الجحيم (Saffat:163), صال الجحيم (Zümer:10), قل يا عباد الذين امنوا اتقوا ربكم, (Şura:32) وَمِنْ آيَاتِهِ الْجَوَارِ فِي الْبَحْرِ (Tekvir:16), الكنس

²⁸¹ Hazf: "Düşürmek, kaldırmak, birşeyden koparmak anlamındadır. Kıraatte ise bazı kelimelerden bir harfin kaldırılması anlamında kullanılır." Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, s.60

²⁸² Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.9

²⁸³ Burada kastedilen Mushaf-ı Osmânî'dir.

²⁸⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.10

(İsra:97) مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ (Yasin:23) ان يردن الرحمن (Zümer:17-18) فبشر عباد الذين
 ayetlerindeki “المُهْتَدِي , يردنى ,عبادى ,الجوارى ,صالى ,ننجى , لهادى ,بهادى ,لوادى ,وادى “ kelimelerinin
 sonlarındaki ye’ler dil kuralları gereği hazfolmuştur. Resmü'l-Mushaf'ta da kurallara
 uygun olarak bu şekilde yazılmışlardır. Kur’ân-ı Kerîm’de bu şekilde hazfolan başka
 yerler de vardır. Vasllara uyararak veya kesrayla yetinerek ‘yâ’ harfini hazfetme
 Kur’ân’da çoktur.²⁸⁵ Zihni Efendi örnekleri çoğaltmıştır. Fakat biz bu kadarla
 yetiniyoruz. Müellif, Enbiya 88 “تنجى المؤمني”, Ankebut 56 “يا عبادى الذين امنوا”, Zümer 53
 “مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ”, Araf 178 “وما انت بهادى العمى عن ضلالتهم”, Neml 81 “قل يا عبادى الذين اسرفو”,
 ayetlerinde geçen “المُهْتَدِي , بهادى ,عبادى ,عبادى ,ننجى” kelimelerinin sonlarındaki
 ye’lerin ise hazf olmadığını, bu kelimelerin Mushaf-ı Osman’da bu şekilde
 yazıldıklarını belirtmiştir.²⁸⁶

- Kur’ân- Kerîm’de ziyade “ye” ile yazılan yerler:

Kur’ân-ı Kerîm’de bazı kelimeler vardır ki, imlâsında “ye” harfi olmaması
 gerekirken Resmü'l-Mushaf'ta “ye” ziyadesiyle yazılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’deki “من
 من تلقائى نفسى (Nahl:90) وايتائى ذى القربى (Taha:130) ومن انائى الليل (En’am:34) نبائى المرسلين
 ,وايتاء ,اناء ,نبا ,” ayetlerinde geçen “(Rum:16) ولقائى الاخرة (Rum:8) بلقائى رهيم (Yunus:15),
 ,تلقاء ,اناء ,نبا ,” kelimelerinin sonlarındaki hemzeler, ziyade bir “yâ” üzerinde resm
 olunmuşlardır.²⁸⁷ İbnü'l-Cezerî bu kelimelerdeki ‘yâ’nın hemzeye karşılık olarak
 geldiğini ve ‘elif’in zâid olduğu yorumunu yapar. Bu kelimelerin hemzelerinin “elif-
 yâ” suretinde yazılmasıyla alakalı olarak ayrıca; “hemzenin tahfifini belirtmek”, “yazı
 itibarıyla hemzeyi desteklemek”, “hemzenin harekesini beyan etmek”, “vasl sebebiyle
 kelime sonu hemzesini, kelime ortası hemzesi olarak değerlendirmek” gibi bazı farklı
 açıklamalar da yapılmıştır.²⁸⁸

²⁸⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.10

²⁸⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.10-11

²⁸⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.11

²⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1 , s.453; bkz. Maşalı, *Kur’ân’ın Metin Yapısı*, s.234-238

Secde suresi 10. ayette geçen “بلقاء رهم” ve yine Secde 10. ayetteki “ولقاء الاخرة” kelimesinde, diğer örneklerde olduğu gibi hemzeyle beraber ziyade “yâ” ile yazılmamıştır.²⁸⁹

- Kelime başlarında gelen hemzelerin hazfi hakkındaki görüşleri:

Kur’ân-ı Kerîm’de kelimelerin evveline dik olarak yazılan hemze-i vasllar bazı yerlerde hattan dahi düşürülmüştür.²⁹⁰ Bazı kelimenin evveline emir sığıması ile gelen elif dahi hattan düşmektedir. Araf Suresi’nin 163. ayetinde “وسئلوا الله من فضله” gibi. Sure-i Kehf’in 77. ayetinde “لا تأخذت” kelimesindeki hemze (أ) de mahzuf olarak “لتأخذت” şeklinde yazılmıştır.²⁹¹ Müellifin de belirttiği üzere bu farklılık bazen aynı kelimelerde de görülmektedir. Sure-i Araf’ın 150. ayetindeki “قال ابن أم” kelimesindeki hemze, hatta görüldüğü halde, Taha suresinin 93. ayetindeki “يا ابن ام” kelimesi “قال” şeklinde hemzeler düşürülerek yazılmıştır.²⁹²

Zihni Efendi’nin açıklamalarının yanında, Dânî gibi alimler tarafından Kur’ân-ı Kerîm’in imlâsıyla alakalı farklı izahatlar yapılmıştır. Fakat bazı alimler yapılan bu izahatların Kur’ân’ın istinsah edildiği dönemde olmadığını, diğer bir ifadeyle istinsahı gerçekleştirenlerin mushafın yazımında, alimlerin imlâ konusunda söyledikleri farklı gerekçeleri hesaba katarak gerçekleştirmedikleri yorumlarını yapmışlardır. Bu konuda yapılan izahların sonradan ortaya çıktığı söylenmiştir.²⁹³ Fakat istinsah işini yapan sahâbenin ayetlerdeki farklı durumları gözettikleri ve karar aşamasında bu farklılıkları istinsah edilen farklı mushaflarda bilinçli olarak gösterdikleri yorumu, genel kabul gören bir yorum olmuştur.²⁹⁴

²⁸⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.11

²⁹⁰ Hemze-i vasl: “Başında bulunduğu kelimeye kendisi ile başlanıldığında telaffuz edilen; kendisi ile başlanılmadığında okunmayıp düşen hemzedir.” Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, s.45

²⁹¹ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.11

²⁹² Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.12

²⁹³ Maşalı, *Kur’ân’ın Metin Yapısı*, s.208

²⁹⁴ Birışık, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s.70-71

d. Hemze

Zihni Efendi'ye göre hemze: elif'den başka bir harf ise de, kelimenin evvelinde elif (إ) şeklinde yazılıdır. Elif ise harekesiz bir harf olduğu için kelimenin evvelinde bulunamaz. Kelimenin evvelinde elif şeklinde görülen harflerin hepsi Hemze'dir.²⁹⁵

- Hemze-i Vasl

Zihni Efendi hemze-i vasl'ın ne olduğu konusunda özel bir tanım yapmamış, daha çok hemze-i vasl'ın nerelerde olduğu, nasıl olduğu gibi soruların karşılığı olan bilgiler vermiştir. Müellifin konu içerisindeki genel anlatımından yola çıkarak şöyle bir tanım yapmak mümkündür; “*Kelime başlarında bulunup, ibtida ve vasl durumunda hatta yazılı olan, fakat vasl durumunda okuyuştan düşen hemzedir.*” Bu sebepten ötürü vasl halinde sakıt olacağından hemze-i vasllar sebebi med olamazlar.

Hemze-i Vasl'ların nerelerde olduğu konusunda ise şöyle der;

Lâm-ı târif'in ال hemzesi ile “ اسم , ابن , ابنة , امرؤ , امرأة , اثنين , اثنتين ”²⁹⁶ kelimelerin başlarındaki hemzeler, hemze-i vasl'dır. Sülasi (üç harfli) emr-i hazırların hemzeleri ile -if'al babı müstesna olmak üzere- hemze ile başlayan sülasi, rubai (dörtlü) mezid fiillerin, mazilerin, mastarların ve emri hazırlarının evvelindeki hemzeler de hemze-i vasldır.²⁹⁷

Zihni Efendi; hemze-i vasl'dan ibtida edildiğinde esre ile okunacağını, emri hazır sülasinin birinci babı istisna olarak damme²⁹⁸ ve elif lâm takısının hemzesinin de fetha ile okunacağını söyler.²⁹⁹ Müellifin bu konuyu açıklarken verdiği örnekler İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddime'sinde geçen örneklerdir. Müellif konunun izahında bu eserde geçen şu manzumeleri de ayrıca zikretmektedir. Eserde;

²⁹⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.12

²⁹⁶ Müellif bu beş kelimenin tesniye ve cemi'lerinin dahi hemze-i vasıl olduğunu söyler. Sadece “ اسم , ابن , ابنة , امرؤ , امرأة , اثنين , اثنتين ” kelimelerinin cemi'leri olan اسماء ve ابناء kelimelerin hemzelerinin diğerlerinden farklı olarak hemze-i katı' olduğunu söyler.

²⁹⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.12

²⁹⁸ Beşinci baktan olanlarda dammeli okunur denmiştir. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.251; Diğer bir açıklama ise özetle şöyledir: “*Hemzeli bir emir fiilin üçüncü harfinin harekesi kelimenin değişmeyen harekesi ise bu hemze damme okunur, fakat üçüncü harfin harekesi olan damme aslından değilde arizi ise bu hemze kesra okunur.*” Güllü, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, s.49

²⁹⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.13

وَأَبْدًا يَهْمَزِ الْوَصْلَ مِنْ فِعْلِ بَضْمٍ = إِنْ كَانَ ثَالِثٌ مِنَ الْفِعْلِ يَضْمٌ “
وَأَكْسَرُهُ حَالَ الْكَسْرِ وَالْفَتْحِ وَفِي = الْأَسْمَاءِ غَيْرِ اللَّامِ كَسْرُهَا وَفِي

- Eğer fiilin üçüncü harfi zamme ise, vasl hemzesini zamme ile başla
- Üçüncü harf kesra ve fetha halinde ise vasl hemzesini esre yap.
- İsimlerde Lâm-ı tariften başka vasl hemzesi kesra iledir. (Elif lâm'ın hemzesi fethadır.)”³⁰⁰ denilmektedir.

Vasl hemzesine şu kelimeler örnektir: “ سَبِّحْ اسْمَ رَبِّكَ , وَابْنِ السَّبِيلِ , نَبَأَ ابْنَيْ آدَمَ , إِخْدَى ,
”³⁰¹ Zihni Efendi vasl hemzesine dair çokça örnekler vermektedir. Biz bir kısmını paylaşmakla yetiniyoruz.

-Vasl hemze'sinin istifham hemzesi'yle münasebeti:

Müellif, hemze-i vasl ile istifham hemzesi yanyana geldiği zaman, hemze-i vasl'ın hattan düşeceğini söylemiştir.³⁰² Hattan düştüğü için telaffuzdan da düşer diye eklemek munasip görünmektedir. Aslında burada her iki hemze de kelimenin aslı harfidir. Fakat sonuçta yanyana geldiklerinde düşen hemze-i vasl, kalan istifham hemzesi olmaktadır. Bu sebeple okunan hemze de istifham hemzesi olmaktadır.³⁰³ Kur'ân-ı Kerîm'de yedi yerde geçen örnekler şunlardır:

Ayrı Yazılışı	Kur'ân'daki Yazılışı	Sure
أَفْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَمْ بِهِ جَنَّةٌ	أَفْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أَمْ بِهِ جَنَّةٌ	Sebe:8
أَأُطْعِمُ الْغَيْبَ أَمْ أَتَّخِذُ	أُطْعِمُ الْغَيْبَ أَمْ أَتَّخِذُ	Meryem:78
أَأَسْتَكْبِرُتُ أَمْ كُنْتُ مِنَ الْعَالِينَ	أَسْتَكْبِرُتُ أَمْ كُنْتُ مِنَ الْعَالِينَ	Sad:75
أَأَسْتَغْفِرُ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ	أَسْتَغْفِرُ لَهُمْ أَمْ لَمْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ	Münafikun:6
أَأَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ	أَصْطَفَى الْبَنَاتِ عَلَى الْبَنِينَ	Saffat:153
أَأَتَّخِذْنَاهُمْ سُخْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ	أَتَّخِذْنَاهُمْ سُخْرِيًّا أَمْ زَاغَتْ عَنْهُمْ	Sad:63
قُلْ أَأَتَّخِذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا	قُلْ اتَّخِذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا	Bakara:80

³⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, s.74

³⁰¹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.13

³⁰² Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.13

³⁰³ İstifham hemzesinden sonra gelen hemze bazen hemze-i katı', bazen hemze-i vasıl olabilmektedir. Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, s.238

- **Lâm-ı târif'in (elif lâm takısı) "lâm" harfiyle münasebeti:**³⁰⁴

Lâm-ı târif ile "lâm" harfi yanyana geldiklerinde lâm-ı târif'in hemzesi, vasl hemzesi olduğu için mushafa yazılmazlar. İsrâ 21. ayette geçen "ل الكتاب" kelimesi "للكتاب" suretinde ve yine Enbiya 104. ayette geçen "ل الأخرة" kelimesi "وللأخرة" suretinde yazılmıştır.

- **Lâm-ı tarifin istifham hemzesiyle münasebeti:**

Lâm-ı târif'in hemzesinden önce istifham hemzesi gelirse, lâm-ı târif'teki vasl hemzesi med harfine dönüştürülür.³⁰⁵ Örneğin; Enam:143 "الذكرين حرم ام الأثنين", Yunus 91 "الئن وقد عصيت قبل", Yunus:59 "قُلْ اللَّهُ أَذِنَ لَكُمْ أَمْ عَلَى اللَّهِ تَفْتَرُونَ" ayetlerde böyledir. Müellif oluşan bu medde, harekeye denk olduğu (veya medde denk tutulduğu) için medd-i adl, iki sakinin arasına girdiği için medd-i hacz isimlerinin verildiğini söyler.³⁰⁶ Medd-i hacz; "iki hemzenin arasına bir elif dahil ederek okumaktır." şeklinde de târif edilmiştir.³⁰⁷ Müellifin değinmediği bir husus da şudur: Bu yerlerde yanyana gelen hemzenin ikincisini med yaparak (ibdal) okuyanlar olduğu gibi, teshil ile okuyanlar da olmuştur.³⁰⁸ Her iki okuyuş da câiz olmakla beraber, ibdal vechi evla kabul edilmiştir.³⁰⁹

- **Hemze-i Kat'ı**

Müellife göre hemze-i katı': Hemze-i vasl konusunda anlatılanların dışında kalanlardır ki, vasl ve ibtida halinde yazılıştta ve lafızda sabit olan hemzeye denir. Örneğin: "إِثْمٌ, أَسْمَاءٌ, أَبْنَاءٌ, آثَاتٌ, آثَاتٌ, آثَاتٌ, وَأَعْطَى" kelimelerinin başlarındaki hemzeler böyledir.

³⁰⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.13

³⁰⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.14

³⁰⁶ Oluşan bu medde, istifham hemzesi ile haberi arasını ayırdığından dolayı *medd-i fark* ismi verildiğinde olmuştur. Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi*, s.95

³⁰⁷ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.277; Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, s.51

³⁰⁸ Çollak, Fatih, *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Huccetleriyle Asım Kıraati*, Üsküdar Yay., İstanbul, 2009, s.78; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s.351-352

³⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1 , s.377

Zihni Efendi; vasl hemzesinin kelimenin aslî harfî olmadığını, katı' hemzelerinde ise aslî harf olanları olduğu gibi, ziyade harf olanların da olduğunu söyler.³¹⁰

Hemze-i Katı' yine kendisi gibi hemze-i katı' olan istifham hemzesiyle yanyana geldiğinde ise, bu ikisi اذا (Rad:5), ااتم (Naziat:27), اعجمي (Fussilat:44), اشكر (Neml:40) kelimelerinde olduğu şekliyle yazılmıştır.³¹¹

Zihni Efendi daha öncede geçtiği üzere, hemzenin “ اذا ” daki gibi bu (ء) şekilde yazılmasının Ebu'l-Esved ed-Düeli'nin ihtiyarıyla (icadıyla) olduğunu söylemiştir. Halifeler zamanında mevcut olmadığını, Kur'ân-ı Kerîm'de “أقرأ، ذرأنا” gibi hemzeli kelimelerin hemzelerinin bu şekilde yazılmadığını söyler.³¹² Fakat hemzenin bu şekilde yazılmasının ed-Düeli tarafından değil Halîl b. Ahmed tarafından yapıldığı da söylenmektedir.³¹³

Müellif, kelimelerin başlarına yazılan dik hemzelerin vasl cinsine alamet olması ve daha kolay ayırt edilebilmesi için elifin üstüne (ص) bir yarım Sad yazılmasının ve yine hemze-i katı' cinsine alamet olması içinde meftuh veya mazmum olanların üzerine, meksur olanların altına Hemze (ء) yazmanın Mısır matbaalarının icat olduğunu ve bunun adet haline geldiğini söylemektedir.³¹⁴ Müellifin verdiği bu bilgileri eserinde nakledenler olmuştur.³¹⁵

³¹⁰ Hemze konusunda aktarılan bilgilerde Temîm ve Kays gibi bazı bedevîlerin hemze harfini telaffuz ederken, harf ve hecelerin kaybolmaması için hemzeyi vurgulayarak belirgin şekilde okudukları (tahkîku'l-hemze) zikredilmiştir. Hicaz, Kureyş, Hüzeyl, Kinâne gibi kabilelerde ise, hemze sesi sert bir şekilde değil, yerine ve harekesine göre vav, yâ veya elif seslerine meylettirilerek daha yumuşak bir sesle (tahfif) okunmuştur. Zihni Efendi konu hakkında bilgi verirken Lisânü'l-'Arab, “nbr” maddesinde de geçen şu hadisi paylaşmıştır: “Peygamberimiz (sav.) kendisine hemzeli olarak “ya nebî Allâh” { يَا نَبِيَّ اللَّهِ } şeklinde hitap eden zâtı, “İsmimi hemzeleme, biz Kureyşliler hemzelemeyiz.” Müellif burada ilk Kur'ân metinlerinin hemzeyi tahfif eden Hicaz lehçesinin Kureyş ağzına göre yazıldığını dedillendirmek için bu bilgiyi paylaşmış görünmektedir. Anlatılmak istenen doğru olsa da, bu konuda zikrettiği hadisin sahih olmadığı bilgisi hakimdir. Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.14-15; bkz. Durmuş, İsmail, "Hemze", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hemze> (21.03.2020); Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, s.216

³¹¹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.14

³¹² Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.14-15

³¹³ Durmuş, a.g.e., "Hemze" md.; Tarabîh, Edmâ, *Mu'cemu'l-Hemze*, Mektebetu Lubnan Nâşirûn, Beyrut, 1998, s.1

³¹⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.14

³¹⁵ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.252, Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, s.57; Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, s.62

Zihni Efendi sure başlarındaki hemzelerin bazılarının hemze-i katı' diğer bir kısmında hemze-i vasl olduğunu söylemiştir. Hemze-i katı' ile ibtida eden sureler şunlardır: إِذَا وَقَعَتْ (Nahl Suresi), آتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ (Fetih Suresi), إِذَا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا (Tekvir Suresi), إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ (Münafikun Suresi), إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ (Vakıa Suresi), إِذَا السَّمَاءُ انشَقَّتْ (İnfitar Suresi), إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ (Nuh Suresi), إِنَّا أَرْسَلْنَا نُوحًا إِلَىٰ قَوْمِهِ (İnşikak Suresi), إِذَا (Kadr Suresi), إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ (İnşirah Suresi), أَلَمْ نَشْرَحْ لَكَ صَدْرَكَ (Zilzal Suresi), أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ (Tekasür Suresi), أَلَيْسَ الْكَاذِبُ زُلْزَلَتِ الْأَرْضِ زُلْزَالَهَا (Fil Suresi), أَرَأَيْتَ الَّذِي يَكْذِبُ بِالْبَيِّنِ (Kevser Suresi), أَرَأَيْتَ الَّذِي يَكْذِبُ بِالْبَيِّنِ (Maun Suresi),

Hemze-i Vasl ile başlayan sureler şunlardır:

(Kehf) الحمد لله الذى انزل (En'am) الحمد لله الذى خلق السموات (Fatiha) الحمد لله رب العالمين (Enbiya) اِنْتَرَبَ لِلنَّاسِ حِسَابُهُمْ (Fatır) الحمد لله فاطر السموات (Sebe') الحمد لله الذى له (Kamer) اِنْتَرَبَتِ السَّاعَةُ وَانْشَقَّ الْقَمَرُ (Alak) اقرأ (Hakka) الحاقة (Rahman) الرَّحْمَنُ (Muhammed)³¹⁶ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا

(الم) Bakara, Al-i İmran, Ankebut, Rum, Lokman, Secde surelerinin başındaki (الم) Araf'ın evvelindeki (المص), Yunus, Hud, Yusuf, İbrahim, Hicr surelerinin evvelindeki (الر) ve Rad Suresi'ndeki (المر) elfaz-ı celîle'lerin ilk harfleri, diğer harfler gibi isim olarak melfuz (telaffuz) olmakla beraber, bu huruf-u mukattaa'lar hemze-i katı' veya hemze-i vasl olarak değerlendirilemez. Bu durum Taha, Yasin, Hâ-mîm'ler, Ta-sin benzeri durumlardada söz konusudur.³¹⁷ Müellif huruf-u mukattaa'ların ilk harflerinin tilâvette telaffuz edileceklerini söylemiştir ki vasl halinde bu ilk harflerin kaybolmadan açık şekilde okunacağı anlamına gelir. Bu anlamda hemze-i katı' veya hemze-i vasl kategorisinde değerlendirmek uygun olmamaktadır. Müellif burada yine bir şiir paylaşarak, paylaşılan mısralara kulak verilmesini istemiştir.

يذكرنى حاميم و الرمح شاجر - فهلا تلا حاميم قبل التقدم

“ O, saldırıdan önce bana Hâ mîm suresini hatırlatıyordu

³¹⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-Sedîd*, s.15

³¹⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-Sedîd*, s.16

Saldırıdan önce “hâ mîm” okusaydı ya?”³¹⁸

Müellifin yer yer paylaştığı bu şiirlerin bazıları konuyla içerik olarak bütünleşik halde değildir. Burada zikredilen şiirle konu arasında sadece şiir içerisinde geçen sure ismi sebebiyle dolaylı olarak bir bağlantı kurulabilir. Müellifin buradaki murad ettiği şey konuyla doğrudan bir bağlantı kurmaktan ziyade, okuyucunun dikkatini şiirle toplamak ve düşündürmek için olmalıdır.

Zihni Efendi burada Mushaf-ı Şerif ana başlığı altında açtığı konuları tamamlamış ve yeni bir başlık açmıştır.

3.3.2. Tilâvet

Müellif bu bölümde Kur’ân-ı Kerîm-i okuma’nın faziletleri’nden, istiaze ve besmeleden, hatim okumanın usulünden, Kur’ân-ı Kerîm’i okuma usullerinden, ayrıca kendisinin “tecvitte başlıca bilinecek şeyler” şeklinde târif ettiği bazı meselelerden bahseder. Yine ilerki konularda sık sık geçecek olan tecvîd, mahrec, hareke, med harfleri, sükûn gibi kavramların anlamlarını bu başlık altında örneklerle izah etmektedir. Müellif bu konuları ayrı başlıklar altında ele almamış düz yazı olarak anlatmıştır. Paragraf başı ve küçük ince çizgilerle konuyu ayırsa da okuyucunun aradığını kolay bulması için bu yetersiz kalmaktadır. Bu sebeple, konuya uygun olacak şekilde belirlediğimiz küçük başlıklar halinde konuyu anlatmayı uygun gördük.

a. Kur’ân-ı Kerîm-i Okuma’nın Faziletleri

Kur’ân-ı azîmü’sşan Allah tarafından vahiyle gönderilen ilahi bir kitaptır. Al’i İmran suresinin 113. ayetinde şöyle buyrulmuştur: “يتلون آيات الله آناء الليل وهم يسجدون”, “Gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah’ın ayetlerini okurlar.” Bu ayeti kerîme Kur’ân-ı Kerîm’i devamlı okuyanları metheden ayeti kerîmedir.³¹⁹

³¹⁸ Bu şiirin Cemel savaşında yaşanan bir olayda söylendiği zikredilmiştir. Cemel günü Muhammed b. Talha kendisini mızrakla yaralayan kişiye “*Sana hâ mîm’i hatırlatırım*“ diye seslenir. Onu yaralayan kişi hareket edip arkasından Muhammed b. Talha’yı öldürmüş arkasından bu sözleri sarf etmiştir. Bu şiir birçok meşhur eserde zikredilmiştir. Müellifin bu şiiri herhangi birinden istifade etmiş olması mümkündür. Fakat diğerlerine göre daha eski olması bakımından İbn Sa’d’ın (ö.230/845) *Kitabü’t Tabakati’l Kebir*’inden almış olduğunu düşünüyoruz. İbn Sa’d, Muhammad, *Kitabü’t Tabakati’l Kebir*, (ed. Adnan Demircan), Sıyer yay., c.7, 1447. md. *Muhammed b. Talha*; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, c.12, s.573; en-Nemerî, İbn Abdülber, *el-İstiâb fî Ma’rifeti’l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru’l-Ceyl, Beyrût, 1992, c.3, s.1371

³¹⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.16

Zihni Efendi; Kur'ân-ı Kerîm'in tamamının ezberlenmesinin farzı kifaye³²⁰, namaz câiz olacak kadarını ezberlemenin her müslümana farz-ı ayn, Fatıha ve bir sure ezberlemenin vacip, Kur'ân-ı yüzünden dahi okumayacak kadar unutmamanın ise büyük günah olduğunu, söylemiştir.³²¹ Müellif bu görüşünü *Şir'atü'l İslam* adlı eserde zikredilen görüşlerle desteklemiştir.³²²

Konu hakkında Süyûtî'nin el-İtkân adlı eserinde -Kur'ân Okumayı İhmal Etmenin Cezası- babı'nda geçen şu bilgi ve hadisleri nakletmiştir:³²³ *“Kur'ân'ı ezberledikten sonra unutmak, büyük günahlardandır. Bunu Nevevi; Ebu Davud ve diğer muhaddislerin şu hadisine dayanarak «er-Ravda»³²⁴ adlı eserinde şöyle açıklar: Ümmetimin günahları bana arzolduğunda Kur-an'dan bir sûreyi veya âyeti ezberleyip unutan kimsenin günahı kadar büyük günah görmedim. Aynı zamanda şu hadis-i de rivayet eder: Kur'ân'ı okuyan, sonra da unutan kimse, kıyamet gününde Allah'a cüzzamlı (eli kesik) olarak kavuşur. Buhari ve Müslim'in rivayet ettikleri bir hadiste de: Kur'ân-ı devamlı okuyunuz. Allah'a yemin ederim ki Kur'ân'ı unutmak, bağlı deveyi kaçırmaktan daha şiddetlidir(hızlıdır).”³²⁵ Müellif bu konuda ayrıca Sahih-i Buhari'de geçen iki hadis-i şerif daha paylaşmıştır. Bu ve diğer zikredilen hadislerin bazıları Kütüb-i Sitte içerisindeki diğer bazı hadis kaynaklarında da geçmektedir. Bu da Zihni Efendi'nin en sahih kabul edilen Kütüb-i Sitte kaynaklarını etkin olarak kullandığını göstermektedir. Görüşlerine dayanak olarak zikrettiği hadislerin hadis otoritesi tarafından en güvenilir kaynak olarak zikredilen kaynaklarda geçiyor olması okuyucuya güven sağlaması açısından önemlidir. Abdullah b. Mes'ûd (r.a.)'den rivâyete göre, Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur; *“Mü'minden biri “ben falan falan ayeti unuttum” demek ne fena (kötü) bir şeydir. Unutmuş değil, unutturulmuştur.(yani ihmal sebebiyle o nimet ondan selb olunmuştur yani çekip alınmıştır.) Kur'ân-ı Kerîm'i ders edip ezberleyin. Çünkü; hatırdan çıkması develerin**

³²⁰ Burada kastedilen hafız olmaktır.

³²¹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.16

³²² Alizade, *İslam Yolu Şir'atü'l İslam*, s.72

³²³ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.16

³²⁴ er-Ravda: Nevevî'nin yazmış olduğu bu kitap, Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfî'nin Gazzâlî'nin el-Vecîz'i için yazdığı eş-Şerhu'l-kebir'in muhtasarı olup Şafii fikhını derleyen meşhur bir kitaptır. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ravzatut-talibin> (E.T. 20.06.2020)

³²⁵ Süyûtî, *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'ân (Kur'ân ilimleri ansiklopedisi)*, c.1. s.249

diz bağlarından kurtulup kaçmasından daha süratlidir.”³²⁶ Bu hadiste unutmama sebebini kişinin ihmalliği olarak açıklamış, unutturulmayı nimetten mahrum kalmak şeklinde zikretmiştir. Bu sebeple böyle söylemek mekruh kabul edilmiştir.³²⁷ Müellif zikrolunan hadis-i şerifeye mana verirken ‘نسيت’ demeyin “انسيت” deyin”, “unuttum demeyin unutturuldu deyin” şeklinde mana verilmesinin uygun olmadığını söylemiştir. Müellif burada kişinin ezberini unutturulmasının, şahsın kendi ihmali neticesinde olduğunu vurgulamak ve bu sebeple sanki ona bir ceza verildiğini söylemek istemiştir.

Yine eserde zikredilen ve *Sahih-i Buhari’de (el-Camiu’s-sahih)* olduğunu tespit ettiğimiz diğer hadis-i şerifte ise Âişe (r.a.)’dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:³²⁸ “*Kim sevabını Allah’dan ümit ederek Kur’ân-ı Kerîm’i güzelce ağır ağır okursa Kiramen Katibin melekleri ile beraberdir. Kekeleyerek, zorlanarak dahi okuyan kimse de iki sevap alır (biri düzgün okumasından diğeri zorlanarak okumasından)*”³²⁹

Zihni Efendi, Kur’ân-ı Kerîm’i okumanın faziletiyle alakalı olarak *Bustânü’l-Ârifîn*’de³³⁰ ve ayrıca *Buhari*’de de geçen³³¹ şu hadisi paylaşmıştır:³³² “من تعلم القرآن وعلمه” “Sizin en hayırlınız Kur’ân’ı öğrenen ve öğretenlerinizdir.” Ayrıca *Bustânü’l-Ârifîn*’de geçen farklı bir rivayetin olduğunu da söylemiş o rivayetide eserine koymuştur: “ان افضلكم من تعلم القرآن وعلمه”, “Şüphesiz sizin en faziletliniz Kur’ân’ı öğrenen ve öğretenlerinizdir.”³³³ Zihni Efendi, uzun yıllar Kur’ân hizmetinde bulunan ve Hz. Hüseyin’in muallimleri Ebu Abdurrahman es-Sülemi’nin bu hadisle alakalı olarak söylediği şu sözleri nakletmiştir: “İşte Kur’â-ı öğrenen ve öğreten kişinin fazileti

³²⁶ Buhârî, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, c.11, s.5126,5131

³²⁷ Hadis şu şekilde tercüme edilmiştir. “Kur’ân sahiplerinin biri için, ‘şu şu ayetleri unuttum’ demek ne fena şeydir. Belki unutuldu/unutturuldu demek gerektir.” ‘unutuldu’ veya ‘unutturuldu’ şeklindeki tercümenin bazı Buhârî ravilerinin kıraatlerine göre değiştiği zikredilmiştir. Zebîdî, Ahmed b. Ahmed, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, (haz.Ahmed Naim-Kamil Miras), DİB. yay., İstanbul, 2019, c.8, s.157

³²⁸ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.17

³²⁹ Buhârî, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, c.11, s.4971

³³⁰ Semerkandî, *Tenbihü’l Gaflin ve Bustânü’l-Ârifîn Altın Öğütler*, s.905

³³¹ Buhârî, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, c.11, s.5120;

³³² Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.20

³³³ Semerkandi, *Bustânü’l-Ârifîn*, el-Mektebetü’l-‘Asriyye, Beyrut, 2000, s.120; bkz. Alizade, *İslam Yolu Şir’atü’l İslam*, s.78

hakkında rivayet edilen şu hadis, beni bu Kur'ân okutma makamına oturtmuştur. Beni bu işte bulunduran bu hadis-i şerifdir."³³⁴

b. Kur'ân-ı Kerîm-i Dinlemenin ve Güzel Sesle Okumanın Önemi

Kur'ân-ı Kerîm-i güzel ses ile okunanın önemine işaret eden şu hadisleri paylaşmıştır: “حسنوا القرآن بأصواتكم فإن الصوت الحسن يزيد القرآن حسنا”, “Kur'ân'ı seslerinizle güzelleştiriniz, çünkü güzel ses Kur'ân'ın güzelliğini daha da artırır.”³³⁵ Zihni Efendi bu hadisin Kur'ân-ı Kerîm'i güzel sesle okumaya emir, tavsiye ve teşvik ettiğini, güzel sesle yapılan kıraatin, onu dinlemeye ve kulak vermeye insanların meylini arttıracakını belirtmiştir. Ayrıca, Kur'ân-ı Kerîm'i okumanın sünnet olduğu gibi, onu dinlemenin de sünnet olduğunu belirtmiştir. Fakat bu dinlemenin farz-ı kifaye olan dinlemeden farklı olduğunu söyler.³³⁶

Konuyla alakalı olarak Kur'ân-ı Kerîm'e müracaat ettiğimizde Cenab-ı Hakk'ın şöyle buyurduğunu görüyoruz: “Kur'ân okunduğu zaman ona kulak verip dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.” (A'râf, 7/204) Bu ayeti Kerîmede geçen “susun” ve “dinleyin” ifadesinin genele şamil bir ifade olduğunu ve her halükarda onu dinlemenin farz olduğunu söyleyebiliriz.³³⁷ Hasan-ı Basrî ve bazı alimler bu görüştedir. Fakat buradaki dinlemeyi, peygamber Kur'ân okurken dinlemek, namazda veya imam hutbedeyken yapılan kıraati dinlemek ve susmak olarak yorumlayanlar da olmuştur.³³⁸ Hanefî ve Hanbelî âlimleri, namazda Kur'ân okunurken cemaatin dinleyip susmaları gerektiği yönünde verilen hükmü bu âyete dayandırmışlardır.³³⁹ Mecazi ve hakiki olarak iki anlamı da beraber düşündüğümüzde ise, Kur'ân-ı Kerîm okunurken onu can kulağıyla dinleyip susmak ve saygılı olmak, sonrasında ise gereğiyle amel edip Allah'a hakkıyla itaat etmek manasını çıkarmamız mümkündür. Zaten bu, imanın bir göstergesidir ve gereğidir. Müellifin Kur'ân'ı dinlemeyi farz-ı kifaye olarak

³³⁴ Semerkandî, *Bustânü'l-Ârifîn*, s.905

³³⁵ Münavî, Muhammed Abdürraûf, *et-Tefsîr Bi-Şerhi'l-Câmi'i's-Sağîr*, Mektebetü'l-İmam eş-Şafî yay., Riyad, 3.Bas., 1988, c.1, s.498; bkz. (Dârimî, *Fezâilü'l-Kur'ân* 34); Okiç, M.Tayyib, *Kur'ân-ı Kerîmin Üslûb ve Kırâeti*, Ankara Üni. Basımevi, 1963, s.22

³³⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.19-20

³³⁷ Karaman-Hayrettin, Çağrı-İbrahim Kâfi, Gümüş-Sadrettin, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal Ve Tefsîr*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, c.2, s.512-514

³³⁸ İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, (trc. Bekir Karlığa - Bedriddin Çetiner), Çağrı Yay., c.7, 1998, İstanbul, s.3209-3212

³³⁹ Komisyon, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal Ve Tefsîr*, c.2, s.512-514.

nitelendirmesini şöyle yorumlamamız mümkündür: Kur'ân'ı alaya almak, Kur'ân okunurken ona saygısızlık olacak şekilde kasıtlı olarak ses çıkarmak gibi yanlış davranışları müslümanın yapması beklen(e)mez. Buradan yola çıkarak Kur'ân'a saygılı olmanın bir gereği olarak Kur'ân'ı dinlemenin farz olduğu sonucunu çıkarabiliriz. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki; bu konuda Kur'ân'ı dinlemenin farz-ı ayn olduğunu söyleyenlere göre her müslümanın Kur'ân okunurken onu dinlemesi gerekir. Farz-ı kifaye olduğunu söyleyenlere göre ise, Kur'ân okunan mecliste Kur'ân tilâvetini dinleyen birileri varsa diğerlerinden sorumluluk düşer.³⁴⁰

Müellifin Kur'ân okunurken onu dinlemenin sünnet olduğu şeklindeki ikinci beyanını ise ibadet manasında anlamamız mümkündür. Yani Kur'ân'ı okumak sünnettir ve sevaptır. Ayrıca onu bir başkasından dinlemek de sünnet ve sevaptır. Peygamberimizin “*Ben Kur'ân'ı başkasından dinlemesini de severim.*”³⁴¹ mealindeki hadis-i şerifiyle bu konuda rivayet edilen farklı hadis-i şerifleri göz önünde bulunduracak olursak Kur'ân'ı dinlemenin de mühim bir konu olduğu anlaşılmaktadır.

Müellif konunun devamında konun başında zikredilen hadise benzer başka bir hadis-i şerif'in daha rivayet edildiğini söylemiştir: “زينوا القرآن بأصواتكم”, “*Kur'ân-ı Kerîm'i güzel seslerinizle süsleyiniz.*”³⁴² Bu hadisin hemen arkasından “*Seslerinizi Kur'ân'la süsleyiniz*”³⁴³ manasında üçüncü bir hadisi de nakletmiştir: “زينوا أصواتكم بالقرآن فان حسن الصوت يزيد القرآن حسنا”. Zihni Efendi güzel sesin Kur'ân'a zinet-süs olmasından ziyade Kur'ân'ın tatlılığının, güzelliğinin hüsn-ü savta (güzel sese) zinet olacağını söylemiştir. Naklettiği son hadiste de buna işaret edildiğini söylemiştir. Bu konudaki yapılan yorumlara baktığımızda hadiste geçen “أصواتكم” ve “بالقرآن” kelimelerinin rivayet sırasında yerlerinin değiştiği de söylenmiştir.³⁴⁴ Bu kanaatte olanlar Kur'ân-ı Kerîm'in kimsenin sesinden güzellik kazanmasına ihtiyacı olmadığını, tam aksine bizim onun

³⁴⁰ Din İşleri Yüksek Kurulu, *Fetvalar*, DİB yay., 2018, Ankara, s.170

³⁴¹ Buhârî, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, c.11, s.5144

³⁴² Münâvî, *et-Teyisr Bi-Şerhi'l-Câmi 'i's-Sağir*, c.2, s.45;

http://www.islamilimleri.com/Kulliyat/Hadis/HadisSerhleri/pg_020_0013.htm (E.T: 06.02.2020); bkz. (Ebu Davut, Salat, 355)

³⁴³ Münâvî, *et-Teyisr Bi-Şerhi'l-Câmi 'i's-Sağir*, c.2, s.45 vd. ;

³⁴⁴ Okçu, Abdülmecit, “*Kur'ân Tilâvetinde Ezgi*”, Dini Araştırmalar Dergisi, Mayıs-Ağustos 2007, c.10, sayı:28, s.226

kıraatıyla sesimize güzellik katmaya muhtaç olduğumuzu söylemişlerdir. Ancak çoğunluk hadiste kalb³⁴⁵ aramaya gerek duymamışlardır.³⁴⁶ Kur'ânı güzel sesle süslemekten kastın, güzel sesle Kur'ân'ın güzelliğini izhâr edip ortaya çıkarmak şeklinde yorumlamışlardır.³⁴⁷ Bazılarına göre de hadiste geçen Kur'ân kelimesinden maksat Kur'ân'ın tilâvetidir. Bundan ötürü bu hadisten, güçlü bir hafıza ve güzel bir sesle, Kur'ân'ı Kerîm'in okunuşunun (kıraatın) güzelleştirilmesi gereğini anlamak lâzımdır.³⁴⁸ Bu sebeple Kur'ân'ı her yönüyle en güzel şekilde okumaya gayret etmek gerekir.

c. Hatim İndirme ve Hükümleri

Müellif, Kur'ân-ı Kerîm'in ne sıklıkla okunacağı, Kur'ân okumanın faziletleri, hatim okumanın usulü ve süresinin ne kadar olacağıyla alakalı olarak bazı hadisler paylaşmıştır.

Eserinin tilâvet bahsinde Kur'ân-ı Kerîm'i devamlı okumanın önemine dikkat çekerek Semerkandî'nin (ö. 373/983) *Bustânü'l-Ârifîn* adlı eserinde³⁴⁹ ve ayrıca İmamzâde'nin *Şir'atü'l-İslâm* adlı eserlerinde³⁵⁰ konuyla alakalı olarak zikrettiği şu hadis-i şerifi okuyucuna aktarmıştır.³⁵¹ Hadisin lafzı şöyledir: “أفضل الناس الحال المرتحل”

“*İnsanların en üstünü konup göçendir.*” Bu hadisin kısaca açıklamasını yapan Zihni Efendi, hadisin farklı bir rivayetini de Suyuti'nin *el-İtkân* adlı eserinden faydalanarak nakletmiştir.³⁵² el-İtkân adlı eserdeki rivayet ise şöyledir:

“أحب الاعمال الى الله الحال المرتحل”, “*Amellerin en sevimsisi konup göçendir.*” Hadisin devamında ise şöyle buyurulmuştur: “قال : وما الحال المرتحل ؟ ، قال : ” الذي يضرب من أول القرآن“

³⁴⁵ Kalb-Maklub: Hadis rivayetinde kelimelerin yerinin değişmesidir.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/maklub--hadis> (E.T. 20.06.2020)

³⁴⁶ Çetin, Abdurrahman, “*Kur'ân Kıraatinde Musikinin Yeri*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1988, sayı:7, c.7, s.121

³⁴⁷ Bursevi, İsmail Hakkı, *Ruhu'l Beyan*, Erkam Yay., (trc. Ahmet Alim, Mustafa Çiçekler), c.16 , s.131

³⁴⁸ Okçu, a.g.m., s. 228; bkz. Karaçam, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İFAV Yay., İstanbul, 2009, s.126

³⁴⁹ Semerkandi, Ebü'l-Leys, *Bustânü'l-Ârifîn*, (thk. Şeyh Abdülvâris Muhammed Ali), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2010, s.23

³⁵⁰ İmamzâde, *Mefâtihu'l-Cinân Şerhu Şir'atü'l-İslâm*, s.92; Alizade, *İslam Yolu Şir'atü'l İslam*, s.78

³⁵¹ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.17

³⁵² Süyûtî, *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'ân*, Merkez-i Dirâsâti'l- Kur'âniyye, 2005, c.2, s.715; bkz. (Tirmizî, "Kur'ân" 11)

"إلى آخره كلما حلّ ارتحل" Her iki rivayetide meczeden Zihni Efendi, Semerkandî'nin açıklamalarında dikkate alarak³⁵³ hadislerin manasını şu şekilde açıklamıştır: Sahâbe: "Konan ve göçen kimdir?" diye sorduklarında Peygamberimiz: "Kur'ân-ı Kerîm-i hatmedip tekrar başlayan, yani tilâvetin arkasını kesmeyen kimse insanların en faziletlisidir." buyurmuşlardır.

Müellif konunun devamında hatim ve Kur'ân okumakla alakalı olarak bazı konulara değinmiştir. Şöyle söyler; Kur'ân-ı Kerîm'i okuyarak hatmeden kimse, Kur'ân'ın son suresi olan Nas suresinden sonra, sure-i Fatihayı ve daha sonra sure-i Bakaranın evvelinden beş ayeti kerîmeyi okumak, bu hadis-i şerifeye olan bağlılığın ve bunun sonucunda yeni bir hatime daha başlamanın azmini göstermesi bakımından önemlidir.³⁵⁴ Mekke kurrası'nın da böyle yaptığı söylenmiştir.

Zihni Efendi bu bölümde sıkça faydalandığı eserlerde de zikredilen şu bilgileri vermiştir; Sahâbe'den ve Selef-i Salihin'den Kur'ân-ı Kerîm'i her gün hatmeden olmuş ve haftada bir hatim edenler pek çok olmuştur.³⁵⁵ İmam-ı Ebu Hanife hazretleri Ramazan ayında - her gün bir hatim ve her gece bir hatim, bir de teravîh hatmi olmak üzere - altmış bir hatim eder idi.³⁵⁶ Müellif, hatim okumanın usulü ve sahâbîlerin haftalık hatim tertibi hakkında³⁵⁷ yine *Şir'atü'l-İslâm* adlı eserden faydalanarak şöyle söyler;³⁵⁸ Onlar, Cuma gecesi Fatiha – Maide, Cumartesi gecesi En'am – Hud, Pazar gecesi Yusuf -Meryem, Pazartesi gecesi Taha – Kasas, Salı gecesi Ankebut – Sad, Çarşamba gecesi Tenzil³⁵⁹-Rahman, Perşembe gecesi Vakıa-Bakara ilk beş ayetini okurlar ve sonrasında hatim duasını yaparlardı. Zihni Efendi bu şekildeki hatim tertibinin Hz.Osman (r.a)'ın tertibi olduğunu ve bu sebeple bu hatim tertibine "tertibi Osmâni" dendiğini söylemiştir. Hz. Osman'ın bu tertibi farklı eserlerde de zikredilmiş ve bu tertibi ilk başlatanın o olduğu belirtilmiştir.³⁶⁰

³⁵³ Semerkandi, *Tenbihü'l Gafilin ve Bostanü'l Arifin Altın Öğütler*, (trc. Abdülvehhab Öztürk), Saadet Yayınevi, İstanbul, 2006, s.905

³⁵⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.17-18

³⁵⁵ Süyûtî, *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'ân (Kur'ân ilimleri ansiklopedisi)*, s.248-249

³⁵⁶ Semerkandi, *Tenbihü'l Gafilin ve Bustânü'l-Ârifin Altın Öğütler*, s.905; bkz. Akdağ, Eyyup, "Ebû Hanîfe'nin Hayatı ve Zühd Anlayışı.", Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:11, s.187

³⁵⁷ Alizade, *İslam Yolu Şir'atü'l İslam*, s.77

³⁵⁸ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.18

³⁵⁹ Secde Suresi'nin diğer adı.

³⁶⁰ Gazzâlî, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, (trc. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yay., 1974, c.1, s.783

Sahâbîler hatim duasını fırsat bilirler ve önem verirlerdi. Hatim günleri oruçlu bulunurlar, çocuklarını ve akrabalarını toplayıp hatim duası ederlerdi.³⁶¹ Peygamberimizin böyle yaptığını rivayet edenler de olmuştur.³⁶² Müellif burada Fatıha'dan daha yüce bir dua olamayacağını özellikle belirtir. Müellif hatim duasının camide de yapıldığını işaret etmekle beraber, sahâbe özelinde tüm mü'minlerden, bu konuda çok ince bir tutum sergileyenlerin varlığından şöyle bahseder; Hatim duasını Ramazan ayında camilerde yapmayanlar kendi evlerini ve akrabalarını o bereketten ve o şeref ve faziletten mahrum kıldıklarını düşünmüşlerdir. Hatta camide hatim duası yapıldığında farz ile sünnet arasında cemaati bekleterek bazı kişilerden dua yerine beddua alacaklarını düşündüklerinden evlerinde yapmayı tercih etmişlerdir.³⁶³

Zihni Efendi konunun devamında Sad Suresi 29. ayetini ve peygamberimizin hadis-i şerifini paylaşmıştır.³⁶⁴ “*Bu Kur'ân, ayetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır.*” “*اقرأ القرآن ما اختلفت عليه قلوبكم ، فإذا اختلفتم فقوموا عنه*” “*Kur'ân'ı kalpleriniz kaynaştığı müddetçe okuyup müzakere edin. Ayrılığa düştüğünüzde (kalben ondan ayrıldığınızda) ise onun başından kalkın.*”³⁶⁵ Zihni Efendi hadis-i şerife'ye anlam verirken “zaman-ı neşat” tabirini kullanmış ve “Kalben ondan ayrıldığınızda kıraati (zamanı neşata)³⁶⁶ bırakınız.” demiştir. Bu hadis-i şerif hükmünce ve yine zikredilen ayeti kerîmenin anlamını da gözeterek, Kur'ân-ı Kerîm-i hatmetmek için belirli bir zaman tahsis etmeye lüzum olmadığını, dikkatli ve tedebbür-tefekür ederek ayda ve hatta senede bir hatimin dahi yeterli olduğunu söylemiştir.³⁶⁷ Ki bu bizce de isabetli bir yorumdur.

Hatim okumanın asgari veya azami süresi konusunda belli bir süre tayin edilmemiştir. Fakat bu konuda Peygamberimiz'in “*Üç günden az bir zamanda Kur'ân'ı hatmeden kişi, ne olduğunu anlamamıştır.*” hadis-i şerifindeki uyarısından ve

³⁶¹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.18

³⁶² Madazlı, *Tecvid İlmî*, s.127

³⁶³ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.18-19

³⁶⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.19

³⁶⁵ Buhârî, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, c.11, s.5154

³⁶⁶ Zamanı neşat: Kur'ân-ı Kerîm okumayı isteyerek, sevinçli bir şekilde yapacağımız zamana bırakın anlamındadır.

³⁶⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.19

yine yukarıda geçen hadis-i şeriften anlamamız gereken, Kur'ân'ı çok okumak kadar anlayarak da okumaya özen gösterilmesi gerektiğidir.³⁶⁸

Konuyla alakalı olarak verdiği bilgilerde farklı kaynaklardan da³⁶⁹ yararlandığını gördüğümüz Zihni Efendi, konuyu Ebu Hanife'den rivayet edildiğini söylediği şu bilgiyle tamamlamıştır:³⁷⁰ “İmamımız olan İmam-ı Azam'dan nakledildiğine göre o şöyle demiştir: “*Kim Kur'ân-ı Kerîm'i senede baştan sona iki kere okursa onun hakkını eda etmiş olur. Çünkü nebi Kur'ân-ı Cebrail'e bir sene içerisinde iki defa okumuştur.*”³⁷¹ Burada naklettiği bilgide İmam-ı Azam için “İmamımız” tabirini kullanması onun Hanefi mezhebine bağlılığını gösteren bir unsur olarak görmemiz de mümkündür.

d. İstiaze ve Besmele

Müellif konu hakkında şöyle söylemektedir; Kur'ân-ı Kerîm'i okumaya teavvuz veya euzü³⁷² ile başlamak emredilmiştir.³⁷³ Başlanan yer sure başı değilse, okuyucu “اعوذ” den sonra besmeleyi okumakta muhayyerdir. İstiaze lafzı “اعوذ بالله” dir. “من الشيطان الرجيم” de söylenebilir.³⁷⁴ Zihni Efendi'nin zikrettiği istiaze siğasının dışında peygamberimizden rivayet edilen farklı siğalar da vardır. Fakat bunlardan bahsedilmemiştir.³⁷⁵ Müellif ayrıca “اعوذ” yerine “أستعید” denilebileceğini

³⁶⁸ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s.375; Çetin, Abdurrahman, "Hatim", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hatim--kuran#1> (22.03.2020).

³⁶⁹ Münavî, *et-Teyisir Bi-Şerhi'l-Câmi 'i's-Sağır*, c.1 , s.476

³⁷⁰ Zihni Efendi, *el-Kavlü 's-Sedîd*, s.19

³⁷¹ Celâlüddîn, es-Süyûtî, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Matbaatü'l Hicazi, Kahire, c.1, s.106;

Semerkandî, *Bustânü'l-Ârifîn*, s.23

³⁷² Müellif eserde istiaze, euzü, teavvuz olarak üç farklı ismide kullanmıştır. Biz konunun devamında istiaze lafzını kullanacağız.

³⁷³Müellif, kıraate başlarken euzü'nün(istiaze) terk edilemeyeceğini söyler. Bu konuda yaşadığı dönemde yapılan bir yanlıştan bahsetmekte ve bu konuda uyarılmaktadır. Müellif; “Namazdan sonra tesbih ve duadan evvel okunan Ayetel Kürsi'ye başlanacağı zaman, müezzinin devamlı okuduğu teavvuzu terk edip, sadece besmele ile Ayetel Kürsi'ye başlamasının, hem havasın(egitimli seçkin kişilerin) ve hemde avam'ın(cahil,ilimsiz) olanların mübtela oldukları dikkatsizliklerinden ve hatalardan olduğunu söylemiştir. Müellif; Ayetel Kürsi sure ortası olduğu için zaten besmele çekilmesi şart olmadığını, İstiazeyi okumak yeterli olduğunu söylemek istemiştir. Bunun aksine olarak euzüyü okumayıp besmeleyi okumanın dikkatsizlik ve hata olduğunu vurgulamıştır. Zihni Efendi, Mehmed, “*Nimet-i İslam*”, (sad. H. R. Yananlı), Bedir yay., İstanbul, 1990, s.56

³⁷⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlü 's-Sedîd*, s.20

³⁷⁵“اعوذ بالله السميع العليم من الشيطان الرجيم” gibi.

İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1 , s.245

söyler.³⁷⁶ Fakat kırâat-ı aşere'den olan İmam Hamze'den rivayet edilen “أَسْتَعِيذُ ، واستَعِدْتُ وَاسْتَعِيذُ ” (esteîzü, nesteîzü, isteaztü) lafızlarının sahih olmadığı belirtilmiştir. Ayrıca “اعوذ” lafzı yerine “أستعيز” şeklinde okunduğunda “اعوذ” lafzının anlamını tam olarak karşılamadığı belirtilmiştir.³⁷⁷

Müellif besmele ile alakalı olarak şunları söyler: Besmeleler vahiy ile yazıldıklarından Kur'ân'dan sayılmıştır. Fakat Fatiha suresinden ve diğer surelerden bir cüz değildir. Fatiha suresi ve diğer surelerin başındaki besmele iki sure arasında ayırmak üzere inzal olmuş müstakil bir ayettir. Bu sebeple ilk günden beri müstakil bir surette ayrı olarak yazılmalıdır. Sure başlarındaki besmele-i şerife terk olunamaz.³⁷⁸ Sure-i Berae'nin (Tevbe suresi) başında besmele olmadığı için okunmaz. Tevbe suresinin diğer ayetlerinden dahi başlansa yine sadece euzü okunur. Besmele okunmaz.³⁷⁹

Müellifin besmele hakkındaki bu görüşü Hanefi alimler tarafından benimsenen görüştür. Hanefilere göre surelerin başındaki besmeleler, bulunduğu sureden ayrı olarak müstakil birer ayettir. Müellif bu görüşü tercih etmiştir. Bunun dışında İmam Şafii bismelenin fatiha suresinin ve diğer surelerin başından bir ayet olduğunu, İmam Malik bismelenin Kur'ân'dan olmadığını ve sureleri birbirinden ayırmak için teberruken yazıldıklarını söylemiştir.³⁸⁰ Müellif, Tevbe Suresi'nin başında besmele olmamasının sebebini, bu surede müşriklerden eman ve güvencenin kaldırılmasıyla açıklamıştır.³⁸¹ Şöyle ki; Besmele-i şerifede Rahman sıfatı Allah'a yaklaşmayı ifade ettiğinden besmele ile okunması durumunda müşriklere eman verdi anlamı taşıyacağından, bu surenin önünde besmele yazılmamış ve okunması emredilmemiştir. Bismelenin yazılmamasının konusunda, Tevbe Suresi'nin Enfal Suresi'nin devamı olduğu şeklinde görüş beyan edenlerde olmuştur.³⁸² Besmele ve istiaze'nin sure

³⁷⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.20

³⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1 , s.247

³⁷⁸ Müellif açıklamasında namazda fatiha'dan sonraki sureye başlarken bismelenin okunmayacağını söylediğini ifade etmektedir. Zihni Efendi, *Nimet-i İslam*, s.54

³⁷⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.20-21

³⁸⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, c.1, s.36-37

³⁸¹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.21

³⁸² Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meali Alisi Ve Tefsîri*, Nesa yay., İstanbul, c.3, s.1224; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s.305; Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*, s.328-338

başlarında, sure ortasında ve iki sure arasında nasıl okunacağı konusunda farklı vecihler vardır. Müellif bu konuya temas etmemiştir.³⁸³

Zihni Efendi Kur'ân-ı Kerîm okumaya istiâze ile başlanıp “صدق الله العظيم” ile veya “صدق الله تعالى” ile bitirileceğini söylemiştir. Manaya aşına olanların Mülk Suresi'nin sonunda “الله رب العالمين” Kıyame Suresi'nin sonunda “بلى” ve Tin Suresi'nin sonunda “بلى وانا على ذلك من الشاهدين” denilmesinin uygun olacağını söylemiştir.³⁸⁴ Bu yerlerde ve yine birçok ayet ve surelerin sonunda ayetin manasına uygun bir kelim ile tilâveti tamamlamak müstehab kabul edilmiştir.³⁸⁵ Bununla beraber okuyucunun temsili kıraat bağlamında ses vurgusu, vakf, ibtida gibi konulara da dikkat etmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

e. Kur'ân'ı Okuma Şekilleri

Müellif bu bölümde ayrıca bir başlık açmaksızın sadece kısa bölmeler halinde tertîl, tahkik, hadr, hezreme, tertîl konularına değinmiştir.

Tilâvette bir tertîl mertebesi vardır ki ona tahkik dahi denir.

- **Tertîl:** Tahkik'de denir. Her harfin hakkını vererek, durulacak yerde durarak ve tane tane okumaktır.

- **Hadr:** Süratli okumaktır.

- **Tedvîr:** Tertîl ile Hadr arasında orta bir okuyuştur.

Müellif câiz olan bu okuyuşların dışında câiz olmayan bir okuyuş usulü olan hezreme'den de bahseder. Hadr mertebesinin bozulması hezreme'dir ki saçma sapan okuma şeklidir.³⁸⁶ Müellif bu konuda, Zemahşerî'nin *Keşşâf*’ında Müzzemmil Suresi 4. ayetin tefsîrinde geçen ve Hz. Ömer'e isnad edilen şu benzetmesiyle devam etmiştir: “شر السير الحفحة و شر القراءة هزيمة”, “*Yola gitmenin kötüsü, hayvanı yoracak kadar hızlı sürmektir. Kıraatın kötüsü, kelimeleri birbirine karıştır sürette süratli okumadır.*”³⁸⁷

³⁸³ Feyizli, Hasan Tahsin, *Kırâat-ı aşere*, DİB yay., Ankara, 2016, s.63-65

³⁸⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.21

³⁸⁵ Madazlı, Tecvîd İlmi, s.165-168

³⁸⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.21

³⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c.6, s.241

Tertîlde; Harflerin beyanı, mahrec ve sıfatları güzel bir şekilde yapıldığında, Kur'ân kelimeleri tane tane ve aşikar bir şekilde okunmuş ve bu surette de kelimelerin bozulmasını engellemiş olur. Hz.Ali (r.a) kendilerinden “ورتل القرآن ترتيلاً” ayeti sorulduğunda, tertîlin manası; “تجويد الحروف و معرفة الوقوف”, “Harflerin sıfat-ı lâzıme ve sıfat-ı ârızalarının hakkını vermek ve vakf yapılacak yeri ve vasl yapılacak yeri bilmektir.” buyurmuştur.³⁸⁸ Bu rivayete birçok kıraat ve tefsîr eserinde yer verilmiştir. Müellif, İbnü'l-Cezerî'nin eserlerinden sıkça istifade ettiğinden bu rivayeti de onun *et-Temhîd fî 'İlmi't-Tecvîd* veya *en-Neşr fî'l-Kırâ'âti'l-'Aşr* eserlerinden istifade ederek paylaşmış olması mümkündür.³⁸⁹

Zihni Efendi tertîlle tahkiki aynı saymaktadır. Fakat bu konuda bazı farkların olduğu da söylenmiştir.³⁹⁰ Tahkik; Kur'ân'ı ağır ağır, düşünerek ve doğru okumaya alışmak için talim ederek okumaktır. Tertîl de ise düşünerek, anlayarak, manaya nüfuz ederek okumak esastır.³⁹¹ Tertîl konusunda yapılan açıklamalara baktığımızda bu konuda iki çeşit tertîl'in varlığı ortaya çıkmaktadır.³⁹² Birincisi mana ile ilgili tertîl diyebileceğimiz tertîldir ki, düşünerek anlayarak okumaktır. Diğeri de Hz. Ali'nin Müzzemmil suresi 4. ayetine yaptığı tefsîrdir. Buna göre tertîl, tecvîd kurallarına, vakf ve ibtidaya dikkat ederek okumaktır. Tertîli bu anlamda düşündüğümüzde Kur'ân'ı tecvîdle okuduğumuz her okuyuşta aynı zamanda tertîl olmaktadır. Öyleyse her iki anlamda da tertîl sadece yavaş okunduğunda değil, tecvîd kaidelerine riayet etmek suretiyle yapılan hızlı okuyuşta da mümkündür. Ayrıca hızlı okuyuşta da mananın düşünülebilmesi imkan dahilindedir.³⁹³ Müellif bu konuda Cezerî'nin şu beytlerini de eserinde zikretmiştir.³⁹⁴ “ويقرأ القرآن با لتحقيق مع - حدر وتدوير وكل متب” “*Kur'ân-ı Kerîm tahkik, tedvîr, ve hadr tarikleriyle okunur. Bütün imamlar bu üç okuyuşa tabidirler.*”³⁹⁵

³⁸⁸ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.21

³⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî-İlmi't-Tecvîd*, ss.51-61; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2 , s.129-130

³⁹⁰ Ali, Öge, "*Rivâyet ve Dirâyet Tefsîrlerinde Tertîl Âyetlerinin Yorumlanma Biçimi*", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:25, 2015, s.38

³⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1 , s.205-209

³⁹² Öge, a.g.m., s. 27-62

³⁹³ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.178; Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, s.453; Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*, s.37

³⁹⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.23

³⁹⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.26

f. Tecvîdin Tanımı

Bir şeyi hoş ve güzel yapmak manasındadır ki murat edilen, meharic-i hurufa dikkat ederek her harfin hakkını vermek, vasl, vakf, med, kasr gibi tilâvet kurallarına riayet ederek Kur'ân-ı Kerîm'i güzel okumaktır.³⁹⁶ Müellif, eserinin genelinde sıkça başvurduğu İbnü'l Cezerî'nin eserlerinden bu konuda da istifade etmiştir. Tecvîdin tanımını yaparken de bunu görmekteyiz.³⁹⁷ Ona göre, tecvîdi öğrenmek önemli olduğu kadar sonrasında tekrar ve kıraat ehlini taklit de önemlidir.³⁹⁸ Bu konuda İbnü'l Cezerî'nin manzumelerini paylaşmıştır. “وليس بينه وبين تركه - إلا رياضة امرئ بفكته”, “*Tecvîdi okuduğun halde bilmekle bilmemek arasında fark yoktur. Ancak kişi ağzını ve dilini terbiye ederse vardır.*”³⁹⁹

g. Harflerin Mahreçleri ve Sıfatları

Müellif konu hakkında şöyle söyler;

- **Harflerin Mahreçleri:** Mahreç harfin ağızda çıktığı yerdir. Meharic kelimesi mahreç kelimesinin çoğuludur. Müllife göre; elifba harfleri için 17 mahreç tayin edilmiştir. Bunları herkesin bilmesi gerekmez. Lâzım olan her harfî hakkıyla teleffuz etmektir. (ث) harfini sin (س) gibi, hâ'yı (خ) gibi, (ح) gibi, (ذال) harfini (ز) gibi, (ضاد) harfini (ظ) gibi okumamalıdır. Fakat (ضاد) harfi için bazı hafızların ettikleri tekellüf de (zorlama da) fazladır. (قاضى) kelimesindeki teleffuz tabirinde olduğu gibi söylemek yeterlidir. (انقض ظهرك), (يعض الظالم) ile (ظ) yanyana geldiği için dikkat edilmelidir. Her harfin mahreci, evveline fethalı bir hemze (أ) getirip o harfi sâkin okumakla belli olur. Mesela; Eb (أب) dendiği zaman be (ب) harfinin mahreci dudak, Eh (أح) dendiği zaman Hâ (ح) harfinin mahreci boğaz olduğu anlaşılır.⁴⁰⁰

³⁹⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.22

³⁹⁷ “وهو إعطاء الحروف حَقَّها ... مِنْ كُلِّ صِفَةٍ وَمُسْتَحَقَّها”, “Tecvîd: Harflere hakkını ve sîfa-ı lâzîmelerini vermektir. Her bir sîfattan(sîfat-ı arize ve lâzîmelerinden) harflere hakkını vermektir. İbnü'l Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, s.27

³⁹⁸ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.22

³⁹⁹ İbnü'l Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, s.28

⁴⁰⁰ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.22

Harflerin mahreçlerinin kaç tane olduğu hususunda farklı görüşler vardır. Sibeveyh (öl. 180/770) gibi bazı dilciler on altı derken, İbnü'l Cezeri, Halil b. Ahmed (öl. 130/747) gibi çoğu alim ise on yedi olduğu görüşündedir. Zihni Efendi de bu görüşürü benimsemiştir. Harflerin mahreçlerini on dört ve on beş şeklinde kabul edenler de vardır.⁴⁰¹

- **Harflerin Sıfatları:** Hasıl olan (ortaya çıkan) sese “sıfat” tabiri kullanılmaktadır. Sıfatta asıl olan harflerin sesinin rıhvet ve şiddet gibi ârızı sıfatlardaki durumlarıdır. Çünkü insanın ağzından çıkan hava tabii ise nefesdir. Nefesin iradi olarak çarpışmayla ortaya çıkan dalgalanma (ses tellerine çarparak çıkması) ise sestir. Özellikle çıkarılan ses harf olur. Harflerde vaki seslere ârız olan ârızalara da sıfat denir. İşte bu ârıza ve sıfatlar itibariyle harfler: mechure, mehmuse, rıhve, şedide gibi kısımlara taksim olunur. Bunların da bize lüzumu olmaz. Bize lâzım olanı Arapça hece harflerinin isimlerine birer harfi târif geçirerek idğam-ı şemsiye, izhar-ı kameriyye bahsinde gösterileceği şekliyle, onları arap kavmi gibi telaffuza alışmaktır.⁴⁰² Müellif zikrettiği görüşlerini Mâlik b. Enes (ö. 179/795) el-Muvatta' adlı eserinde geçtiğini söylediği şu hadis-i şerif ile desteklemiştir: “اقرأ القرآن بلحون العرب”, “Kur’ân’ı Arab lahnlari ile okuyunuz.”⁴⁰³ Aynı hadis müellifin faydalandığı diğer eserlerde de geçmektedir.

Müellif, konuyla alakalı olarak İbnü'l Cezerî'nin Mukaddimesi'nde geçen şu beytleri paylaşmıştır. “مع حسن صوت بلحون العرب - مرتلا مجودا بالعرب”, “Kur’ân-ı Kerîm güzel sesle beraber Arab luhunu üzerine, arap kaidesine mensup tecvîdle ağır ağır ve rahat olduğu halde okunur.”⁴⁰⁴ Harflerin mahreçleri ve sıfatlarıyla alakalı olarakta şu beytleri zikretmiştir: “اذ واجب عليهم محتم - قبل الشروع أولا ان يعلموا”, “Kur’ân okuyanların bu risaleyi bilmeleri farzdır. O taktirde Kur’ân-ı Kerîm’e başlamadan önce okuyucuların

⁴⁰¹ İbnü'l Cezeri, *Mukaddime-i Cezeri*, s.9; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.191

⁴⁰² Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.22-23

⁴⁰³ İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddimeti'l-Cezeriyye eserine Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) tarafından yapılan el-Minahu'l-fikriyye 'alâ metni'l-Cezeriyye adlı eserinde de hadisin el-Muvattaa' ve Kütüb-i Sitte'den olan Sünen-i Nesei'de geçtiği bildirilmiştir. Ali el-Kârî, *el-Mihahu'l-Fikriyye alâ Metni'l-Cezeriyye*, (thk: Usame Atâyâ), Dimekş, 2006, s.123; Münavî, *et-Teyisr Bi-Şerhi'l-Câmi 'i's-Sağir*, c.1, s.194,477; Süyûtî, *el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'ân*, Merkez-i Dirâsâti'l- Kur'âniyye, 2005, c.1, s.583

⁴⁰⁴ İbnü'l Cezeri, *Mukaddime-i Cezeri*, s.26

bunu bilmeleri farzdır.”, “مخارج الحروف والصفات - ليلفظوا بأفصح اللغات”, “Lügatlerin en fasihi ile okumaları için harflerin mahreçlerini ve sıfatlarını Kur’ân okumaya başlamadan evvel öğrenmeleri farz-ı ayndır.”⁴⁰⁵

Zihni Efendi eserinde harflerin mahreç ve sıfatlarıyla alakalı burada zikredilenlerin dışında başka bir bilgi vermemiştir. Harf, mahrec, sıfat, ses, harf vb. için yaptığı tanımlar ve bu konuda verilen bilgiler ise özgün ve orijinal ifadeler içermektedir. Müellif, bu konuda daha fazla detayı bilmenin -her okuyucu için- gerekli olmadığı kanaatindedir. Onun bu sözünden harflerin mahreç ve sıfatlarının gereksiz olduğu anlamı değil, teorik anlamda bu sıfat ve mahreçleri bilmenin gerekli olmadığı anlamını çıkarmak daha doğrudur. Zaten müellifte buna işaret etmiştir. O daha çok pratik açıdan öğrenmenin yeterli olduğunu söylemek ve bunun daha önemli olduğunu vurgulamak istemiştir fakat bizce, pratik açıdan öğrenmek ve uygulamak önemli olduğu kadar, harflerin mahreç ve sıfatlarını teorik olarak bilmek de ayrı bir öneme sahiptir. Tecvîd ve kıraatle alakalı Türkçe, Arapça, Osmanlıca yazılan eserlerin çoğunda bu konu için özel başlıklar açılmış uzun izahatlar yapılmıştır. Müellif eserinde her ne kadar harf, ses, mahrec gibi kavramlara dair özgün tanım ve bilgiler vermiş olsa da, harflerin mahrec ve sıfatlarını detaylıca anlatmayıp kısaca açıklayarak geçmesi, eserinin bütününde verilen bilgilerin düzeyine ve hacmine bakıldığında bir eksiklik olarak görülebilir.

h. Harf, Hareke, Sükûn Kavramları

Müellif, tecvîde dair hükümlerde sıkça geçecek olan bazı kavramlar hakkında şöyle söyler;

Huruf: Huruf, harfin çoğuludur. Hece harfleri denildiğinde elifba harfleri kast edilir. Harfler hareke ve sükûndan bağımsız olmaz. Harekeli harfe müteharrik, harekesiz harfe sâkin denir.

Hareke: Fetha, Kesre ve Zamme'den ibarettir. Bunların alametleri malum olduğu üzere; Üstün َ, Esre ِ, Ötre ُ tabir ettiğimiz alametlerdir. Üstünlü harfe

⁴⁰⁵ İbnü'l Cezeri, *Mukaddime-i Cezeri*, s.7

meftuh , esreli harfe meksur ötreli harfe mazmum denir. Üst taraf ve alt taraf demek için mâkabli ve mabadi ifadesi kullanılır.

Fethanın elife, kesrenin yâ'ya, zammenin vâv'a münasebeti vardır. Bundan dolayı, yâ sâkin olarak kesrenin önüne, vâv sâkin olarak zammenin önüne gelir ise harf-i med olur ki, mâkablini memdud (uzatılarak) okutur. العير النور gibi. Elif daima sâkin ve fethanın peşinde bulunduğu için her zaman harf-i meddir. آما gibi.⁴⁰⁶

Sükûn: Harekesizlik halidir. Alameti cezm'dir. الروح, الریحان gibi.

Sâkin olan harf med harflerinden ise alamete muhtac olmaz. والمیزان, الروح gibi.

Sükûn: Lâzımı ve ârizi olarak iki kısma ayrılır.

Sükûn-u Lâzım: Hem vasl hem vakf halinde sabit olarak duran sükûndur. "صاد = ص , قاف = ق , نون = ن , حم = ح ميم , لم يلد" kelimelerindeki sükûnlar buna örnektir.

Sükûn-u Âriz: Yalnız vakf halinde bulunup, vasl halinde kaybolan sükûndur.⁴⁰⁷ Durakların çoğu böyledir. "يوم الدين , رب العلمين , نستعين" gibi kelimelerin sonlarındaki nûn'lar sükûn-u ârizaya örnektir ki bu kelimeler vakfda sâkin, vasl halinde birinci kelime meftuh, ikincisi meksur, üçüncüsü mazmum olarak harekeldir.⁴⁰⁸

3.3.3. Tenvîn

Müellif bu konuda geçen diğer kavramların aksine tenvîn için ayrı bir başlık açmıştır. Çünkü tecvîd meselelerinde tenvîn ve sâkin nûn ile bağlantılı konular diğerlerinden ayrıdır. Hatta bazı eserlerde tenvîn ve sâkin nûn ile alakalı konular bu başlığın alt başlığı altında incelenmiştir. Müellif konusunun önemine binaen olsa gerek bu konuyu diğerlerinden ayrı tutarak ayrı bir başlık altına almıştır. Konu hakkında şöyle söyler;

Bazı kelimelerin sonunda görülen iki üstün ُ , iki esre ِ , iki ötre َّ 'ye "tenvîn" tabiri kullanılır. "اجراً عظيماً , فى ليلة مباركة , علم حكيم" gibi. Tenvînin manası nûn'lamaktır ki, kelimenin sonunu sâkin bir nûn ile okumaktır. Tenvîn kelimenin - genellikle isimlerin- sonuna, yazıda değilde telaffuzda, vasl halinde eklenen sâkin

⁴⁰⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.23

⁴⁰⁷ Tecvîd eserlerinde genel olarak şöyle bir tanım yapılmıştır : "Vakfen sabit, vaslen sakıt olan sükuna, sükunu arız denir." bkz. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.253

⁴⁰⁸ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.24

nûndur. Tenvînin nûn-u sakinden farkı, yazıda harf olarak bulunmaması ve vakf halinde telaffuzdan sakıt olmasıdır. Nûn-u sâkin (sâkin nûn) ise vakf ve vasl halinde de bulunduğu kelimedede lafzan (telaffuzda) ve hattan (yazıda) sabit olur. İsimde bulunduğu gibi fiilde ve harfde dahi bulunur. Kelimenin sonunda olduğu gibi, ortasında da bulunur. Telaffuz itibariyle tenvîn; sâkin nûn demek olduğu için, sâkin nûna ait hükümler tenvîn içinde geçerlidir. Bu sebeple izhâr, ihfâ, idğâm, iklâb konularında tenvîn ile sâkin nûn beraber zikredilir.⁴⁰⁹

Müellif eserinde “tecvitte başlıca bilinecek şeyler” şeklinde verdiği bilgilendirme notunda, burada anlatılan terimlerin ileride gelecek olan vasl-vakf, med-kasr, idğâm-izhâr konularıyla olan irtibatından bahsetmiş ve okuyucusuna ön bilgi vermiştir. Müellif, tecvîdle alakalı birçok meselenin tenvîn, sâkin nûn ve med harfiyle bağlantılı olduğunu söyler. Mîm-i sâkinin durumundan ise ayrıca bahsedileceğini söylemiştir. Tecvitte başlıca bilinecek şeylerin, durma ve geçme kuralları, bazı harfi uzatarak bazı harfi tutarak okumak konuları olduğunu söyler.

3.3.4. Huruf-u Med ve Huruf-u Lîn (Med ve Lin Harfleri)

Müellif bu iki konuyu ayrı başlıklar halinde incelemiştir. Konu hakkında şöyle söyler;

- **Huruf-u Med (Med Harfleri):** Daha önce işaret edildiği üzere med harfleri üçtür. Mâkabli (kendinden önceki harf) mazmum (ötre) olan vâv-ı sakine (sakin vâv), kendinden önceki harf meksur (esre) olan (ى) yâ-i sakine ve birde (ل) elifdir. Elif harekesiz bir harftir ve daima harf-i meddir. Kelimenin ortasında ve sonunda bulunur. Harekesiz olduğu için kelime başında bulunamaz. Şeklen elife benzeyip de harekeli bulunan ve kelimenin başında görülen harfler hemzedir. “أسم , إبن , إمام , إناام , أجاج” gibi. Ortada yazılan eliflerin dik uzun elif şeklinde yazılması adet olmuştur. “صافات , صافنات” gibi. Bazen (ى) yâ ve bazen de Kur’ân-ı Kerîm’e mahsus olmak üzere (و) vâv

⁴⁰⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlû’s-Sedîd*, s.24-25

durmak hem de durdurmak manasında kullanılmıştır. Istilahta ise kelimeyi maba'dinden(sonraki kelimedenden) ayırmak anlamındadır. Eğer durulan kelimedenden sonra devam edilecekse vakf, durulan kelimedenden sonra devam edilmeyecekse katı' tabiri kullanılır.⁴¹³ Tilâvette durulacak yerler Kur'ân-ı Kerîm'deki duraklar ile secavend mahalleridir. Her durak bir ayet sonudur. Aradaki secavend tabir ettiğimiz remiz harflerinden ; Cim (ج) Vakf-1 Câiz, Tı (ط) vakf-1 mutlak, mîm (م) vakf-1 lâzım işaretidir. Bunlardan başka ze (ز), sâd (ص), kâf (ك) ve gıf (قف) gibi işaretler de vakf alametidir. Bunların dışındaki yerlerde durulmayacak demektir. Durulur ise iade edilir. Bununla beraber Kur'ân-ı Kerîm'de vakfın vacip veya haram olduğu bir yer yoktur.⁴¹⁴

Müellif burada İbnü'l Cezerî 'nin şu manzumelerine yer vermiştir.

“وليس في القرآن من وقف وجب - ولا حرام غير ما له سبب“

“Kur'ân-ı Kerîm'de ne (Kur'ân okuyanın terkettiği zaman günaha gireceği) vacip, ne de (vakf yaptığı zaman günahkar olacağı) haram bir vakf vardır. Şu kadar var ki, ancak haram olmasını gerektiren bir sebep bulunursa (o zaman haram olur.)”⁴¹⁵ Konuya biraz daha açıklık getiren Zihni Efendi “انى كبرت”, “ما من اله”, “Hiçbir ilah yoktur” gibi bir yerde anlam bozulacak şekilde fakat kasıtlı olmaksızın vakfetmede bir sakınca olmamakla beraber, kasıtlı bir şekilde vakfetmenin ve oluşan yanlış manaya inanmanın bir müslümanın yapacağı davranış olamayacağını, manaya vakf olan bir müslümandan böyle bir kasd düşünülemediğini söylemiştir.⁴¹⁶

Belirtildiği gibi, anlam bozulacak şekilde kasıtlı olarak durup manaya inanmak ise günahdır, haramdır. Hatta yapılan bu davranış itikadi anlamda da bir sorundur. Bu davranış, böyle bir kimsenin kafir olmasını gerektirecek bir fiildir.⁴¹⁷ Fakat bir müslümanın böyle bir şeye inanmayacağı açıktır.

⁴¹³ Temel, *Kur'ân Kıraatinde Vakf ve İbtida*, s.55

⁴¹⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.27-28

⁴¹⁵ Ali el-Kârî, *el-Mihahu'l-Fikriyye*, s. 259-260

⁴¹⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.28

⁴¹⁷ Süyûtî, *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'ân (Kur'ân ilimleri ansiklopedisi)*, c.1, s.203; Saçaklızâde, Muhammed Ebu Bekr Mar'aşî, *Cühdül-Mukil*, (thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed), Ürdün: Dâr Ammar, 2001, s.254; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s.277-278; Müsâid b. Süleyman et-Tayyâr, “*Mushaflardaki*

Vakf ve ibtida edilecek yerler ve bunlarla alakalı remzler hususunda farklı görüş ve uygulamalar vardır. İbnü'l Enbârî (ö. 328/939), en-Nehhâs (ö. 338/953), Ebu'l Âlâ (ö.599/1202) ve es-Secâvendî (ö. 560/1165) bu konuda ön plana çıkan alimlerdir. Bunların dışında da farklı tasnif yapanlar olmuştur. Fakat mushafların basımında en çok bu kişilerin uygulamaları esas alınmıştır.⁴¹⁸

Zihni Efendi de eserinde genel olarak es-Secâvendî'nin yaptığı yaptığı tasnif ve remz işaretlerini esas almıştır. Diğer tasnif ve remz işaretlerinden bahsetmemiştir. Bu konuda şöyle demiştir;

(ج) : Vakf-1 Câiz: Durmak geçmek câiz, vakf evla demektir.

(ط) :Vakf-1 Mutlak: Lâzım, câiz ve ruhsat gibi bir kayıtle sınırlandırılmayan, durulması güzeldir anlamındadır.

(م) : Vakf-1 Lâzım: Vasl olursa mana fasit olur demektir. (Geçildiğinde anlam bozulacağı için durmak gerekir.)

(ز) : Vakf-1 Mücevvez : Vakf câiz olmakla beraber geçmek evla demektir.

(ص): Vakf-1 Murahhas: Ruhsat alametidir ki nefes daralırsa (biterse) durulabilir.

(ق) : قد قيل : Bazı kurra vakf etmenin de uygun olacağını söylemekle beraber vasl evla demişlerdir.

(قف) : Vakf et demektir. Vakf evladır.

(ك) : Kezalik (aynısı) demektir ki kendisinden önceki remzin hükmüne işaretidir.

(ع) : Bazı ayet sonlarında görülen bu işaret, rukü işaretidir ki hatim ile teravih namazı kılanlar buralarda ruku'a gider. Her on ayette bir olduğu da olmuştur. Bu

Vakf İşaretlerine İlişkin Bir Değerlendirme, (çev. Recep Koyuncu), Marife, Kış 2015, 15/2, s.413-420.; Temel, Nihat, "Kıraatte Vakf-İbtida Ve Anlama", Uluslararası Kıraat Sempozyumu - Tarihten Günümüze Kıraat İlmi, İstanbul , 1 6-18 Kasım 2012, s.271-305

⁴¹⁸ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri*, s.329; Temel, *Kur'ân Kıraatinde Vakf ve İbtida*, s.65

manalar bazı Kur'ân-ı Kerîm kenarlarında (خمس) ve (عشر) ve (ركوع) diye açık gösterilmiştir.

(خ) : Bazı Kur'ânı Kerîm'lerde her beş ayette bir yazıldığı olmuştur.

(لا) : Vasl manasına bağlı olmak üzere durulmamaya işarettir. Nefes daralır ise durmak zaruridir. Sonra o kelime tekrarlanarak vasl olunur. Durak yerlerindeki (لا) lamelif işareti ise anlamın tamamlandığına işarettir. Vakfa engel değildir. Hem de ayet başında durmak sünnettir. Tekrarına ihtiyaç yoktur.

Müellif vakf işaretleriyle alakalı olarak diğer alimlerin rumuzlarına ve bu konuda yapılan farklı tasniflerde ayrıca değinmemiştir. Bu rumuzların dışında, ızdırari olarak durulabilme ve sonrasında ibtida etme ile alakalı bir detay ve görüşe yer vermemiştir. Zikrettiğimiz eserlerde ise vakflar genel olarak ızdırari, ihtiyari, ihtibari, intizari olmak üzere dört kısma ayrılmıştır. Alimlerin çoğunluğu ise vakf-ı tâm, vakf-ı kabîh, vakf-ı hasen, vakf-ı kâfi olarak dört'e, İbnü'l Enbârî (ö. 328/940); vakf-ı tâm, vakf-ı hasen ve vakf-ı kabîh olarak üçe, en-Nehhâs (ö. 338/950) vakf-ı hasen-i hafif, vakf-ı kâfi, vakf-ı tâm olarak üçe, Ebu'l Âlâ (ö. 599/1202); vakf-ı temel, vakf-ı kâfi, vakf-ı hasen, vakf-ı ğufrân, vakf-ı Cibrîl, vakf-ı nebi, vakf-ı beyân gibi kısımlara ayırmıştır. Daha farklı tasnif ve kategoriye ayıranlar da olmuştur.⁴¹⁹

a. Vasl'ın Hükümleri

Müellif vasl ile alakalı olarak eserinde şu bilgilere yer vermiştir;

Bir kelimenin diğer bir kelimeye vaslında, iki sâkin harf yanyana gelirse⁴²⁰ birinci sâkin harf “ıskat” veya “tahrik” olması gerekir.⁴²¹ Çünkü iki harf-i sakinin biri

⁴¹⁹ Süyûtî, *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'ân (Kur'ân ilimleri ansiklopedisi)*, c.1, s.203; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s.197

⁴²⁰ Müellif, iki sâkin yanyana gelmezse bir şey gerekmeceğini belirtmiştir. Ve Bakara suresi 80. ayetteki “قل اتخذتم عند الله عهدا” ve yine Bakara 166. ayetteki “وقالوا اتخذ الله” kelimelerin tilâvetine dikkat edilmesini istemiştir. bkz. Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s.282

⁴²¹ Müellif bu ikisine ek olarak üçüncü bir durumanda bahsederek şöyle demiştir. Yanyana gelen iki harften ikincisinin işba-ı med ile memdud (med harfi olarak uzatılması) olması gerekir. ‘الئن’ kelimesinde olduğu gibiki buna medd-i adl veya medd-i hacz denilir.

teleffuzda birleşmesi, - vakf halinin dışında (بَلَاغٌ gibi) veya birinci harf med harfi ikinci harf müdğam olmadıkça (دَائِمَةٌ gibi)- câiz olmaz.⁴²²

Iskat: Hatta yazılı olan mevcut harfi telaffuzdan düşürmektir. Önceki sâkin olan harf, med harfi ise “ıskat” olunur. “ لقوا الذين ” ayetinde vâv harfi ıskat edilmiş, “الذى استوقد” ayetinde yâ harfi ıskat edilmiş, “وجنى الجنين” ayetinde elif harfi (yâ suretinde yazılan elif) ıskat edilmiştir.⁴²³

Zihni Efendi bu konuda, kelimelerin telaffuzdan düşürülmesine hazf demenin uygun olmayacağını, çünkü harf’in yazıda var olduğunu sadece telaffuzun düştüğünü söylemiştir. Hazf’in ne olduğunu söylemese de, bir harfin yazıdan da düşürülmesi olduğuna işaret etmiştir.⁴²⁴

Mütekellim zamiri olan “ yâ” lar med harfi iken, Kur’ân-ı Kerîm’in birçok yerinde vasl halinde olduklarında meftuh okunduklarından kaide gereği ıskata uğramamıştır. ان , يعبادي الذين , عن آياتي الذين , عبادي الصالحون , مسنى السوء , ربى الذى , ان ولي الله . “ ايدى الناس , (Mü’min:12) داعى الله , (Tevbe:40) ثانى اثنين . “ اهلكي الله (Fetih:20) , متشابهها مثانى (Zümer:23) kelimelerinde ‘yâ’ lar, yâ-i mütekellim değildir. “ ذكرمن معى , (Araf:105) فأرسل معى , (Maide:116) اتخذونى وامى , (Maide:28) ما أنا بياسط يدي إليك (Enbiya:24) , معى , (Şuara:62) ان معى , (Şuara:109) ان اجرى , (Şuara:118) ومن معى , (Kâfirun:6) kelimelerdeki ‘yâ’lar ise mütekellim ‘yâ’ olmalarına rağmen ıskata uğramamışlardır.⁴²⁵

Tahrik: Harekelemektir. Birinci harf, med harfi değilse harekeli okunur. Sâkin olan harfi harekelemekte asıl olan, ona esre hareke vermektir. “ فا عبد الله ” gibi.

“ حينئذ , يومئذ ” kelimeleri de aynı hükümdedir. Vakf anında bu kelimeler aslına döner

⁴²² Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-Sedîd*, s.29

⁴²³ Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-Sedîd*, s.29

⁴²⁴ Hazf: “Düşürmek, kaldırmak, birşeyden koparmak anlamındadır. Kıraatte ise bazı kelimelerden bir harfin kaldırılması anlamında kullanılır.” Süyûtî, *el-İtkân fi ulumi'l-Kur’ân (Kur’ân ilimleri ansiklopedisi)*, c.2, s.168-171; Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, s.60

⁴²⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-Sedîd*, s.30

ve sükûn ile durulur. Tahrikin zikrolunan bu kaidesinden “من” harfîyle, zamir cem’i mîmleri, kendinden önceki harf fethalı olan cemi’ vâv’ları istisnadır ki “من” harfi vaslın hemen arkasında fetha ile harekelenir. “من الدين” gibi. Zamir olan cemi’ mîmler “هم، كم” ve mâkabli meftuh cem’i “vâv” lar vasl durumunda “zamme” ile okunur. Şu kelimelerde böyledir: “هُم الَّذِينَ يَبْلُغُونَ اللَّهَ، وَاتُّمَّ الْإِعْلَانُ فَلَا تَخْشَوْا النَّاسَ، آتُوا الزَّكَاةَ”. Müellif, kendinden önceki harf dammeli bulunan cemi’ vâv’larının ise harf-i med olduklarında kural gereğince ıskat olacağını söyler.⁴²⁶

Müellifin temas ettiği bir mesele de vâvü’s-sıladır. Bu konuda şöyle demiştir; Zamir olan “cem’i mîm’in” zammesini bazan “vâv” takip eder ki, zamme mîm’in işba’ından (uzatılmasından) hasıl olur ve buna (kıraatta) vâvü’s-sıla⁴²⁷ denir. Vâvü’s-sıla kendisini zamir takip etmedikçe yazılmaması asıldır. Zamir takip ederse o zaman yazılır. “سَمِعْتُمُوهَا (A’raf:71), قَدِمْتُمُوهُ (Sad:60), آذِنْتُمُونَا (İbrahim:12), خَلَفْتُمُونِي (A’raf:150) وعزرتهم (Maide:12)” ayetlerinde olduğu gibi.⁴²⁸

Zihni Efendi konuyla alakalı olarak bazı şiirler paylaşarak, kelime sonlarında bulunan sıla’ları örnek göstermek istemiştir. Bu örnekler şunlardır;⁴²⁹

سبقتمو إلى السلام طراً - صغيراً ما بلغت الوان حلمي⁴³⁰
 فا قسم ان لو التقينا وانتمو - لكان لكم يوم من الشر مظلم⁴³¹
 واخوان حسبتمو دروعاً - فكانوها ولكن للاعادي⁴³²

⁴²⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedid*, s.30-31; bkz. Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, s.289

⁴²⁷ Sıla: Lügatte ulaşmak, geçmek, yetişmek anlamlarına gelen sıla ıstılahta, öncelikle müfred müzekker gaib zamiri harekesine uygun bir harf-i med ile uzatarak telaffuz etmeyi bildiren kavramdır. Buna ilaveten (عَلَيْكُمْ) gibi kelimelerdeki sâkin cemi mîmlerini vasl halinde dammeli ve mukadder bir vav ile (عَلَيْكُمْو) şeklinde med ederek okumak da sıladır. Bu tür okuyuş sadece vasl halinde okunur vakf halinde yapılmaz. Koyuncu, Recep, *Kıraat İlmi Ve Takrîb Usûlü*, İlkharf yay., Konya, 2018, 1.Bas., s.170

⁴²⁸ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedid*, s.31

⁴²⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedid*, s.31

⁴³⁰ Yâkut el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Üdebâ*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrût, 1993, c.4, s.1812; el-Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, (nşr.Muhammed Abdülkâdir Atâ), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, c.6, s.339

⁴³¹ Ezherî, Hâlid b. Abdullah, *Mûsilü’t-Tullâb ilâ Kavâidi’l-İ’râb*, (nşr. AbdülKerîm Mücahid), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1996, s. 120

⁴³² Hamevî, *Mu’cemu’l-Üdebâ*, c.4, s.1836

Verdiği örneklerde yer yer şiirlere başvuran Zihni Efendi'nin edebiyat yönünde güçlü olduğunu ve şiirlerle eserini zenginleştirdiğini görmekteyiz. Fakat diğer örneklerde olduğu gibi bu örnekte de verilen şiir ile konu arasında anlam olarak değil de kelimenin yapısı ve okunuşuyla alakalı bir bağlantı kurmak mümkündür. Müellifin verdiği bu örnekler tabakât, siyer ve bazı hadis kitaplarında geçmektedir. Fakat bu mısraları hangi kitaplardan aldığıyla alakalı bir bilgi yoktur. Meşhur bir eser olması bakımından Yâkût el-Hamevî'nin (ö. 626/1229) *Mu'cemü'l-Üdebâ'* adlı eserden faydalandığını düşünüyoruz.

Müellifin yaptığı bu tanımın yanı sıra kıraat ilmine dair eserlerde şöyle bir tanım da yapılmıştır: “*Cemi' müzekker gaib ve muhatab zamirlerinin mîmlerini damme ile harekeleyip bir elif miktarı uzatarak okumak demektir.*” Cemi mîmleri sâkin bir harften önce veya harekeli bir harften önce gelebilir. Harekeli harften önce geldiğinde vasl halinde kıraat imamlarından Kalun, Verş, İbn Kesir ve Ebu Cafer sıla ile okurlar. Örneğin; فَارْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الطُّوفَانَ ayetindeki “عَلَيْهِمْ” kelimesi “عَلَيْهِمُو” şeklinde okunur. Vakf halinde ise hiçbir kıraat imamı sıla ile okumaz. Bu sebeple vakf halinde söz konusu mîm'ler sâkin haldedir.⁴³³

Alıştırma:

Zikredilen kelimeleri ıskat ve tahrik kurallarına uygun olarak vaslederek okuyunuz.

ذوى - , ذى- الطول, اطيعوا - الله , أوّلوا - ألباب , ذوا-تتقام , قالوا - أذع , الإء- الله , الى - الله , دعوا - الله “
واثوا - الزكوة , ما اتيكم - الرسول, بهم - الأرض , عن - العالمين , ان - استطاعوا, قد- اقترب , ويحيى - الأرض , والقربى

Görülüyor ki gerek ıskat, gerek tahrik kaidelerinin sebebi olan “ictimâ-i sakineyn” şeklinde birinci sakinden önce bir hemze-i vasl bulunuyor ki; ikinci sâkin onu takip ediyor. Hemze-i vasl; vasl halinde telaffuz olamayacağı için iki sâkin harfin yan yana bulunmasına mâni olmuyor. Eğer sakin-i evvel tenvîn ise; o bile tahrik kural gereği nûn-u maksure olarak okunur. Daha önce de zikredildiği üzere tenvîn,

⁴³³ Feyizli, *Kıraat-ı Aşere*, s.114; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s.313

nunlamak demektir. Örneğin; İhlas Suresinin ilk ayeti, ikinci ayete vasl edilmek istendiğinde “أَحَدُنَ اللهُ” şeklinde okunur.⁴³⁴

Müellif “ احد ” lafzında vakf yapıp da “الله الصمد” diyerek devam etmenin hatalı bir okuyuş olduğunu söylemiştir. Kıraat açısından konuyu ele aldığımızda burada vakf yapmakta bir hata görülmemektedir. Ayrıca söz konusu yer ayet sonudur ve durmak için şartlar uygundur. Fakat müellif, arap dil kuralları çerçevesinde konuyu ele alarak, ikinci ayeti birinci ayetteki mübtedanın ikinci haberi olarak düşünmüş ve ikinci haberi, birinci ayetin sonundaki “ احد ” lafzında vakfederek ayırmanın uygun olmayacağını, vaslederek geçmenin daha uygun olacağını söylemek istemiştir. Özetle, lafzın ve mananın bölünmemesini temin etmek içindir de denilebilir. Demirhan Ünlü de bu görüşe yer vermiştir.⁴³⁵

Müellifinde belirttiği üzere bu şekilde ziyade bir nûn’un getirilmesi telaffuzda olan bir durumdur. Yazılırken böyle bu şekilde ziyade bir nûn getirilmez. Fakat bazı mushaflarda -okuyuşta kolaylık sağlamak maksadıyla- tenvînin altında küçük bir nûn yazıldığı da olmuştur. İncelediğimiz mushafların bazılarında bahsi geçen küçük nûn var iken bir kısmında yazılı değildir. Arapça dil bilgisi veya kıraat bilgisi yeterli olmayanların durumunu düşünerek, bu küçük nûn’un mushaflara yazılmasının daha uygun olacağını düşünüyoruz.

Alıştırma:

Zikredilen kelimeleri bu kaideye uygun olarak okuyunuz.

“ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ ، عَادًا الْأَوْلَ ، سَوَاءَ الْعَاكِفِ ، سَبِيلًا اتَّخَذُوهُ ، سَاءَ مَثَلًا الْقَوْمِ ، أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا ، خَيْرٌ ”
 ” بَرِيَّةِ الْكَوَاكِبِ ، وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا ، اطمأنَّ ، فتنة انقلب ، رَجُلٌ اقْتَرَى ،

b. Vakf'ın Hükümleri

Müellif, konunun içerisinde ayrı bir başlık halinde vakf hükümlerine de temas etmiştir. Bu konuda, eserinde zikredilen görüşleri şöyledir;

⁴³⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-Sedîd*, s.32

⁴³⁵ Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi*, s.99

Hareke üzerine vakf yapılmaz. Hareke üzerine vakf, kıraat alimlerinin kabul etmediği bir durumdur.⁴³⁶ Vasıldaki tahrikin aksine, vakfta iskan vardır.

İskan: Tahrikin zıddıdır ki son harekeli harfin harekesini sâkin kılmaktır. Buna “*Teskin*” ismini verenler de vardır. Hareke üzerine vakf olunmayacağına göre, son harfleri harekeli olan kelimeler vakf halinde olduklarında, son harfi sâkin olan kelimeler gibi okunur ki sükûnu ârız ile sâkin olur. (Bu sonradan oluşan sükûna sükûnu ârız denir.)⁴³⁷

Zihni Efendi burada, istisna bir durumun varlığından da söz etmiştir. O da revm konusudur. Müellif, medler konusunda da bu konuya kısaca değinmiştir. Konumuz olan vakf’ı anlatırken de İbnü’l Cezerî’nin, vakf halinde revm ile durulabileceğini söylediği manzume’yi paylaşmıştır.⁴³⁸ İbnü’l Cezerî Mukaddime’sinde “وحاذر الوقف بكل الحركة - إلا اذا رمت فبعض حركة” , “*Vakflarda harekenin küllisinden (yani harekeyi göstermekten) sakın. Ancak revm geldiği vakit de harekenin bazısını göster.*”⁴³⁹ demiştir. Zihni Efendi medler konusunda revm ile okunuş şeklini anlatırken, revm’in kesra ve damme harekede olduğunu, revm’in harekeyi gizlice göstermek suretiyle okumak olduğunu söylemiştir. Fakat revm’in tam olarak nasıl yapılacağını söylememiştir. Bunların icrasının kurra’ya has bir durum olduğunu, Kur’ân-ı Kerîm tilâvetinde o kadar külfet gerekmediği söylemiştir. Revm’in nasıl yapıldığı konusunda yine İbnü’l Cezerî şöyle der; “عبارة عن النطق بالحركة بصوت خفي”, “*Harekeyi hafif bir sesle okumaktan ibarettir.*”⁴⁴⁰ Karabaş Tecvîdi’nde de “الروم طلب الحركة بصوت خفي”, “*Gizli bir ses ile harekeyi talep etmektir.*” şeklinde târif edilmiştir.⁴⁴¹ Bu tariflerden ve bu konuda mahir olan fem-i muhsinlerin okuyuşlarından yola çıkarak revm’i; kesra ve damme harekede sesin üçte ikisinin zayıflatılması ve sonrasında son harekeyi üçte bir sesle okunması olarak târif edebiliriz. Burada önemli bir meselede revm’in hangi okuyuşta câiz olduğudur. Revm

⁴³⁶ Süyûtî, *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'ân* (Kur'ân ilimleri ansiklopedisi), c.1, s.211

⁴³⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.33

⁴³⁸ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.33

⁴³⁹ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, s.75

⁴⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Nesr*, c.2, s.121

⁴⁴¹ Karabaşı, *Karabaş Tecvîdi*, s.7; Şeyhzade Mehmed Esad el-Hüseynî, *Virdü'l-Müfîd fi Şerhi't-Tecvîd*, Şirket-i Sahafiye-i Osmâniye, İstanbul, 1848, s.16

sadece kasr ile okuyuşta icra edilebilmekte tul ve tevessut ile icra olunamamaktadır. Revm'in gözleri görmeyip kulakları duyan kişiye harfin son harekesini göstermek için öğretim amaçlı yapılan bir uygulama olduğu beyan edilmiştir.⁴⁴²

Eserde anlatılmayan fakat revm'e benzeyen diğer bir uygulamada ihtilâstır. “*Harekeyi gizli ve hafif bir sesle belli etmek; harekenin üçte birini kısıp üçte ikisini okumak*” şeklinde târif edilmiştir. Bu yönüyle revm'den farklıdır. Ayrıca ihtilâsın her harekede olabilmesi mümkündür. Ayet sonu veya durak olması şart olmayıp vasl halinde ikende uygulanabilir.⁴⁴³

- “قل إي وري” ayeti kerîmesinde nasıl vakf yapılıyor ise “متشابهها مثاني” ayetlerinde bu şekilde vakf yapılır. Müellif, vakfın normalde son harf sâkin kılınarak yapıldığını söyledikten sonra, vakf kuralları konusundaki bir kurala temas etmiştir. Son harfi med harfi olduğu zaman son harf uzatılarak medd-i tabii ile okunur.⁴⁴⁴

Müellif yine bu konuda alıştırma yapılmasını talep etmekte, Kevser, İhlas ve Muavvezeteyn (Felak-Nas) surelerini mushaftan okuyarak duraklara dikkat edilmesini istemiştir.

- Vakf sebebiyle oluşan içtimai sakineyn hoş görülür demiştir. Sondaki harf gerek harf-i sahih⁴⁴⁵ gerek isim ve zamir olsun böyledir. “لن الملك لله الامر من قبل ومن بعد” gibi. Vakf yapılan kelimenin sonunda tenvîn bulunursa, vakf yapıldığında iskan kaidesi gereği düşer. Çünkü tenvîn, son harfin harekesine tabi bir nûn-u sakinedir. Kendisine tabi olunan (metbu') gidince tabi' olan da kalmaz (Son harfin harekesinin düşmesiyle tenvîninde düşmüş olur.). “ومن فوقهم عواش” gibi.⁴⁴⁶

⁴⁴² Süyûtî, *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'ân* (Kur'ân ilimleri ansiklopedisi), c.1, s.211; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.268; Çollak, Fatih, "Revm", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/revm> (28.03.2020); Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvîd*, s.81

⁴⁴³ Çollak, a.g.e., s.64; Çollak, Fatih, "Revm", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/revm> (28.03.2020)

⁴⁴⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlû's-Sedîd*, s.34; bkz. Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*, s.263

⁴⁴⁵ “Arapça'da harfler sahih ve illetli olmak üzere ikiye ayrılmıştır. ‘İllet harfleri vav, yâ ve eliftir. “-ي و-ي” Bunların dışında kalan harfler, sahih harf diye isimlendirilmiştir.” Yaşar, Ahmet, *Arapça'nın Temel Kuralları*, Anadolu matb., İzmir, 1996, ss.3-216

⁴⁴⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlû's-Sedîd*, s.34

Zihni Efendi ayrıca muzâfun ileyh konumundaki cümlelerin hazfedilmesiyle yerine geçen ve onun anlamını karşılayan ıvaz tenvîninden de bahseder. Şöyle der: (حينئذ، يؤمئذ) kelimelerinde cümle-i mahzufeden bedel bulunan tenvîne “ıvaz tenvîni” denilmiştir. (كل) kelimesinin tenvîni dahi böyledir.

Bu iki kelimeyle alakalı olarak kaynaklarda yapılan açıklamalar özetle şöyledir; Kur’ân-ı Kerîm’de bulunan bu gibi isimler tek kelime olarak değerlendirilmişlerdir. Bu kelimelerin aslı “يوم إذ، حين إذ” şeklindedir. Bu kelimeler sükûn üzere mebni kabul edilmişlerdir. Daima cümleye muzâf olan bu zaman zarflarının muzâf oldukları cümle hazfedilince إذ = إذ şeklinde tenvînli olurlar. Tilâvette iki ayrı kelime gibi değil, tek kelimedede nasıl vakf yapılıyorsa öyle vakf yapılır. “يوم” ve “إذ” kelimeleri ayrı ayrı düşünülürse o zaman “يوم” kelimesinde vakf yapılabileceği de söylenmiştir.⁴⁴⁷

• “İki üstünlü kelimeler elif üzere med ederek vakf olunur. İki üstünlü kelimelerin sonu elifli olması resm-i hattın yani Kur’ân’ın imlâsının vakf haline tabi olmasındandır. بناء، مولى، بناء gibi elif-i maksura ve elif-i memdudeliler، تفاتة، tafâta lafzı gibi tâ-i merbutalılar müstesna olarak elif ile yazılmazlar. Bu konuda alıştırma için Âdiyat Suresini okuyunuz.”⁴⁴⁸

Tecvîd eserlerinde konuyla alakalı benzer açıklamalar mevcuttur. Konunun daha iyi anlaşılması için bu bilgileri de paylaşmayı uygun gördük. Oluşan bu med “Tenvîn iki üstünlü ise, tenvînden bir bedel elif üzerine vakf yapılır.” şeklinde de açıklanmıştır.⁴⁴⁹ Ayrıca بناء gibi üzerinde hemze bulunan kelimelerin üzerindeki iki

⁴⁴⁷ Celâlüddîn , es-Süyûtî, “ *el-İtkân fi ulumi'l-Kur’ân (Kur’ân ilimleri ansiklopedisi)* ”, (trc. Sakıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik), Hikmet Neşriyat, 1987, c.1, s.404; Nasr, Atıyye Kâbil, *Gâyetü'l-mürîd fi ilmi't-tecvîd*, Riyad, 1988, s.183; Maşalı, *Kur’ân’ın Metin Yapısı*, s.221; Sevinç, R. Resul, “*Arapçada Türüne Göre Tenvîn, Anlam Özellikleri ve Kullanımı* ”, EKEV Akademi Dergisi, sayı:51, 2012, s.319-320; Temel, *Kur’ân Kıraatinde Vakf ve İbtida*, s.152

⁴⁴⁸ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.34

⁴⁴⁹ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s.325

üstünün elife çevrilip elif üzerine vakf yapılacağı beyan edilmiştir.⁴⁵⁰ Burada oluşan med için medd-i ivaz tabiri de kullanılmıştır.⁴⁵¹

• Zihni Efendi kurallar gereği cezm’li olarak yazılan nûn’u hafife’nin⁴⁵² (te’kid nûn’u) Kur’ân imlâsında iki yerde “elif” olarak yazıldığını söylemiştir. Yusuf Suresinin 32. ayetindeki “وليكوناً” kelimesi ve Alak Suresinin 15. ayetindeki “لنسفعاً” kelimelerindeki nûn’u hafife’ler Resm-i Mushaf’da bu şekilde yazılmışlardır. Müellif bu kelimelerde vakfedildiğinde med üzerine durulması gerektiğini belirtmiştir. Paylaştığı bir şiirle konuyu örneklendirmiş ve eserine zenginlik katmıştır.⁴⁵³ “ولا نعبد
والله فاعبدا
الشيطان والله فاعبدا”, “Biz şeytana kulluk etmeyiz Allaha kulluk et”.⁴⁵⁴ Müellifin amacı şiirin sonundaki elifi göstermektir. Eserinde şiirin kime ait olduğuyula alakalı bir bilgi vermemiştir. Fakat araştırmamızda bu mısraların câhiliye devri şairlerinden A’şâ Meymûn b. Kays’a (ö. 7/629) ait olduğunu tespit ettik. A’şâ’nın “Dîvân” adlı eserinde geçen bu şiiri, Peygamberimizi ve yeni dini (islâmı) övmek için yazdığı söylenmiştir.⁴⁵⁵

Alimler te’kid nûnu’nun bu şekilde yazılmasının sebebini, mushaf yazımında vakfın dikkate alınmasının bir sonucu olarak açıklamışlardır. ed-Dânî de bu görüştedir.⁴⁵⁶

⁴⁵⁰ Ünlü, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tecvîdi*, s.145

⁴⁵¹ Nasr, *Gâyetü’l-mürîd*, s.116

⁴⁵² Şöyle tarif edilmektedir: “Nûn-u Muhaffefe (Te’kid Nûnunun hafifletilmiş şekli): Muzâri fiillerin sonunda anlamı kuvvetlendirmek için gelen cezimli nun’dur.” <https://fasiharapca.com/tekid-lami-ve-tekid-nunu-3/863>, (E.T. 19.03.2020); Uzun, *Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s.81

⁴⁵³ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.34

⁴⁵⁴ A’şâ, Meymûn b. Kays, *Dîvânü’l-A’şâ el-Kebîr*, (nşr. M. Muhammed Hüseyin), Darul Kutubu’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, ss.51,151; bkz. İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, “سبح” md. <http://www.babeth.info/all.jsp?term=%D9%81%D8%A7%D8%B9%D8%A8%D8%AF%D8%A7> (E.T. 20.02.2020); Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru’l bahri’l-muhîr*, (thk. Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcut - Şeyh Ali Muhammed Muavvid), Dâru’l- kutubi’l-ilmîyye, Beyrut, 2010, c.1, s.331

⁴⁵⁵ Yılmaz, İbrahim , “A’şâ ve Kaside-i Daliyye”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , Erzurum, 1999 , say.14, s.245-268; Tülücü, Süleyman, “A’şâ, Meymûn b. Kays”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/asa-meymun-b-kays> (20.02.2020).

⁴⁵⁶ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s.325; Maşalı, *Kur’ân’ın Metin Yapısı*, s.155-156; Temel, *Kur’ân Kıraatinde Vakf ve İbtida*, s.134

başka örnekler de vermiştir. Biz konuyu uzatmamak için bir kısmını vermekle yetiniyoruz.

والسماء بناءً ، الا دعاءً ونداءً ، وتقبل دعاءً ، شهد الله انه لا اله الا هو ، ما هي ، لهتدى ، احسن مثواى
” فاذكروا اسم الله عليها صواآف, يصلون على النبي , وما اتم بمصرختى , من كيدكن, يؤمنن , عَيْرُ مُصَاآرٍ , انس ولا جان

Zihni Efendi bu gibi kelimelerin vakfında harekenin tamamını vermemek için dikkat gerektiğini söyler. Bu konuda ehil olan birisinden müşâfehe (ahz) yoluyla ders almanın gerekli olduğunu söylemiştir.

Kıraat ve tecvîd eğitiminde gerekli olduğu malum olan bu eğitim öğretim metodunu aslında ilk uygulayan da Hz. Muhammed (s.a.v)’dir. Allah resulü, Cenab-ı Hak tarafından nazil olan vahyi Cebrail’den sema usulüyle almış, sonra da ona arz usulüyle okumuştur. Sahâbîler de bu nazil olan ayetleri peygamberimizden dinlemiş ve onlarda başkalarına bu şekilde aktarmışlardır. Ayrıca Rasulullah, Ramazan aylarında Cebrail’le beraber, yine bu usulle Kur’ân-ı Kerîm’i mukabele etmiştir.⁴⁶³

• Müellif kelime sonlarındaki ”te” harfinin nasıl yazıldığı ve ne şekilde okunacağıyla alakalı detaylı ve örnekleri bol bir izahat yapmıştır. Eserde yoğun ve sıkışık bir halde olan konu anlatımı ve örneklerini konunun anlaşılabilir olması için daha önceki konularda yaptığımız gibi daha sade bir şekilde aktarmayı uygun gördük. Kur’ân’ı Kerîm’de açık “ta” (ت) ve kapalı “ta” (ة) ile yazılan “ta” harfi

hakkında şöyle söyler; “Ta” harfi ile son bulan kelimelerin ta’sı yayvan ta (ت) olan

tâ-i tavîle⁴⁶⁴ ise, bu ta’nın vakfı da yine “ta” sesi ile olur. “ اصحاب السبت ، كصاحب

هيات ، اصحاب السبت ، كصاحب
” gibi.⁴⁶⁵ الحوت ، يحيى ويميت ، بنات الاخت ، السموات

⁴⁶³ **Sema**; bir hocadan dinleyerek ve almak, müşafehe; hocanın yakınında bulunarak onun ağzından almak ve gerekirse hocasına tekrar okumak, **arz**; bir hocanın huzurunda Kur’ân-ı okuyarak ona dinletmek anlamındadır. Sema ve arz’ı beraber yaparak Kur’ân-ı Kerîm-i usulüne uygun olarak dikkatli bir şekilde okumayada **eda** denilir. Birişik, *Kıraat İlmi ve Tarihi*, s.151

⁴⁶⁴ Müellif bu ta’ya açık yazılan “ta” anlamında “yayvan ta” tabirini kullanmış, ta-i Tavile’ye “ta-i mecrura” ismininde verildiğini söylemiştir. Ayrıca “ta-i kasireye de tâ-i merbûta dendiğini zikretmiştir. tâ-i merbûta’ya kapalı te veya yuvarlak te isimleride verilmiştir. Uzun, *Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü*, s.91

⁴⁶⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.36

Tâ-i kasira (yayvan değil- kapalı te) ise yani yuvarlak ta (ة) ise ⁴⁶⁶ vakfı “he” (ه) iledir. Yani durulduğunda “ta” harfi “he” harfine dönüşmüş olmaktadır. “وَضْرِبَتْ” “السارق والسرقة, اصحاب المشامة, اصحاب المينة, الف سنة, لا تأخذه سنة, الحجة البالغة, عَلَيْهِمُ الدَّاءُ وَالْمُسْكَنَةُ” gibi. Bu kelimenin sonlarındaki ta’lar الحجة البالغة = الحجة البالغة örneğindeki “ta” gibi, vakf yapıldığında “he” suretinde okunacaktır.

Müellif, Arapça’da “tâ-i kasira” (ة) ile yazılması gereken “ولعنت، ونعمت، ومعصيت” kelimelerinden bahsetmiş, Kur’ân-ı Kerîm’e mahsus olmak üzere, Kur’ân-ı Kerîm’in bazı yerlerinde kaide dışı olarak(gayrı kıyasi olarak) tâ-i tavîle (ت) ile yazıldıklarını, bazı yerlerde de alel kaide (kaide gereği) “tâ-i kasira” (ة) ile yazıldıklarını söylemiştir.⁴⁶⁷ Bu kelimelerin Kur’ân’da geçtiği yerler şöyledir;

- ان رحمت الله, (Bakara:218) يرجون رحمت الله “ ان رحمة kelimesi 7 yerde tâ-i tavîle iledir: (Araf:56), (Rum:50), الى آثار رحمت الله, (Meryem:2) ذكر رحمت ربك, (Hud:73) ورحمت الله وبركاته, (Zuhruf:32) ورحمت ربك خير مما يجمعون, (Zuhruf:32) اهم يقسمون رحمت ربك Bu yerlerin dışında ise diğer yerlerde tâ-i kasira (kapalı te) ile yazılmıştır.

- كلمة نعمة kelimesi 11 yerde tâ-i tavîle ile yazılmıştır.

“واذكروا نعمت الله عليكم وما انزل عليكم, (Bakara:231) واذكروا نعمت الله عليكم وما انزل عليكم” (Al-i İmran:103), واشكروا نعمت الله, (Nahl:72) و بنعمت الله هم يكفرون, (Nahl:83) يعرفون نعمت الله, (İbrahim:34) وان تعدوا نعمت الله, (İbrahim:28) بدلوا نعمت الله, (Nahl:114) فما انت بنعمت ربك, (Fatır:3) نعمت الله عليكم, (Lokman:31) البحر بنعمت الله, (Maide:11) عليكم إذ هم قَوْمٌ (Tur:29)”

- لعنة kelimesi 2 yerde tâ-i tavîle iledir. “ (Nur:7) والحامسة ان لعنت الله عليه “ (Al-i İmran:61) الله على الكاذبين

⁴⁶⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.37

da bu yorum ağırlık kazanmaktadır. Günümüz araştırmacılarından Mehmet Emin Maşalı'da bu yorumun daha makul olduğunu söylemiştir.⁴⁷⁰

Alıştırma:

Müellif, Abese suresindeki ayet sonları ile Tekvir, İnfitar ve İnşikak surelerinin evvellerinin vakf kurallarına dikkat ederek okunmasını istemiştir.

دَاوُدُ جَالُوتَ ، آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ ، لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ“
 ”التابوت ، فى التوراة ، الى الظلمات ، إِلا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً ، وَإِنْ كَانَ دُو عُسْرَةً فَنَظِرَةٌ إِلَى خَافِضَةِ رَافِعَةٍ“

• Elif-i Lahika

Müellifin vakf konusunu anlatırken değindiği bir meselede, her ne kadar eserde bir başlık altında yer almasa da, diğer tecvîd eserlerinden esinlenerek başlık halinde aktarmayı uygun gördüğümüz Elif-i Lahika'dır.

Müellif konu hakkında şöyle der; Sure-i Kehf'de ki لَكِنَّا ، Ahzab'daki الظنونا الرسولا , السبيل , kelimeleri ile Sure-i İnsan'daki ilk قواريرا kelimesi iki üstünlü değil iken “elif-i itlak”(serbest) ile yazıldığı için elif üzere vakf edilmektedir. Zamiri mütekellim olup resm-i hattı vakf halinde elifli, vasl halinde elifsiz okunmakta olan انا kelimesi de böyledir.⁴⁷¹ Zihni Efendi konuyu anlatırken kime ait olduğunu zikretmediği bir şiirle ayrıca örneklendirmiştir. “*Ben sevgilimin kendisiyim, o da bendir; biz bir bedene hulûl etmiş iki ruhuz*” Bu mısralar farklı kaynaklarda geçmekte ise de⁴⁷² bu mısraların asıl sahibi Hallâc-ı Mansûr (ö.309/922) olup “*Divan*” adlı eserinde kaleme almıştır.⁴⁷³

Müellif bu bilgiler dışında bir detay vermemiştir. Eserlerde zikredilen detaylı bilgilerin bir kısmı ise kısaca şöyledir. Zikredilen bu kelimelere hiçbir şeyden bedel

⁴⁷⁰ Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, s.147-155; bkz. Temel, *Kur'ân Kıraatinde Vakf ve İbtida*, s.156-161

⁴⁷¹ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.34

⁴⁷² Alûsî, *Ruhu'l-Meanî*, c.2, s.164

⁴⁷³ el-Hallâc, Hüseyin b. Mansûr, *Dîvânü'l-Hallâc*, (nşr. Muhammed Bâsil), Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, s.166

olmaksızın ziyade bir elif bitişmiş ve mushafta bu şekilde yazılmışlardır. Kıraat imamları bu yerlerdeki kelimeleri okurken Mushaf hattına bağlı kalmışlardır. Bu kelimelerin okunuşu konusunda genel olarak kıraat imamları arasında ittifak bulunmakla beraber bazı farklı okuyuşlarda vardır. Âsım'ın Hafs rivayetinde bu kelimeler vakfta elif üzerine med yaparak, vasl halinde ise uzatılmadan okunur. “السبيل” kelimesinde vakf halindeyken hem elifli yani med ederek hem de sonunu sâkin kılarak okuduğu rivayet edilmiştir. İnsan Suresi 4. ayetteki birinci “قواريرا” kelimesinde vakf halinde elifli olarak vasl halinde ise tenvînsiz, uzatmadan okumuştur. Zikredilen yedi tane kelimenin tamamı bütün mushaflarda elifli olarak yazılmıştır fakat aynı suredeki ikinci “قواريرا” kelimesinin bazı mushaflarda elifsiz yazıldığı görüldüğünden, bu kelimeyi vasl halinde tenvînsiz, vakf halinde ise son harfi sükûn ile okunmuştur. Diğer kıraat imamlarının farklı okuyuşları ve yine Hafs'ın bazı rivayet farklılıkları Mushaf hattına ittibadan dolayıdır. İstinsah edilen mushaflar bu kıraat farklılıklarını kapsayacak şekilde yazılmış, kıraat imamlarında bu okuyuşları tilâvette göstermiştir.⁴⁷⁴

- Vakf halinde müfred gaib zamiri ile son bulan kelimelerin zamirleri de iskan ile vakf yapılır. Mesela “يوم تبيض وجوه و تسود وجوه” kelimesinde vakf durumu nasıl ise “واعلموا انكم ملاقوه” kelimesinin vakfı da öyledir. Şu örneklerde de böyledir: “الا ياذنه ، آثم” Müennes olan “ism-i işaret” (هذه) kelimesinin vakfı da zamirde durulduğu gibidir. “فإذا جاءتهم الحسنة قالوا لنا هذه” kelimesinde olduğu gibi durulduğunda ‘ha’ sesi ile durulur.⁴⁷⁵

Bu konuda farklı eserlerde değinilen bir konuda ‘hâ’ harfinin vakfında sesin kaybolmaması için harfî belli edecek kadar dikkatle okumanın gerekli oluşudur. Mahrecinin zayıflığından dolayı sönük çıkabilme durumu olan bu harfin, hafâ sıfatına sahip oluşunun anlamı budur.⁴⁷⁶

⁴⁷⁴ Ebu Amr Osman b. Saîd ed-Dânî, *Kitabü't-Teysîr fi'l-Kirâati's-Seb'*, (nşr. Otto Pretzl), Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1404/1984, s.217; Nasr, *Gâyetü'l-mürîd*, s.98,191; Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, s.166,370; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.326; Feyizli, *Kıraat-ı Aşere*, s.130; Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi*, s.147; Akbal, a.g.e., ss.40,102; Çollak, a.g.e., s.81

⁴⁷⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.38

⁴⁷⁶ Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi*, s.150

Alıştırma:

Müellif, buradaki örnekler ile med bahsinde zikredilen zamirler ve müennes ism-i işaretlerin vakfederek okunmasını istemiştir.

“الا اياه ، ما قدمت يداه ، فقد رحمه ، فوق عباده ن فقد ظلم نفسه ، ما يجبسه ، استأجره ، يستصرخه“

• Hâ-i Sekt

Müellif başlık açmaksınızın yeni bir paragrafla hâ-i sekt konusuna geçiş yapmıştır. Bu konu, eserlerin genelinde ayrı bir başlık altında incelendiği için bizde diğer konularda yaptığımız gibi ayrı bir başlıkla konuyu değerlendiriyoruz. Müellif konu hakkında şöyle söyler:

Bazı kelimelerin vakfında sona bir hâ-i sakine getirilir ki, buna sükut-u tevakkuf hâ'sı anlamında 'hâ-i sekt' denilmiştir. Bazı kelimelerdeki son harfin harekesini beyan (belirtmek ve muhafaza) için getirilir⁴⁷⁷ veya son harfi beyan içindir.⁴⁷⁸ Sure-i En'am'da “فهداهم اقده” ve Hakka Suresi'nde “سلطانية, كتابيه, حسابيه, ماليه” ve Karia Suresi'ndeki ماهيه kelimelerinde böyledir. Bakara Suresi'nde bulunan “لم يتسنه” kelimesindeki 'hâ' kelimenin aslındandır. Nur Suresi'ndeki “ويتقه” kelimesindeki kesralı hâ, tefsîrde zamir veya hâ-i sekt olarak gösterilmiştir. Zamir olarak düşünüldüğünde, kendisinden önceki harfin aslî kesrası itibariyle meksur kalmıştır. “Hâ-i sekt” olarak düşünüldüğünde ictima-i sakineyn'e mebni tahrik olmuştur.⁴⁷⁹

Müellif, Nur Suresi'ndeki “ويتقه” kelimesindeki 'hâ' yı tefsîrlerde zamir veya hâ-i sekt olarak zikredenlerin olduğunu söylemiştir fakat bazı tefsîrlerde böyle bir bilgi verilmiş olsa da kıraat kitapları burdaki 'hâ'nın zamir olduğunu ifade etmektedir.⁴⁸⁰ İsmail Karaçam da Zihni Efendi'nin bu görüşüne eserinde özellikle yer vererek cevap vermiş, kıraat eserlerinin bu kelimenin zamir olduğu hususunda ittifak ettiklerini söylemiştir.⁴⁸¹

⁴⁷⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-Sedîd*, s.39

⁴⁷⁸ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s.256; Temel, *Kur'ân Kıraatinde Vakf ve İbtida*, s.85

⁴⁷⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-Sedîd*, s.39

⁴⁸⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s.306

⁴⁸¹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.315

Zihni Efendi'nin zikrettiği bu bilgilerin dışında diğer eserlerde bazı detay bilgiler de zikredilmiştir. Uygulamanın nasıl yapıldığı vasl ve vakf durumunda bu 'hâ' ların nasıl okunacağı hakkında kıraat alimleri arasında farklılıklar mevcuttur. Vakf halinde, bütün kıraat imamları hâ-i sekt ile okumuşlardır. Vasl halinde ise örneğin "فبهدهم اقتدو" kelimesinde kıraat imamlarından Hamza, Kisai, Yakub, Halefü'l Aşir hâ-i sekti hazfederek okumuşlar, İbn Amir 'hâ' ya kesra hareke vererek "فبهدهم اقتدو" şeklinde, diğer kıraat imamları hâ-i sekt ile kıraat etmişlerdir. İmam Âsım hem vasl hem de vakf halinde bu 'hâ' ların hepsini cezmlî olarak okumaktadır. Vasl halinde ise sekte ile okumak câiz ve daha evladır.⁴⁸²

Hakka Suresi'nde geçen "مَا أَعْنَى عَنِّي مَالِيَّةٌ هَلَكَ عَنِّي سُلْطَانِيَّةٌ" kelimelerinde iki tane 'hâ' harfi yanyana geldiği için idğâm oluşmaktadır. Bu sebeple vasl halinde hem idğâm ile hem de izhâr ile okuyuş câizdir fakat izhâr ile okunması daha evla görülmüştür ki o zaman izhârla beraber sekte yapılmış olacaktır. Ayrıca bu 'hâ' ların kelimelerin aslından olmadığı zikredilmiştir. "لَمْ يَتَسَنَّهْ" kelimesindeki 'hâ' için ise ihtilaf vardır. Kelimenin aslından görenler hazfi câiz görmeyip isbat ile okurlar. Burdaki hâ'yı vakf sebebiyle gelen zaid bir harf olarak görenler ise vasl halinde hazfederek okurlar.⁴⁸³ Zihni Efendi buradaki 'hâ' nın kelimenin aslından olduğu görüşüyle hemfikirdir.

3.3.6. Tefhîm ve Terkîk

Tefhîm kalın okumaktır. Tesmîn ve teccîm etmek yani semin (değerli) ve cesim (iri-büyük) kılmaktır. Tağlîz'de denir. 'Râ' harfinde tefhîmin ve 'lâm' harfinde tağlîzin kullanımı daha çoktur.

⁴⁸² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s.142; ez-Zerkeşî, *el-Burhân*, c.1, s.344; Süyûtî, *Tefsîri'l-Celâleyn*, c.2, s.394; Güllü, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmî*, s.420; Çollak, a.g.e., s.75; Feyizli, *Kıraat-ı Aşere*, s.132

⁴⁸³ Çollak, a.g.e., s.72

Terkîk ince okumaktır. Harfin terkîki; harfî mahreçte inceltmek ve sıfatta zayıf kılmaktır. Tefhîmin zıddıdır. Örneğin; (باء) harfî fetha veya dammeli olursa tefhîm, kesralı olursa terkîk olunur. ⁴⁸⁴ بِرَاءَةٌ ، بشرى ، با ليرٍ ، باسمِ الله

Müellif, hemzelerin terkîk harflerinden olduğunu söyler. “اعوذ ، الحمد ، أشدد” kelimelerindeki hemzeler böyledir. Elif’in ise ne terkîk ne tefhîm ile nitelendirilemeyeceğini, bilakis kendisinden önceki harfin durumuna göre terkîk ve tefhîm olabileceğini söylemiştir.⁴⁸⁵ Bu konuda yapılan izahlarda, elifin mahrecinin mahrec-i mukadder oluşundan ve sesinin belirli bir yere dayanmaksızın çıkışından dolayı, tefhîm kategorisinde görülmediği bilgisine yer yerilir.⁴⁸⁶

Müellif, bu konu bağılığı altında lâfzatullâhın okunuşu ile râ harfinin okunuşu konularına değinir. Bu konuları ayrı bir başlık altına almamıştır. Bu iki konu tecvîd eserlerinde genelde ayrı başlıklar altında ele alınmıştır. Müellif böyle bir ayrıma gitmemiş ve farklı bir metodla her iki konuyu tek başlık altında toplamıştır. Zihni Efendi konu hakkında şunları söyler;

• Lâfzatullâh’ın Okunuşu

Lâfzatullâh ile ‘râ’ harfinin kendilerine mahsus tefhîm ve terkîk okunduğu yerler vardır.⁴⁸⁷ Şöyle ki:

Tefhîm (kalın) okunan yerler: Lafza-i celâle başlangıç (ibtida) halinde iken,⁴⁸⁸ ve mâkabli meftuh (üstün) veya mazmum (ötre) olduğunda “*tefhîm*” ile okunur. Örneğin: “الله لا اله الا هو ، الله ربنا ، ختم الله ، سبحان الله ، ان الله ، تالله” ayetlerinde böyledir. ‘Yâ Allah’ (يا الله) anlamına gelen اللهم kelimesinde de, anlatılan yerler gibi kalın okunur. “سبحانك اللهم ، واذا قالوا اللهم ، قل اللهم” gibi.⁴⁸⁹

⁴⁸⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-Sedîd*, s.40

⁴⁸⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-Sedîd*, s.40; bkz. Ali el-Kârî, *el-Mihahu 'l-Fikriyye*, s. 136

⁴⁸⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.221-222

⁴⁸⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-Sedîd*, s.40-41

⁴⁸⁸ Müellif, başlangıç durumunda Allah lafzının ilk harfî fethalı(üstün) olduğu için böyle demiştir.

⁴⁸⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-Sedîd*, s.40-41

İsmail Karaçam eserinde, müellifin de kullandığı gibi “lâfzatullâhın mâkabli meftuh veya mazmum olursa” şeklindeki bir tabirin kullanımını hatalı bulmaktadır.⁴⁹⁰ Bu şekildeki kullanım son dönem eserlerde yazılan bazı tecvîd eserlerinde de görülmektedir.

Terkîk (ince) okunan yerler: Mâkabli (kendinden önceki harf) meksur olan yerlerde “*terkîk*” ile okunur.

“ومن يضلِّل الله ، من دون الله ، اتق الله ، ما يفتح الله ، واقسموا بالله ، افي الله شك” gibi.

Müellif bu kadarıyla yetinmiş farklı bir bilgi vermemiştir. “*Lâm*” harfinin kalın okunuşuyla alakalı olarak eserlerde bazı farklı bilgilere yer verilmiştir. Bunlardan birisi de lâm harfinin kalın okunmasının sebebinin ne olduğudur. Lâm harfi aslında ince bir harftir. Kıraat imamlarının bazısı Allah lafzında geçen yer dışındaki bazı yerlerde, lâm harfini belirli kurallar çerçevesinde kalın okurlar fakat müellifin de belirttiği noktalarda bütün kıraat imamları ittifak halindedir. Allah lafzında kalın okunmasının hikmeti konusunda farklı yorum yapanlar olmakla beraber, Ebu Şame (öl. 665/1267)’nin görüşü muteber görüşlerden biri olmuştur. Ona göre kalın okunmasının sebebi, telaffuzda Allah lafzını ta’zimdir. Yani ‘yüceltmek’ içindir ki Allah her şeyden yücedir. İnce okunmasındaki sebep ise lafza-i celâle’yi tahsindir.⁴⁹¹

• Râ Harfi’nin Okunuşu

Tefhîm(Kalın) okunduğu yerler:⁴⁹²

1) ‘Râ’ harfinde asıl olan “*Tefhîm*” dir. Müellif burada râ’nın fetha ve damme olma durumunu esas alarak böyle söylemiş olmalıdır. Eserlerde râ’nın kalın okunduğu yerler sıralanırken bu şekilde söylenmiştir.⁴⁹³

⁴⁹⁰ Şöyle demiştir: “Lafzatullah lam’ı yerine yalnız “lafzatullahın mâkabli meftuh veya mazmum olursa...” şeklindeki kullanışı, bu mübarek kelimenin yalnız lam harfinden ibaret olmayışı, nazar-ı dikkate alınır, hatalıdır. Çünkü aynı kelimedede hemze ve he harfleride vardır.” Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s.241

⁴⁹¹ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s.242; Yüksel, *İbnü’l-Cezerî ve Tayyibetü’n-Neşr*, s.404-405; Feyizli, *Kıraat-ı Aşere*, s.132

⁴⁹² Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.41-42

⁴⁹³ Ünlü, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tecvîdi*, s.126

فما تغنى النذر ، لا يلاف ، رشدا ، رجوما ، ام اراد بهم رشدا، الرحمن ، الربنيون ، الرؤيا “
gibi. “ القرية ، المحراب ، نارا ، صغيرا ، لا ضمير ، ود كثير ، ناضرة الى ربها ناظرة ، القرآن قريش .

2) Eğer ‘râ’ harfinden sonra ط ق harflerinden biri bulunursa ‘râ’ harfi tefhîm(kalın) olur. “في قرطاس ، فرقة ، ارضاد ، مرصا” Müellifin burada söylediği kural râ’dan sonra gelen harflerin ط ق olması ve bu harflerin fethalı olması durumunda geçerlidir. Kesra olması durumuna ayrıca değineceğiz.

Zihni Efendi’nin verdiği örnekler içerisinde “ان تحرص” kelimesi de vardır fakat bu kelime müellif tarafından yanlışlıkla konulmuş olsa gerektir. Çünkü bu kelimedede geçen ‘râ’ harfi anlatılan kuralın aksine ince okunur. Çünkü kesra hareke almıştır. Bu kuralla bir bağlantısı yoktur.

3) ‘râ’ harfinin mâkablinin (kendinden önceki harfin) kesrası muvakkat (geçici) kesra “kesre-i ârıza” ise bu ‘râ’ tefhîm ile okunur. Çünkü hemze-i vasl, vasl (geçiş) halinde düşer ve harekesi sükutta ona tabi olur.⁴⁹⁴

Müellifin burada, râ’dan önceki harften kastettiği harf, vasl hemzesidir.⁴⁹⁵

“اركعوا ، ارجعوا ، ارجعي ، اركب ، ارتضى ، ارتابوا ، ارتبتم”

Terkîk (ince) okunduğu yerler:⁴⁹⁶

Râ harfi, kelimenin evvelinde(başta) veya ortasında veya sonunda meksur bulunursa terkîk okunur. “والفجر وليال، من الف شهر، والفجر وليال، ربا، رجال، ربيون، يريد، مع العسر”

1) Sure-i Hud’daki (مجرمها) kelimesi imale edildiği için bu ‘râ’ da terkîk ile okunur.

2) Râ harfi kelimenin ortasında veya sonunda sâkin haldeyken kendinden önceki harf meksur olarak bulunursa ‘râ’ harfi ince okunur.

⁴⁹⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.41-42

⁴⁹⁵ Kesra-i Arıza: Asıl hakkı sükun iken, bir zaruretle kesralanan harekedir. Hakkı sükun olan böyle bir harfi okuyabilmek için getirilir. Vasıl hemzelerinin kesrası, arızı kesradır. Pakdil, *Ta’lim Tecvîd ve Kiraat*, s.203

⁴⁹⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.41

“ فرعون , مرفقا , انذر قومك, ولا تصعر خدك , واستغفره , واصطر , واستغفر ”

3) Vasl durumunda gerek “kesre-i lâzıme” ile meksur olsun “ والغارمين , رجال ” gibi, gerek “kesre-i ârıza” ile meksur olsun “ انذر الناس , واذكرا اسم ” terkîk ile okunur. Müellifin bu maddeyi anlatırken kullandığı “kesra-i lâzıme” tabiri, diğer eserlerden farklı olarak özgün bir kullanımdır.

4) Kelime sonunda(ahirde) sâkin yâ’dan sonra sâkin bir ‘râ’ bulunursa, ‘râ’ harfi ince okunur. “ بصير بالعباد , فمن يجير الان ” gibi. “ كثير , السعير ” gibi. tersinedir. Bu kelimeler vasl durumunda olduğu için ve ‘râ’ nında harekesi aslı hareke olmasından dolayı “tefhîm” ile okunur.

Müellifin burada zikrettiği kuralların dışında eserlerde farklı bir detay bilgi daha verilmiştir. Bu eserlerde yapılan tanımlarda “ ‘râ’ harfi sâkin, kendinden önceki harf, lîn harfi olan ‘yâ’ olursa ‘râ’ ince okunur.” denilmiştir.⁴⁹⁷ Bu tanımlarda ‘yâ’ harfinin lîn harfi olduğu vurgulanmıştır. Müellif bu şekilde bir detaya girmemiştir. Bu kuralda söylenen ‘yâ’ nın lîn harfi olması için sâkin olması ve kendisinden önceki harfin fethalı olması gerekir.⁴⁹⁸ Müellifin son kuralda verdiği örnekler kendi tanımlamasına göre tutarlı olmakla beraber, bu konuda yapılan ‘kendisinden önce bir lîn harfi olması durumunda ince okunur’ tanımına uymamaktadır. Mesela müellifin verdiği örneklerden birisi olan *قدير* kelimesindeki ‘yâ’, lîn harfi değildir. Med harfidir.

Müellif burada ‘râ’ harfinin ince okunduğu yerleri sıralarken yine diğer eserlerde geçen bir diğer kuralı daha zikretmemiştir. Bu kurala göre “ *râ sâkin, ma kabli de sâkin (kendinden önceki harf) ondan önceki harf kesralı (esreli) olursa ‘râ’ ince okunur.* “ *الذکر , قدير* ” gibi. Zihni Efendi bu kuralı kendi söylediği kuralın içerisine dahil etmek istemiş olabilir. Fakat kendisi de ‘sâkin bir yâ’dan sonra’ dediği için bu kuralı tek kural altında toplamak mümkün görünmemektedir.

Kalın ve İnce okunduğu yerler:⁴⁹⁹

⁴⁹⁷ Karabaşı, *Karabaş Tecvîdi*, ss.13-14; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, s.184

⁴⁹⁸ Talu, Mehmet, *Tecvîd İlmî*, İstanbul, 1995, ss.30-40; Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvîd*, s.82

⁴⁹⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlü ’s-Sedîd*, s.42

1) Müellif tefhîm okunan râ'nın kurallarını anlatırken bu kurala temas etmiştir. Biz ayrı başlık altında aktarmayı uygun bulduk.

'râ' harfinden sonra fethalı ق harfi biri bulunursa 'râ' harfi tefhîm(kalın) olur. 'gâf' (ق) harfi meksur ise terkîk dahi okunur. "كل فرقي" gibi.

Bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'deki tek örnektir. Bütün kıraat imamları ince ve kalın okunmasını câiz görmüşlerdir. Her iki okuyuş da câiz olmakla beraber ince okunması mukaddem görülmüştür.⁵⁰⁰ Burada ince veya kalın okunması vasl hali olması durumundadır. Eğer bu kelimedede vakf yapılacaksa hüküm değişmektedir.

2) Kesra ile 'râ' harfi arasına girerek ikisini birbirinden ayıran ve sâkin olan 'sad' (ص) veya 'da' (ط) harflerinden sonra gelen râ'yı "tefhîm" edenler de olmuştur. "ادخلوا مصر، عين القطر" gibi.

Tecvîd eserlerinde, râ'nın ince ve kalın okunduğu yerler başlığı altında başka bilgilere de yer verilmiştir. Müellif son zikredilen kuralda, râ'yı tefhîm edenlerin de olduğunu söyleyerek, bu kelimeleri terkîk ile okuyanların var olduğunu işaret etmiştir. Müellifin belirttiği bu kural şöyle de târif edilebilir; "râ sâkin, râ'dan önceki harf, isti'la harflerinden sâkin 'sad' (ص), 'da' (ط) harflerinden biri olursa ve ondan bir önceki harf de kesralı olursa, râ hem ince hem kalın okunur." Bu kural vakf hali için geçerlidir. Vasl durumunda harekesinin durumuna göre okunur. Vakf durumunda hangi okuyuşun mukaddem (öncelikli) olduğu konusunda farklı görüşler vardır. İbnü'l Cezerî *مصر* kelimesinde kalın okunmasını *القطر* kelimesinde ise ince okunmasını mukaddem kabul etmiştir.⁵⁰¹ Bu görüşü kabul edenler kelimelerin son harfinin harekesine dikkatleri çekerek ona ittiba anlamında ve râ harfi vaslda nasıl okunursa vakfta da o mukaddem olur düşüncesiyle böyle söylemişlerdir. Farklı fikir ileri sürenlerde mevcuttur.

3) Müellifin hiç değinmediği bir kural da "أن أسر، إذا يئسر، فأسر" kelimelerinin hem ince hem de kalın okuma vecihlerinin câiz olduğudur. Bu kelimelerde vakf yapıldığında, kelimelerin asıllarında var olan ve sonradan hazfedilen yâ "ي" harfine

⁵⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2 , s.103

⁵⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2 , s.106; Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*, s.205

işaret etmek için ince, vakf halindeki normal durumları gözetilerek de kalın okunur. İbnü'l Cezerî ince okunmasını evla görmüştür. والفجر kelimesinde de hem ince hem kalın okumak câiz görülür fakat kalın olması tercih edilmiştir. Vasl halinde ise tek vecih câizdir.⁵⁰²

Müellif konuyu kısa bir açıklama ve özet bir bilgiyle tamamlamıştır.

(خ ص ض ط غ ق ظ) harflerinin şanı daima tefhîm olunmaktır. Onların dışındaki harflerde ise asıl olan terkîk'tir. Hükmü'r-râ (râ'nın okunma şekli) açıklandığı gibidir. Lâm harfinin tefhîm okunması için bir dayanağının olması gerekir. Allah lafzı ve Allahümme اللهم lafzındaki durum gibi.⁵⁰³

3.3.7. Med ve Kasr

Müellif bu bölümde sonraki konularda zikredilen aslî ve fer'i med konuları hakkında ön bilgiler vermektedir. Müellifin verdiği bilgiler günümüz tecvîd eserlerine kaynaklık etmiştir.

Med uzatmak; kasr kısaltmaktır. Murad edilen şey harfi uzatarak yahut uzatmayarak okumaktır. Kasr asıldır. Med ise bir mucibe (sebebe) mebnîdir. Meddin sebebi harf-i meddir.⁵⁰⁴ Med, bazı tanımlarda med harflerini veya lîn harflerini uzatmak olarak tanımlansa da⁵⁰⁵ Zihni Efendi bu şekilde kullanmamıştır. Med tanımına sadece med harflerini almıştır. Medd-i lîn'in bu tanım dışında kalmasının sebebi bunda sesin değil harfin uzamasıdır.⁵⁰⁶ Zihni Efendi'nin bu tanımı İbnü'l Cezerî'nin tanımıyla da uyumludur.⁵⁰⁷ Harf-i meddin (med harfinin) sebep olduğu med ise medd-i aslî ve medd-i fer'i olarak iki türdür.

1) **Medd-i aslî:** Harf-i med'den ayrılmayan med'dir ki ona "*Medd-i zâtî*" veya "*medd-i tabî*" denir. Hangi harfin önünde harf-i med bulunursa o harfi uzatarak okutur. "أوتيتنا، أوذينا" kelimelerinde olduğu gibi. Bu örneklerin her birinde med

⁵⁰² Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.245; Feyizli, *Kıraat-ı Aşere*, s.128

⁵⁰³ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.42

⁵⁰⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.42-43

⁵⁰⁵ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s.201

⁵⁰⁶ Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, s.232

⁵⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 313

harflerinin üçü de mevcut ve mâkablî olan harflere tabii olarak uzatılır.⁵⁰⁸ Eserlerde yapılan tanımlarda genel olarak böyledir.⁵⁰⁹ “*Med harfinden ayrılmayan, med harfi ile kaim olup bir sebebe dayanmayan med*” şeklinde de târif edilmiştir.⁵¹⁰ Kendisinden sonra hemze veya sükûn olmayan ve med harfinden hiçbir surette ayrılmayan med şeklinde de tanımlanmıştır.⁵¹¹ Bu tanımlar ve Zihni Efendi’nin yaptığı tanım, İbnü’l Cezerî’nin tanımı etrafında şekillenmiştir.⁵¹² Medd-i tabii ve medd-i aslî olarak ifade edilmesinin sebebi olarak, okuyuşunda dikkatli olan selim tabiata sahip bir okuyucunun medd-i tabiiyi hakından fazla uzatmayacağı, normal ölçüsünden az da okumayacağı ve bu surette tabii halini koruyacağı için böyle denmiştir.⁵¹³

2) **Medd-i Fer’î:** Medd-i aslî’nin miktarını ziyadeleştirecek (artıracak) sebebi ihtiva eden meddir ki, “*medd-i mezid*” veya “*medd-i medid*” isimleri verilmektedir. Medd-i aslî’nin med miktarı bir elif miktarı uzunluğunda olan uzatmadır. Daha fazla uzatmanın sebebi hemze veya sükûndur.⁵¹⁴ Bir elif miktarının ne kadar süre olduğu konusunda eserlerde farklı izahlar vardır. “İki hareke miktarı”, “elif yazacak kadar geçen süre”, “elif kelimesini diyecek kadar geçen süre”, “açık olan bir parmağı yumacak, kapalı olan bir parmağı açacak kadar süre” gibi çeşitli izahlar mevcuttur.⁵¹⁵ Karabaş Tecvîdi’nde “bir parmak kaldıracak kadar geçen zaman miktarı” şeklinde izah edilmiştir.⁵¹⁶ Bir parmak kaldıracak kadar olan süre ise bir hareke ölçüsü olarak kabul edildiği için⁵¹⁷ bir parmak kaldıracak kadar değil de bir parmağı kaldırıp indirecek kadar geçen süre demek daha isabetlidir.⁵¹⁸ Ali Rıza Sağman ise bir elif miktarını daha belirgin bir ölçüyle göstermiş ve okuyuştaki hıza göre bir-iki saniye olarak zikretmiştir.⁵¹⁹ İki hareke miktarı şeklinde târif edenlerin harfin kendi sesini

⁵⁰⁸ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.43

⁵⁰⁹ Ali el-Kârî, *el-Mihahu’l-Fikriyye*, s. 219

⁵¹⁰ Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, s.205

⁵¹¹ Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, s.42

⁵¹² Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s.255

⁵¹³ Muhammed Mekkî Nasr el-Cüreyşî, *Nihâyetü’l-kavli’l-müfid fî ilmi tecvîdi’l-Kur’âni’l-Mecîd*, (tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer), Dârul-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s.129

⁵¹⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.43

⁵¹⁵ Ziyâüddin, Hafız Ahmed, *Vesiletü’l-Ğufrân*, (trc. Kerim Buladı), Kayıhan yay., İstanbul, 2013, s.9; Ünlü, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tecvîdi*, s.179

⁵¹⁶ Karabaşı, *Karabaş Tecvîdi*, s.5

⁵¹⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâyetü’l-kavli’l-müfid*, s.130

⁵¹⁸ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s.256

⁵¹⁹ Sağman, *İlaveli-Yeni Sağman Tecvîdi*, s. 11

hesaba katmadan söyledikleri, harfın kendi sesinin de bir hareke miktarı olduğu düşünüldüğünde toplam üç hareke miktarı uzatmanın olacağını söyleyenler de vardır.⁵²⁰ Gülle'nin burada söylediği “harfın kendi sesi” hesaba katılmadığında, zikredilen ölçü miktarının diğerleriyle aynı anlama geldiğini söyleyebiliriz. Yani bir elif miktarı uzatma ölçüsü iki hareke miktarıdır fakat harfın kendi sesi bu uzatmanın dışındadır.

Med harfinden sonra hemze veya sükûn bulunursa; medd-i fer'i olur ki o vakit 4 elif med miktarı uzatılarak okunur. *هآآتم ، اولآء ، حآفين* gibi.

Müellif daha sonra, med konularında da gelecek olan ve alimlerin, med ölçüleri konusunda bazen birbirleriyle ihtilaf halinde olmalarına sebep olan bir konuya açıklık getirmiştir. Med ölçüleri konusunda üç elif med miktarı tabirini kullananların medd-i aslîden sonrasını murat ettiklerini söylemiştir. Ayrıca müellif zikrolunan ölçünün, mualliminin hüsn-i talimleriyle öğrenilebilecek durumlar olduğunu söyler. Bunların örneklendirilmesinin medd-i aslî ve medd-i fer'i başlığı altında diğerleriyle yapılacağını belirtmiştir.

Kasr: Medd-i fer'i deki ziyadenin terkidir ki medd-i tabîî demektir. Müellif bu konularda yanlış anlamalara sebep olan önemli bir hususa daha temas etmiştir. Medd-i ârizlardaki okuyuş vecihlerinden tul ve tevessutla beraber geçen kasr'ın bu manada yani hiç uzatmamak değil ziyade medsiz olduğunu söyler.⁵²¹ Bunun yanında aslî meddin terkine yani hiç med olunmamağa da kasr denildiğini söyler. “عليه ، عنه ، منه” gibi. Bu iki kullanım da tecvîd eserlerinde zikredilen durumlardır. Tecvîd ve kıraat eserlerinde kasr ifadesi daha çok hiç uzatmamak anlamında değil ziyade med yapılmaz anlamında kullanılmıştır. İbnü'l Cezerî'nin tanımındaki ve farklı eserlerde kullanılan tanımlardaki anlamda budur.⁵²² Müellifin benimsediği görüş de budur. Zamir-i mütekellim vahde olan (انا) kelimesinin altında bazı Kur'ân-ı Kerîm'lerde

⁵²⁰ Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, s.249

⁵²¹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.43

⁵²² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 313; Celâlüddîn , es-Süyûtî, “ *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'ân (Kur'ân ilimleri ansiklopedisi)* ”, (trc. Sakıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik), Hikmet Neşriyat, 1987, c.1, s.229; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s.331

görülmekte olan (قصر) kasr işareti bu manadadır. Bu kasr işareti جزاؤهم, آباؤنا gibi hemzeye merkez (kürsülük) vazifesi yapan “vâv” ların -harf-i med zannedilmemesi için- altına kasr işareti konur.⁵²³

3.3.8. Zamirlerin Medd-i ve Kasr-ı

Zihni Efendi tecvîd eserlerinde genelde idğâm, izhâr vb. konular anlatıldıktan sonra üzerinde durulan zamir konusuna, med konularının hemen öncesinde değinmiştir. Bu tertip benzerleri olsa da genel olarak diğer tecvîd eserlerindeki tertiplerden farklı özgün bir uygulamadır.

Müellif konuya zamirin harekesiyle alakalı durumdan başlayarak doğrudan bir giriş yapmıştır. Farklı eserlerde konu girişinde yapılan kısa izahlar da vardır. Şöyle ki; tecvîd ile alakalı olarak kullanılan bu zamir, “müfred müzekker gaib zamiri olan ‘hüve’ ‘هو’ muttasıl zamiridir. Söz konusu olan zamir, müfred müzekker gaib zamiri’nden kinaye olduğu için bu zamire ‘hâ-i kinaye’ denilmiştir.⁵²⁴ Bu zamir kendisinden önceki bir harfe bitiştiğinde sonundaki vâv hazfedilir.⁵²⁵ Müellif konu başlığını ‘zamir’ olarak belirlemiştir. Bu konuda farklı eserlerde hâ-i kinaye başlığı da çokça kullanılmıştır.⁵²⁶ Müellif konu hakkında şöyle der;

Kasr’ın daha önceki zikredilen anlamları zamirlerde de görülür. Çünkü müfred müzekker olan gaib zamirler vasl halinde meksur (esre) veya mazmum (ötre) olur. Müellif vakf durumunda ise iskan halinde olduğunu söylemiştir.⁵²⁷ Buradaki kural şudur; zamirin mâkabli (kendinden önce) “yâ-i sakine”⁵²⁸ veya kesra ise, zamir meksur olur. Bu iki durumun dışındaki hallerde mazmum (ötre) okunmaktadır.

⁵²³ Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-Sedîd*, s.43

⁵²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 304

⁵²⁵ Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi*, s.131

⁵²⁶ Merâşî, *Cühdül-Mukil*, s. 244; Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, s.422

⁵²⁷ Müellif burada; mazmum veya meksur okunmak hususunda gaib zamirlerinin tesniye ve cem'ilerinin bu kaideye tabi olduğunu söyler. Fakat onlarda med ve kasr tasarlanması olmadığından ve müfred müennes gaib zamirlerde daima medd-i tabii bulunduğundan dolayı, bu konudaki kaide ve kuralları anlatırken müfred müzekker gaib zamiri ile sınırlandığını söyler. Müellif zikredilen kelimeleri ve Muhammed Suresinin okunmasını ve incelenmesini istemiştir. (يزع عنهما لباسهما ليريهما)

(سواتهما ، ويضع عنهم اصرهم والاغلال التي كانت عليهم ، فاذا جبالهم وعصبيهم)

⁵²⁸ Harekeli ‘ya’ olması durumunda ise bu kural geçerli değildir. O zaman diğer kural gereği damme okunması gerekir. “لثريه” gibi. Harekesi kesralı ya olursa zamir yine kesralı olur. “لثريه” gibi.

Kesraya örnek: “فيه ، به”. Dammeye örnek: “كتابه منه” gibi. Bu misaller bize bir kaide daha gösterir ki gerek meksur ve gerek mazmum olan müfred müzekker gaib zamiri, kendinden önceki harf harekeli ise “med” ve sâkin ise “kasr” olunur.⁵²⁹

Kıraat ilminde med ile okumaya sıla tabiri kullanılmıştır. Eserlerde bu konu beyan edilirken zamirin med ile okunuşuna sıla, medsiz okunuşuna adem-i sıla tabirinin de kullanıldığı görülmektedir.⁵³⁰ Müellif de daha önce geçen vakf ve vasl konusunda bu terimi kısaca açıklamıştır. Fakat bu konu içerisinde ayrıca bu terime yer vermemiştir.

Müellif bu kuralların aksine olarak, istisna olan bazı durumlardan da bahseder. İstisna olan bu durumlar aslında İmam Âsım'ın Hafs rivayetindeki okuyuşta. Müellifin detay vermeksizin sadece damme okunması gerektiğini söylediği bu örnekler Hafs rivayetine göre, Kur'ân-ı Kerîm de sadece iki yerdeki zamir, belirtilen kuralın aksine kesra yerine damme ile okunur. Sure-i Kehf'deki “وما انسانية” ve Sure-i Fetih'deki “بما عاهد عليه الله” ayeti Kerîmelerinde, müfred müzekker gaib zamirleri kaidenin aksine damme ile okunmuştur. Diğer kıraat imamları ise bu zamirleri, kurala bağlı kalarak kesra ile okurlar.⁵³¹ Bu kelimelerin neden böyle okunduklarıyla alakalı farklı yorumlar ve gerekçeler ortaya konmuştur. Örneğin; “وما انسانية” kelimesinde, bir araya gelen kesraların telaffuz sırasında oluşturacağı ağırlığı ortadan kaldırmak için damme ile okunduğu yorumu yapılmıştır.⁵³² Sıtkı Gülle ise; kıraatlerin farklı okunuşlarındaki gerekçelerin açıklanmasında, dil mantığının büyük rol oynadığını söyler fakat istisnai olan okuyuşlar için gösterilen bu gerekçelerin kesin bir gerekçe olamayacağını, bu konuda rivayet edilen farklı okuyuş kurallara aykırı bile olsa, rivayet edilen okuyuşun dil mantığının önüne geçebileceğini söylemiştir. Bu sebeple istisnai olan bu okuyuşlar için yapılan yorumların fikir yürütmekten öteye geçemeyeceği kanaatini taşımaktadır.⁵³³

⁵²⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.44

⁵³⁰ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.314

⁵³¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 305

⁵³² Ebû Zur'a, Abdurrahmân b. Muhammed b. Zencele, *Hucetü'l Kıraât*, (thk. Saîd Afgânî), 5. Bas., Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1997/1418, s. 422

⁵³³ Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, s.423

Sure-i Araf'da ve Şuara'da "ارحة" ve Sure-i Neml'de "فَالْيَةِ" kelimelerindeki zamirler vaslen ve vakfen sâkin okunmaktadır.⁵³⁴

Sebeb-i med olmadan sadece med harfinin gizli olarak bulunmasıyla, "medd-i tabî" olur ki bu kasr'ın ilk manasıdır⁵³⁵ "إِذْ نَادَى رَبَّهُ" gibi. Sebeb-i med gelirse medd-i munfasıl olur. Kasrın ikinci manasından maksat hiç med olunmamak demektir. "لفتاه ، لآخيه ، بوالديه حملته ، اوتبدوه" gibi.

Bu kaidelerin aksine olarak Zümer Suresi'ndeki "يرضه لكم" zamiri kasr ile, Sure-i Furkan'daki "فيه ممانا" zamiri ise med ile okunmuştur. Müellif bu okuyuşun sebebi hakkında da şöyle söyler; bizim kıraatimizce⁵³⁶ "يرضى" fiilinden cezmen sakıt olan elif hükmen mevcut gibi olmuştur ki "يرضاه" nın hâ'sı med olamaz. Müellif, Beyzavi (ö. 685/1286)'nin de görüşlerine yer vermiştir.⁵³⁷ Beyzavi'nin bu görüşü *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil* adlı eserinde geçmektedir. Şöyle demiştir; "Elifin hazf'inden sonra zamir'in mâkabli harekeli konumda olduğu için 'hâ' kaide gereği işba (med) edilir. Vakf durumunda 'hâ' harfini iskan (sükûn) ile okuyanlarda olmuştur."⁵³⁸ Eserlerde "يرضه لكم" kelimesinin medsiz okunmasıyla alakalı benzer açıklamalar yapılmıştır. Meselede uzun izahatlar mevcuttur. Genel olarak kelimenin aslında var olan elif'in cizm belirtisi olarak düştüğü söylenmiştir. Kelimenin aslını "يرضيه" şeklinde söyleyip 'yâ' harfinin düştüğünü söyleyenler de olmuştur.⁵³⁹ Kelimenin okunuşunda kıraat imamları arasında bir ittifak yoktur. Âsım'ın Hafs rivayetinde kelimenin aslına ittiba ederek med etmeden okunmuştur. Zamir ihtilası denilen bu özel okuyuşta Kur'ân'ın resm-i hattına uygunluk ve bu okuyuşta kolaylık

⁵³⁴ Müellif, Sure-i Nur'daki "ويتقه" kelimesini daha önce Hâ-i Sekt konusunda açıkladığı için o konuya yönlendirme yapmıştır. Bizde bu konuyu o bölümde açıklamıştık. Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.44

⁵³⁵ Yani sadece bir elif miktarı uzatılır ziyade med olmaz demektir.

⁵³⁶ Bu okuyuş Asım kıraatinde olduğundan müellifin bu kelâmı onun kıraatte Asım Kıraatine göre okuduğunun bir göstergesidir.

⁵³⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.45

⁵³⁸ Beyzâvî, Ebû Saîd Nasîrüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzil Ve Esrârü't-Te'vil*, (haz. Muhammed Abdurrahman Meraşlı), Dâru İhyâi't-Türâs'i-Arabî, Beyrut, ts., c.5, s.37

⁵³⁹ Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, s.425

görülmüştür.⁵⁴⁰ Bazı okuyuşlarda (Ebu Amr gibi.) ‘hâ’ harfi sâkin olarak, bazıları (İbn Kesir gibi.) ise yazılıştaki durumuna bakarak med ile okumuşlardır.⁵⁴¹ Vakf halindeki zamirlerin medsiz okunması konusunda kıraat imamları arasında ittifak vardır.⁵⁴²

Müellif, Furkan Suresi 69. ayetteki “فيه مهانا” kelimesindeki ‘فيه’ nin ‘hâ’ sının yani zamirin uzatılması gerektiğini söylemiş fakat uzatılma sebebiyle alakalı bir açıklama yapmamıştır.⁵⁴³ Bu kelime Hafs ve İbn Kesir kıraatlerinde med ile okunur. Hafs rivayetinde bu şekilde bir med sadece bu ayette mevcuttur. Ayette kötülüğe karşı azabın kat kat verileceği zikredildiği için⁵⁴⁴ söz konusu kelimedede med yaparak bu durum mübalağa yoluyla vurgulanmak istenmiştir. Bu konuda farklı yorumlar da yapılmıştır.⁵⁴⁵

Müellif şu kelimelerin ise zamir olmadığını söyler. Meryem ve Şuara Suresi’ndeki (لئن لم تنته), Ahzab ve Alak Suresi’ndeki (لئن لم ينته), Hud Suresi’ndeki (ما لئن لم ينته) kelimelerindeki hâ’lar zamir değildir. Kelimenin aslındandır. Müennes ism-i işaret olan هذه kelimesi de, kendinden önceki harf meksur olan gaib zamir kaidesindedir. Yani aynen zamir konumundadır “قل هذه سبيل” gibi.⁵⁴⁶

Müellif konuyu bir uyarıyla sonlandırmıştır. Med olunan zamir, kendinden sonra med harfi var gibi okunmakta olduğundan, onunla diğer kelime arasında içtima-i sakineyn olursa med harflerince geçerli olan iskat kaidesine binaen, zamirin mukadder (gizli uzatan vâv) olan med harfi ona tabi olur. Yani iki sakinin yan yana bulunamayacağı kaidesine binaen vasl durumunda medsiz okunur. “انه الحق، به الله” gibi.

Müennes ismi işaret olan (هذه) kelimesi de bu hükümdedir “ما هذه التائيل” gibi.

⁵⁴⁰ Çollak, a.g.e., s.64; Akbal, a.g.e., s.98

⁵⁴¹ Dâni, *Kitabü't-Tefsîr*, s.189; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 296

⁵⁴² Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s.314

⁵⁴³ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.45

⁵⁴⁴ “يُضَاعَفُ لَهُ الْعَذَابُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَيُجْلَدُ فِيهِ مَهَانًا” “Kıyamet gününde ona azabı kat kat verilecek ve alçaltılmış olarak o azap içinde ebedî kalacaktır.” Furkan Suresi 69; Komisyon, *Kur’ân Yolu Türkçe Meal Ve Tefsîr*, c.4. s.138

⁵⁴⁵ Çollak, a.g.e., s.67-68

⁵⁴⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.45

Alıştırma:

Müellif verdiği alışırmalardaki zamirlerin meksur veya mazmum olarak kasr ile mi med ile mi okunacağını, müennes ism-i işaretlerin durumlarını ve bu kelimelerin vasl ve vakf halinde nasıl telaffuz edildiklerinin araştırılmasını istemiştir. Bu kelimeler şunlardır;

“ولستم بأخديه ، من يشأ الله يضلله ومن يشأ يجعله ، احق ان ,لوليه ، مملك اهله ، ان ماله ، بمزحزحه ، بامرہ ، “
له ,تخشاه ، اكرمي مثواه ، فاعبده واشكروا له ، ان تلقوه ، وراودته ، وامراته ، هذه جهم ، هذه ناقة ، هذه من عندك
”الحكم ، وله الحمد ، قوله الحق ، فانزلنا به الماء ، مجموع له الناس

Müellif bu gibi kelimelerin vakfının doğru yapılabilmesinin ancak fem-i muhsin'den öğrenilerek mümkün olabileceğini söyler.

3.3.9. Medd-i Aslî ve Meddi Fer'i

Zihni Efendi bu bölümde med harfleri ve sebab-i med konularına değinmiştir. Fer'i medler öncesi bilinmesi gereken hususlara temas ederek okuyucusunu hazırlamaktadır.

Harf-i Med: Mutlak yapılması gereken med, harf-i meddir. Harf-i med olmadıkça med bulunmaz. Yalnız harf-i meddin muktezası (gereği) olan med, medd-i aslîdir ki ona medd-i zatî ve medd-i tabîî denilmiş ve bir elif miktarı uzatmak diye târif edilmiştir.⁵⁴⁷

Medd-i tabîî'nin bir elif olan hakkını fazla uzatmak da, daha az uzatmak da câiz görülmemiştir fakat hiç uzatmamak şer'i anlamda bir sorun iken, daha fazla uzatmak kıraat ilmi açısından teknik anlamda bir sorundur.⁵⁴⁸ Hiç uzatmamak, anlamda bozulmalara sebep olacağından şer'an haram kabul edilmiştir. Bununla beraber medd-i tabîî'nin bir elif miktarı uzatılması kıraat alimlerinin üzerinde ittifak ettiği bir husustur.⁵⁴⁹

⁵⁴⁷ Medd-i fer'îye bakarak bunda ziyade med olmadığı için “kasr” ifadesini kullananlar olmuştur. Daha öncede açıklanmıştı. Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.47

⁵⁴⁸ Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmî*, s.251

⁵⁴⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, s. 130

Harf-i med ile sebab-i med olan hemzenin ikisi bir kelimedede bulunabildiği gibi, harf-i med bir kelimedede ve sebebi med olan hemze onu müteakip bulunan diğer kelimedede dahi bulunabilir. Sebeb-i med olan sükûn ise ancak harf-i meddin bulunduğu kelimedede bulunur. Birde sebab-i med olan hemze harf-i meddin peşinden açıkca yazıldığı gibi, mukadder (gizli) olan harf-i meddin peşinden de olabilir. “وله اخ ، به” kelimelerinde olduğu gibi. Sebeb-i med olan sükûn ise ancak açık yazılan harf-i medd-i takip eder.⁵⁵³

3.3.10. Medd-i Fer'inin Çeşitleri

Sebeb-i med itibarıyla medd-i fer'i dört çeşittir.⁵⁵⁴ Medd-i aslî'nin türü tektir. Medd-i fer'inin çeşitleri hüküm itibarıyla dördtür. Lâzım, vacip, câiz, âriz diye gösterilir.⁵⁵⁵ Zihni Efendi'nin bu tasnifi Âsım kıraatinin Hafs rivayetine göredir.⁵⁵⁶ İbnü'l Cezerî'nin eserinde ve birçok kaynakta bu tasnif esas alınmıştır.⁵⁵⁷

Zikredilen dört meddin ikisi, sebab-i meddin hemze olmasına göredir. Diğer ikisi sebebi meddin sükûn olmasına göredir.⁵⁵⁸ Sebebi med hemze olmasına göre medd-i fer'i muttasıl ve munfasıl olarak ikiye ayrılır.

3.3.11. Medd-i Muttasıl-Medd-i Munfasıl

Müellif konu hakkında daha önce söylenenlerden farklı bir görüş beyan etmemiştir fakat med konusunda yaptığı taksim diğerlerinden farklıdır. Eserlerde genellikle medd-i muttasıl ve medd-i munfasıl ayrı başlıklar altında ele alınırken, müellif bu konuları tek başlık altında incelemiştir.

Sebeb-i med hemze olup da harf-i meddin bulunduğu kelimedede bulunur ise oluşan medde medd-i muttasıl denir ki sebebi med harf-i medde bitişik demektir. ساء gibi. Sebeb-i med hemze olup da harf-i meddin bulunduğu kelimeyi müteakib

⁵⁵³ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.49

⁵⁵⁴ Diğer adıyla medd-i mezid veya medd-i medid'dir. Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.49

⁵⁵⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.49

⁵⁵⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.256

⁵⁵⁷ Ali el-Kârî, *el-Mihahu'l-Fikriyye*, s. 221

⁵⁵⁸ Sebebi med olan sükun, harf-i meddin bulunduğu kelimededen ayrı olamaması sebebiyle medd-i lâzım ile medd-i arızı, medd-i muttasıla irca' (ilişkilendirmek) mümkün ise de ıstilah öyle vaki olmuştur. Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.50

olan diğer kelimedede bulunur ise buna medd-i munfasıl denir ki sebab-i med harf-i medden ayrılmış demektir “انا اعطينا ، انى انا ، فلا تركوا انفسكم” gibi. Mâkablî müteharrik (harekeli) olan zamirlerde, mukadder olan harf-i meddin peşinde bulunan sebab-i med hemze olursa yine medd-i munfasıl olur. “عنده الا ، من علمه الا” İsm-i işaret müennes olan (هذه) kelimesinden sonra sebab-i medden hemze gelirse yine medd-i munfasıl olur. “ان هذه امتكم”⁵⁵⁹

Müellif burada zikredilenlerin dışında bir detay bilgi vermemiştir. Fakat konuyla alakalı olarak eserlerde detaylı bilgilerde paylaşılmıştır. Bu bilgilere bakıldığında, oluşan bu medlerin mertebeleri yani uzatılma ölçüleri konusunda kıraat imamları arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Medd-i muttasıl için ittifak (vacip) mahalli ve ihtilaf (câiz) mahalli olmak üzere iki mahal söz konusudur. Kıraat alimleri aslî med üzerine bir elif ziyade ederek iki elif miktarı okumak hususunda ittifak halindedir. İhtilaf mahallinde ise kıraat imamımız Âsım dört elif miktarı okumaktadır. Diğer kıraat imamları arasında aslî med üzerine dört elif ziyade ederek beş elif okuyanlarda vardır. Hamza ve Verş bu şekilde okurlar.⁵⁶⁰

Medd-i muttasılın yapılış sebebi öncelikle rivayettir. Hikmeti konusunda ise farklı yorumlar vardır. Bu yorumlara göre; med harflerinin mahreç ve sıfatlarındaki zayıflık sebebiyle, bitişiğinde bulunan cehr ve şiddet gibi kuvvetli sıfatlarla donanımlı hemze harfine karşı kaybolmak veya zayıf söylenmek durumunda kalabileceğinden endişe edilmiştir. İşte bu endişeyi gidermek için med harfine en az bir elif miktarı ziyade yapılmasının gerekli olduğu söylenir. İkinci bir sebep olarak da hemzenin hakkını tam verebilmek için hemzenin öncesinde ziyade bir med yapılması gerekli görülmüştür.⁵⁶¹ Medd-i muttasıla medd-i mümekkin, meddü'l mütevassıt, medd-i vacip ve meddü'l asl gibi isimler de verilmiştir.⁵⁶²

⁵⁵⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.50

⁵⁶⁰ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.258

⁵⁶¹ Ali el-Kârî, *el-Mihahu'l-Fikriyye*, s. 233

⁵⁶² Muhammed Mekkî, *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*, s. 145; Celâlüddîn, es-Süyûtî, “*el-İtkân fi ulumi'l-Kur'ân (Kur'ân ilimleri ansiklopedisi)*”, (trc. Sakıp Yıldız- Hüseyin Avni Çelik), Hikmet Neşriyat, 1987, s.230

Medd-i munfasılın yapılışındaki gaye ise şöyledir; “Meddin sebebi hemzedir. Med harflerinden hafî ve zayıf olmasına karşılık olarak, hemze, mahrecinin uzaklığı nedeniyle telâffuzu zor bir harftir. Şayet hafa sıfatı olan bir harfe bitişirse, ona da hafa'nın gelerek ziyade olmasından korkulduğu için, hemzenin tam olarak ortaya çıkması için amacıyla tedbir amaçlı med ile desteklenmiş olur.”⁵⁶³ Medd-i munfasıla, iki kelimeyi birbirinden ayırdığı için meddü'l fasl, meddü'l bast isimleri verilmiştir. Farklı sebeplerle meddü'l câiz, meddü'z zaid, meddü'l itibar gibi isimler de verildiği olmuştur.⁵⁶⁴ Medd-i munfasılın okunuş miktarıyla alakalı kıraat imamları arasında bir ittifak yoktur. Ziyade yapmadan bir elif ile okuyanlar olduğu gibi dört elif miktarı ziyade med yaparak beş elif ile okuyanlarda vardır. Âsım kıraatinde aslî med üzerine üç ziyade ederek dört elif miktarı okunur.⁵⁶⁵

Alıştırma:

Müellif, daha evvelki temrinde (alıştırmada) ve bu konuda verilen kelimelerdeki medd-i fer'ilerin (medd-i munfasıl ve medd-i muttasıl) tespit edilmesini ve sonrasında okunarak tatbik edilmesini istemiştir.

هؤلاء، انا وجدنا آباءنا على امة وانا على آثارهم ، انى برئى ، برآة ، وقتاءها ، سيئت ، انما السبيى ، ما ان مفاتحه لتنوء
”خلائف ، طائفة ، فاذكروا آلاء الله ، بنوا اسرائيل ، علماء بنى اسرائيل ، سحروا اعينهم ، فى اى ، يدعونه الى الهدى

Sebebi med sükûn olduğunda, medd-i fer'i, lâzım ve ârız olarak ikiye ayrılır:

3.3.12. Medd-i Lâzım ve Medd-i Ârız

Müellif bu konuda farklı bir bilgi vermemiştir. Eserinde, medd-i lâzım ve medd-i ârız konularına aynı başlık altında yer verir. Bu yönüyle, diğer tecvîd eserlerinde ayrı başlıklar halinde yapılan tasniften farklı olan yeni bir tasnif biçimi uygulanmıştır. Biz de bunu değiştirmeden orjinal haliyle inceledik. Müellif konu hakkında şöyle demiştir;⁵⁶⁶ Sebebi med, harf-i medd-i takip eden sükûn-u lâzım ise medd-i lâzım denir ki gerek vasl ve gerek vakf halinde medd-i fer'i ile med okunur

⁵⁶³ Ali el-Kârî, *el-Mihahu'l-Fikriyye*, s. 234

⁵⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s.319; Süyûtî, *el-İtkân fî ulumi'l-Kur'ân (Kur'ân ilimleri ansiklopedisi)*, c.1, s.230, 231

⁵⁶⁵ Feyizli, *Kıraat-ı Aşere*, s.68-71

⁵⁶⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.51-52

طسم = طا ، الم = الف ، لام ، ميم . المص = الف ، لام ، ميم ، صاد. ⁵⁶⁷ gibi. “آ لان ، لصالون ، لا الضلين”
 “يس = يا ، سين . حم = حا ، ميم ، سين ، ميم” Bu zikredilen kelime-i şerifelerin ilk harflerinden
 sonrası olmak üzere⁵⁶⁸ ve Sad, Kâf, ve Nûn surelerindeki lafz-ı celilelerde oluşan med
 gibi ki onlar her halükarda medd-i fer’i ile yani medd-i lâzım ile uzatılarak okunur.⁵⁶⁹
 Müellif, medd-i lâzımın uzatılma ölçüsüyle alakalı bilgilere yer vermemiştir. Medd-
 i fer’i için dört elif okunması gerektiği şeklindeki bilgi, genel bir bilgi olması
 bakımından önemlidir fakat bütün medler için aynı ölçü geçerli değildir. Medd-i
 lâzımın bu ismi almasındaki etken, kıraat imamlarının ziyade med okunma hususunda
 ittifak halinde olmalarıdır. Bu bakımdan fer’i medler arasında en kuvvetli med olarak
 kabul edilir. Bütün kıraat imamları ziyade üç elif miktarıyla beraber toplam dört elif
 miktarı med ile okumuştur. Bazı eserlerde, üç veya iki elif okumanın da yeterli
 olacağı zikredilir⁵⁷⁰ fakat genel kabul dört elif miktarı olduğudur. Medd-i lâzımın
 kasr ile okunması lahn-i celi (büyük hata) olarak görülmüştür. el-Mar‘aşî bu hatayı
 lahn-i hafi olarak kabul eder.⁵⁷¹

Müellifin temas etmediği bir diğer husus da medd-i lâzımın farklı kısımlara
 ayrılmasıdır. Medd-i lâzım kelimedeki ve harfte olmasına göre ve yine şeddeli olup
 olmamasına göre dört kategoriye ayrılmıştır. Kelimedeki bulunduğunda medd-i lâzım
 kelime-i musakkale veya muhaffefe olarak, harfte olduğunda medd-i lâzım harf-i
 musakkale ve muhaffefe olarak isimlendirilir.⁵⁷² Medd-i lâzıma farklı sebeplerle
 medd-i vacip, meddü’l adl, meddü’l fark isimleri de verilmiştir.⁵⁷³

⁵⁶⁷Yunus suresinde iki yerdedir. Birincisi zikredilen surenin elli birinci ayeti olan
 “أَمْ إِذَا مَا وَقَعَ أَمْنُكُمْ بِهِ أَلَّنَّ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ” kavlü Kerîmidir. İkincisi zikredilen surenin 91. ayeti olan “
 فَالآنَ بَاشِرُوهُمْ” kavlü celilidir. Bakara Suresi’ndeki “أَلَّنَّ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ”
 Suresi’ndeki “الآنَ حَقَّفَ اللَّهُ” ve Yusuf Suresi’ndeki “الآنَ حَصَّصَ الْحَقَّ” ve Cin Suresi’ndeki “فَمَنْ
 يَسْتَمِعِ الْآنَ” kavlü kerîmleri bize misal değildir.

⁵⁶⁸ Çünkü elif lam diye okuyuş ve yazılıştaki mefuz(söylenen) ve mektup(yazılı) olan kelimeler isimdir.

⁵⁶⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedid*, s.51-52

⁵⁷⁰ İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s.317-318

⁵⁷¹ İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s.317-318; Merâşî, *Cühdül-Mukil*, s. 217-219

⁵⁷² Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s.262-263

⁵⁷³ Muhammed Mekkî, *Nihâyetü’l-kavli’l-müfîd*, s. 145; Süyûtî, *el-İtkân fi ulumi’l-Kur’ân (Kur’ân ilimleri ansiklopedisi)*, c.1, s.230

Sebebi med harf-i medd-i takip eden sükûn-u ârız ise onun medd-i fer'isine medd-i ârız denir ki mutlaka med olunacak değil, med yalnız vakf haline ârız olacak demektir. Onun için buna medd-i vakfi de denir. “صنواؤ، يعلمون، بعد حين” gibi ki bunların medd-i fer'isi yani medd-i zâtîden ziyadesi bu şekildedir. Son hareketleri verilerek “بعدين، صنواؤ، يعلمون” olursa medd-i aslî derecesinde kalır ki meddi tabîye dönüşür.⁵⁷⁴

Alıştırma:

Zihni Efendi zikredilen ayeti kerîmelerdeki medd-i lâzım, medd-i ârız ve medd-i tabîilerin belirlenmesini istemektedir. Bu kelimeler şunlardır;

قل أذكرين ، فاسأل العاديين، آمينين ،الظالمين ،لا تضارر والدة ، وحاجه قومه ، قال اتحاجني ، وإذ يتحاجون ، منكم خاصة،
العالمين ، الذى خلقنى فهو يهدين ، اهنا الصراط المستقيم ، الذين هم يراؤن ، ويمنعون الماعون ، ان تتأسا ، الصاخة

Medd-i ârızların meddi mutlak olmadığı gibi dört elif miktarı olmak dahi mecbur değildir. İki elif veya bir elif med etmek dahi câizdir. Dört elif miktarı med etmeğe (tul), iki elif med miktarına (tevessut) ve bir elif med miktarına (kasr) tabiri kullanılır. Müellif, med ve kasr bahsinde söylediğini burada tekrar hatırlatmış ve tul mertebesini üç elif miktarı olmak üzere gösterenlerin medd-i aslîden (medd-i tabîiden) sonrasını kastettiklerini söylemiştir.⁵⁷⁵

Bunlar sükûn-u ârız ile sâkin olan son harfin hareketi fetha olduğuna göre. Kesre olur ise onu gizlice göstermek dahi bir vecihtir ve toplamı dört vecih olur. Bu dördüncü veche “revm” adı verilir. Son harfi mazmum (ötre) olduğunda zikredilen üç vecihle beraber, tul ile işmam, tevessut ile işmam, kasr ile işmam birde revm olmak üzere yedi vecih câiz olur.⁵⁷⁶ Rvm konusu daha öncede geçtiği için burada kısaca değiniyoruz. İbnü'l Cezerî revmi şöyle târif etmiştir; “عبارة عن النطق بالحركة بصوت خفي”,
“Harekeyi hafif bir sesle okumaktan ibarettir.”⁵⁷⁷ Rvm sadece kesra ve damme harekede olur ve sadece kasr ile okunduğunda icra edilebilir.⁵⁷⁸ Zihni Efendi özel

⁵⁷⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlü 's-Sedîd*, ss.51-52

⁵⁷⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlü 's-Sedîd*, s.53

⁵⁷⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlü 's-Sedîd*, s.53-54

⁵⁷⁷ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s.121

⁵⁷⁸ Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvîd*,s.79-81

durumu olan bazı kelimelerin revm ile okunuşu konusuna ayrıca değinmemiş, konuyu bu kadarla sınırlı tutmuştur.

Müellif işmam konusunda şu açıklamaları yapmıştır; İşmam; sükûndan sonra dudakları yummaktır. Ona göre; işmam ve revm gibi okuyuşların icrası mahir kurraya has bir keyfiyettir. O, Kur'ân-ı Kerîm'in tilâvetinde kendilerine o kadar külfet gerekmediğini söyler.⁵⁷⁹

Zihni Efendi'nin burada yapmış olduğu işmam tarifi *Karabaş Tecvîdi*'nde geçen tanımdır. “الإشمام انضمام الشفتين بعد السكون”, “İşmam, sükûndan sonra dudakları yummaktır.”⁵⁸⁰ Fakat bu tanım yetersiz görülmüştür. Çünkü selefin yapmış olduğu işmam tarifinde “damme harekeye işaret” söz konusudur. Bu konuda yapılan diğer bir tanımda şöyledir; “Sükûndan sonra, damme hareye işaret ederek dudaklarını ileriye doğru toplaman işmamdır.”⁵⁸¹

Müellif, tul, tevessut ve kasrın medd-i lînde de geçerli olduğu ayrıca belirtir.

3.3.13. Medd-i Lîn

Müellif, medd-i lîn konusunu ayrı bir başlık altında ele almıştır. Zikredilen bilgiler tecvîd eserlerinde zikredilen bilgilerle genel olarak benzerlik göstermektedir. Fakat kullanılan bazı ifadeler izaha muhtaçtır. Müellif konu hakkında şu bilgileri vermiştir;⁵⁸²

Harf-i lîn'in medd-i demektir ki en çoğu medd-i ârızdır. Medd-i lîne verilen bu isim “yumuşak med” anlamına gelmektedir.⁵⁸³ Mâkabli (kendisinden önceki harf) meftuh olan sâkin ‘vâv’ veya sâkin ‘yâ’ dan sonra sebab-i med sükûn olursa hasıl olan (oluşan) bu medde medd-i lîn denir. Gerek sükûn-u lâzım olsun; كهيص = كاف ، ها يا

صاد حم عسق = حا ، ميم ، عَيْن ، سين ، قاف ، ve ، عَيْن ، صاد

⁵⁷⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.53-54

⁵⁸⁰ Karabaşi, *Karabaş Tecvîdi*, s.7

⁵⁸¹ Merâşî, *Cühdül-Mukil*, s. 278

⁵⁸² Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.54

⁵⁸³ Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi*, s.92

⁵⁸⁴ (كهيص) Lafzı celilindeki medlerden birinci ile beşincisi medd-i lâzım'dır , ikinci ile üçüncü medd-i tabiidir, dördüncü medd-i lîn'dir.

gibi, gerek sükûn-u ârız olsun; *والصيف ، من شئى ، دائرة السوء ، ولا نوم* şeklinde durulduğu vakitte meydana gelen med gibi. Medd-i lîn'de sebebi med sükûn-u lâzım olursa tul ve tevessut vechi câizdir.⁵⁸⁵ Bu görüş eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) zikrettiği görüştür.⁵⁸⁶ Genel kabul görüşte budur. İbnü'l Cezerî bunun yanında kasr vechinin de caiz olduğunu söylemiştir.⁵⁸⁷ Medd-i lînin uzatma miktarını aynı medd-i ârızda olduğu gibi dört elif olarak kabul edenler varsa da genel görüş üç elif olduğu şeklindedir. Buna sebep olarak lîn harfinin başlı başına bir harf-i med olmaması gösterilir. Netice itibariyle lîn harfi asli med olamadığından, onun üzerine ziyade med yapılması şeklinde bir uygulama da kabul görmemiştir.⁵⁸⁸ Meddi lîn'de sükûn-u ârız olursa tul, tevessut ve kasr câizdir. Kasr bir elif miktarı okumaktır. Fakat medd-i lîn'deki kasr'ın medsiz okumak olduğunu söyleyenler de vardır.⁵⁸⁹

Zihni Efendi medd-i lîn'in ölçülerini medd-i ârıza benzetmiştir. Medd-i ârız'daki gibi son harfin harfin harekesi üstün olduğunda üç vecih, esre olduğunda kasr ile revmle beraber dört vecih ve son harekesi ötre olduğunda tul ile işmam, tevessut ile işmam, kasr ile işmam ve kasr ile revmle beraber yedi vecih olacağını söylemek istemiştir. Fakat medd-i ârızdaki gibi ayrıca zikretmemiştir. Sebeb-i med sükûn-u ârız olarak gelir de sükûn zail olur ise medd-i lîn ortadan kalkar. “من الخوف والجوع” gibi.⁵⁹⁰

Alıştırma:

Müellif zikredilen ayetlerdeki meddi lîn'lerin belirlenmesini istemektedir.

وَيَوْمَ حُنَيْنٍ ، أُولُوا الطَّوْلِ ، لا ريب فيه ، نكص على عقبيه ، أن يعرفن فلا يؤدين ، احدى الحسينيين ، أم الأئتين
 ” رَبِّ هَذَا الْبَيْتِ ، غَيْرَ ذَاتِ الشُّوْكَةِ ، رَبَّنَا أَمَّنَّا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ ، لا تَرْيَبَ عَلَيْكُمْ الْيَوْمَ ، كلتا الجنتين

Vakf halinde medd-i lîn şartları oluştuğu halde vakf halinde medd-i ârız'larda son harf Kalkale harflerinden ise Kalkale yine yapılıdır. “با لعيب ، مريب ، مراتب ، لعيوب” gibi.

(حم عسق) lafzı Kerîminde birinci medd-i tabii'dir. İkinci meddi lâzım'dır. Üçüncü medd-i lîn'dir dördüncüyle beşinci medd-i lâzım'dır.

⁵⁸⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.54

⁵⁸⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.273

⁵⁸⁷ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s.337

⁵⁸⁸ Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*, s.156

⁵⁸⁹ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s.229

⁵⁹⁰ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.55

3.3.14. Kalkale

Müellif, kalkalenin eserdeki yerini diğer eserlerden farklı olarak hemen med konularının arkasına koymuştur. Eserinin genelinde görüldüğü üzere burada da kendine özgü bir sıralama yapmıştır. Konu hakkında şöyle der;

Irgalamak demek olan kalkale, tecvîd ehlinin ıstılahında; “harfin sesini mahrecini sarsar gibi çıkarmaktır” denilmiştir. Oda şu harflerin sükûnlu haline mahsustur: ب ج د ق ط⁵⁹¹ Zihni Efendi’nin zikrettiği kalkale harflerin manzum şekilde sıralaması İbnü’l Cezerî’ye aittir.⁵⁹² Müellif de bunu eserinde söylemiştir. Bu harfler (قطب جد) terkinde toplanmıştır ve “Talih ve bahtın yıldızı” anlamındadır. Zihni Efendi, bu terkinin Manzume-i Cezeriyye’den alındığı için sondaki ‘dâl’ harfinin hafifletildiğini söylemiştir.⁵⁹³ Cezerî dâl’in harekesini nazm gereği şedde ile yapmamış ve bu manzume hep şeddesiz okunmuştur. Zihni Efendi buna işaret ederek dâl’in hafifletildiğini, aslında onda şeddenin bulunduğunu söylemiştir. (جد) kelimesinin şeddeli oluşunu verdiği bir örnekle şöyle açıklar; “تعالی جد ربنا ای عظمته” “Rabbimizin azameti yücedir.” Buradaki (جد) kelimesi (عظمته) Allah’ın azameti anlamındadır. Müellif bu açıklamadan sonra, bu kelimelerin anlamını genel kabulün dışında bir yorumla “medar-ı baht”, “talih, ikbal dayanağı” olarak çevirmiştir. Sıtkı Gülle ise, yapılan bu yorumun İbnü’l Cezerî’nin bu terkinin yaparken murat ettiği anlam olmadığını ve zorlama bir yorum olduğunu belirtmiştir.⁵⁹⁴

Bu beş harfin biri ortada yahut sonda sâkin olursa kalkale edilir. Sâkin olmazsa kalkale olmaz. Sure-i Cin’e bakınız. Şu kelimeleri de okuyunuz. “الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَّعْلُومَاتٌ , وَأَتَمُّوا” Ortadaki sükûna misal: “يَجْتَبِيكَ بِرَبْوَةٍ , الْحَجُّ وَالْعُمْرَةُ لِلَّهِ , ثَلَاثَةٌ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٌ إِذَا رَجَعْتُمْ , ثَمَانِي حَجَجَ , وَرَأَيْتُمْ مُحِيطٌ , حَمْدٌ مَجْدٌ , ثَمَانِيَةٌ أَزْوَاجٍ فَضْرَبَ الرِّقَابِ” Sonda olan sükûna misal: “أَطْوَارًا” Sonda olan sükûn vakf halinde olan sükûndur ki kalkale hali durakta ortaya çıkar. Gerek sükûn-u lâzım olsun: “ولم يولد” gibi. Gerek sükûn-u ârız olsun “إذا حسد” böyledir. Zihni Efendi

⁵⁹¹ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.56

⁵⁹² İbnü’l-Cezerî, *Mukaddime-i Cezerî*, s.17

⁵⁹³ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, ss.56-57

⁵⁹⁴ Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, s.411

kalkale'nin nasıl yapılacağını hocadan talim ederek öğrenmek gerektiğini ayrıca zikretmiştir.⁵⁹⁵

Tecvide dair yazılan eserlerde, kalkale kelime ortasında olduğunda kalkale-i suğra, kelime sonunda olduğunda ise kalkale-i kübra şeklinde ayırım yapılmıştır.⁵⁹⁶

3.3.15. İdğam

Zihni Efendi idğâm konusunda genel bilgiler verdikten sonra idğâmın çeşitlerine kısaca değinmiş, sonrada ayrı başlıklar halinde idğâm çeşitlerini detaylıca anlatmıştır. Konu içerisinde, idğâm ile bağlantısı olan kelimelerin yazılışlarıyla alakalı bilgilere yer vermiştir. Konu hakkında şöyle der;

Bir harf-i sakini kendi misli⁵⁹⁷ bir harf-i müteharrike (harekeli harfe) idhal (dahil ederek) ve isal (kavuşturarak) ederek okumaktır. İlk harfe müdğam, ikinci harfe müdğamün fih denir. Onların ikisi bir kelimedede ise tek surette yazılır ve tekrarına alamet olması için üzerine şedde atılır “ أَشَدُّ حُبًّا, رَبَّنَا إِنَّا آمَنَّا ” gibi. Kelime-i vahide hükümünde olan iki kelime de olsa yine böyledir “ يُؤْمِنُ , يَدِي ” gibi. Ancak lâm harfinin idğâm-ı şemsiyyesinde harf-i târifin lâm'ı “ التي,الذي ” gibi olan kelimelerin dışında açık olarak gelmiştir “ اللطيف , اللغو , اللذين , اللذان ” gibi.⁵⁹⁸ Yani anlatılan kurala göre aynı kelimedede yanyana gelen iki harf tek harf olarak ve şeddeli yazılırken, burada zikredilen lâm-ı târifin idğâmında bu geçerli olmamıştır ve iki harf ayrı yazılmıştır. Müellifin verdiği örneklerden “ اللذين , اللذان ” kelimeleri kendisinin zikrettiği gibi çift lâm olarak yazılmamış tek lâm harfiyle ve şeddeli olarak yazılmıştır. “ اللطيف , اللغو ” kelimeleri ise müellifin söylediği gibi mushaflarda çift lâm ile ve şeddeli olarak yazılıdır.

Mesâhif-i Kerîm'de yalnız “ الليل ” lafzının, “ وَاللَّيْلِ ” şeklinde lâm-ı vahide-i müşeddede (şeddeli lâm) ile yazılması muttarid (düzenli) ve müttefiktir. Bazı Mesâhif-i Şerîfe'de Mücadele Suresi ve Talak Suresi'ndeki اللائي kelimeleri dahi, lâm-ı vahide

⁵⁹⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-Sedîd*, s.57

⁵⁹⁶ Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*, s.200

⁵⁹⁷ İdğâm-ı şemsiyye'de harf-i tarif'in lâm-ı da kelimenin ilk harfine kalp olunarak onun misli olur. İdğâm-ı bila ğunne ve idğâm-ı meal ğunne'de de benzeri görülür.

⁵⁹⁸ Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-Sedîd*, s.57-58

ile görülür.⁵⁹⁹ Burada lâm-ı târifin lâm'ının aynı cinsten olan lâm harfine idğâmı söz konusudur. Bu oluşan idğâma, idğâm-ı şemsiyye denilmiştir. Bu kelimedede aynı cins iki harf yan yana geldiği için aynı zamanda idğâm-ı misleyn olarak da kabul edilir.⁶⁰⁰ Bu sebeptendir ki Sîbeveyhi (ö. 180/796), Ebü'l-Alâ el-Hemedânî (ö. 569/1173), Eskicizâde (ö. 1243/1827-28)⁶⁰¹ gibi bazı alimler eserlerinde 'lâm' harfini idğâm-ı şemsiyye harflerinden saymamışlardır.⁶⁰² Müellifin konuya genel yaklaşımından hareketle buradaki idğâm-ı, idğâm-ı şemsiyye olarak kabul ettiğini fakat sonuç itibariyle de idğâm-ı misleyn olarak gördüğünü söylemek mümkündür. İdğâm-ı şemsiyye konusunda bu konuya yine değinerek idğâm-ı şemsiyyenin idğâm-ı misliyye hükmünde olduğunu söylemiştir.⁶⁰³

-Aynı cins iki harf- birbirine mukaarın (yakın olan) ise ayrı yazılır. Şeddeye de gerek kalmaz. "اضرب بعضاك فما رجحت تجارتهم ,اذذهب , قل لن , قاتم ما ندري , ان نحن , اوو ونصروا" gibi. Zamirde olsa böyledir "يدرككم ,ومن يكرهين" gibi.⁶⁰⁴ İdğâm tanımlarında geçtiği üzere aynı cins harf aynı kelimedede bulunduğunda idğâm-ı misleyn olduğu gibi, ayrı kelimelerde yan yana bulunsa yine idğâm-ı misleyn olur.⁶⁰⁵ "ام ما ذا كنتم تعملون ,ام ما يشركون ,ام ما اشتملت" "ام من" kelimelerindeki "ام من ve ام ما" lafızları Mesâhif-i Kerîm'de ayrılmayarak اما ve امن suretinde resm olunmuştur.⁶⁰⁶ Müellifinde konu içerisinde değindiği üzere bu vb. edatların Kur'ân-ı Kerîm'de birleşik olarak yazılımları idğâm konusuyla da bağlantılıdır. Müellif burada verdiği birkaç örneğin dışında diğer edatlarla alakalı örnekleri daha sonraki konuda vermiştir. Bu edatlar resm-i hatta bazen birleşik bazen ayrı şekilde yazılmışlardır.⁶⁰⁷ İdğâm harfi olan sâkin harf ve ikinci harfin harekeli olması şarttır. Bunun aksi olursa idğâm olmaz. "لاتتصص,ظنتم" gibi. İkiside harekeli

⁵⁹⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.58

⁶⁰⁰ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s.245

⁶⁰¹ Eskicizâde, Seyyid Ali b. Hüseyin, *Tercüme-i Dürr-i Yetîm*, Hafız Nuri Efendi Matbaası, İzmir, 1301/1885, s.12

⁶⁰² bkz.Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s.245

⁶⁰³ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.83

⁶⁰⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.58

⁶⁰⁵ Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvîd*,s.99

⁶⁰⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.58

⁶⁰⁷ Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, ss.243,248

olursa yine idğâm olmaz. “⁶⁰⁸ تتوفاهم الملائكة , فاقصص القصص , ماسلككم ” gibi. Bu durum Âsım kıraatine göredir. Diğer kıraat imamlarından idğâm yapanlar da olmuştur. Bu oluşan idğâma idğâmü'l kebir denmiştir.⁶⁰⁹ Yan yana gelen kelimelerden birinci harf, med harfi olursa yine idğâm olmaz.⁶¹⁰ “ فذاقوا وبال امرهم , قالوا وهم , وآلتي يئسن , في يوم ” gibi.

Müellif verdiği bu bilgiler doğrultusunda alıştırma yapılmasını istemiştir. Aslında diğer konuları anlattıktan sonra her konunun altında bu örnekleri vermesi daha uygundur.

Alıştırma:

Müellif, öğrencilere, zikredilen kelimeleri okuyarak idğâm olunan veya olunmayan harfleri bulmalarını ve bunları sebepleriyle açıklamalarını istemiştir.

أَن , يُحِبُّكُمْ اللَّهُ , وَمَنْ يَزِدِدْ , مَنْ يَزِدِدْ , وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا , وَأَنْتُمْ ظَنُّوا كَمَا ظَنَنْتُمْ , أَلِدْ , نَبَأَ إِبْرَاهِيمَ , حَاجَجْتُمْ , نَحْنُ نَقْصُ , وَمِنْهُمْ مَنْ لَمْ نَقْصُصْ , مِنْهُمْ مَنْ فَصَّصْنَا , يَعْضُضْنَ , يَمْسَكَ , “مَالِيَهُ هَلْكَ , نَادَوْا وَاَلَاتِ , إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوُرُ , عَلَى الْعَيْبِ بِضَيْنِ , وَلَا يَعْتَبُ بَعْضُكُمْ , لَنْ نُؤْمِنَ , بِشِرْكِكُمْ”

Zikrolunan idğâm türüne, idğâmı misleyn denir.⁶¹¹ Müellif idğâm başlığı altında konuya giriş yapmıştır. Diğer idğâm konularına ise ayrı başlıklar altında değinmiştir. Müellif, sadece idğâm-ı misleyn konusuna ayrı bir başlık açmamıştır ancak konunun giriş bölümüne her ne kadar idğâm konusuna ön bilgi vermek için başlanmış gibi görünse de müellif burada daha çok idğâm-ı misleyn konusunu anlatılmıştır. Müellif, anlatılan meselenin idğâm-ı misleyn olduğunu ifade etmiştir fakat bunu konunun sonunda söylemiş olması durumun anlaşılmasını

⁶⁰⁸ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.58

⁶⁰⁹ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s.315-320

⁶¹⁰ Harfi Lin olursa olur. *أَوْوَا وَنَصْرُوا* kavlü Keriminde bulunduğu gibi. Fakat müellifin burada kastettiği medd-i lin değildir. Lin harflerinden birisi geldiğinde, iki sâkin yanyana bulunmuş olacağından, burada idğâm oluşacağını söylemek istemiştir. Müellif burada, bir idğâmın vacip ve câiz gibi kısımlarından bahsetmediğini söylemiştir. Buradaki maksat'ın Kuran-ı Kerim'de müdğam veya gayrı müdğam vakı' olan kelimeleri bir kaideye bağlayarak göstermek olduğunu söylemiştir. Yani burdaki amacın tecvîd ilmi açısından idğâmın nasıl oluştuğunu kısaca göstermek olduğunu söylemek istemektir. Arap dili kurallarına göre idğâmın vacip ve câiz olan kısımlarıyla alakalı durumun, kendi eseri olan el-Müktadâb'ın sarf kısmının sonunda zikredildiğini söylemiştir.

⁶¹¹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.60

geciktirmektedir. İdgâm-ı misleyn konusunun ayrı bir başlık altında anlatılmaması, eseri diğer eserlerden farklı kılan bir unsurdur.

Müellifin eserinde zikrettiği diğer bir meselede idgâm konusunun hem tecvîdle hem de Arap dilindeki kurallarla olan bağlantısıdır.⁶¹² Kelimelerin bitişik veya ayrı yazılması aynı zamanda dil kurallarıyla da ilgilidir. Müellif buna işaret etmiştir. Kaynaklarda bu konunun idgâm-ı misleyn ile bağlantısı da zikredilmiştir. Şöyle ki; İdgâm-ı misleyn aynı kelimedede ve tek harfle yazılarak şeddeli surette bulunabildiği gibi ayrı kelimelerde de bulunabilir fakat şeddeli olan bütün harfler idgâm-ı misleyn demek değildir. Çünkü Arapça’da kelimeler, farklı sebeplerle de şeddelenmiş olabilmektedir. Bu sebeple bazı alimler, Arapça’ya hakim olmayan insanların böyle şeddeli olan kelimelerin hepsini idgâm-ı misleyn olarak zannetmemeleri için idgâm-ı misleyn yerine “müşedded” tabirinin kullanılmasının daha uygun olacağını söylemişlerdir. Fatih Çollak ve Ramazan Pakdil bu konu üzerinde özellikle durmaktadır. Abdurrahman Gürses’inde bu görüşte olduğu zikredilir.⁶¹³ Ali Rıza Sağman’da eserinde “*Nahivdeki idgâmlarla tecvîddeki idgâmlar birbirine karıştırılmamalıdır.*”⁶¹⁴ derken bu meseleye işaret etmiştir. Aslında müellif de konunun başlarında idgâmın vacip ve câiz olan kısımlarıyla alakalı kendi eseri olan *el-Müktadâb*’ın nahiv kısmına yönlendirme yapmıştır⁶¹⁵ fakat bu durum için ayrıca bir beyanda bulunmamıştır. Ali Çiftci, Ramazan Pakdil’in teşdid konusunda eserinde zikrettiği bu yaklaşımlarına, klasik dönemde neşredilmiş temel eserlerden ziyade son dört-beş asırda telif edilen eserlere müracaat etmesi sonucunda ulaştığı kanaatindedir.⁶¹⁶ Zihni Efendi ise konuya böyle bir ayrımla yaklaşmamıştır. O şeddeli olan kelimeleri idgâm olarak değerlendirmiştir. Hatta idgâm-ı şemsiyye, idgâm-ı mütekaribeyn ve mütecaniseynin dahi sonuç itibariyle idgâm-ı misleyn olduğunu söylemiştir.⁶¹⁷

⁶¹² Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.59

⁶¹³ Pakdil, *Ta’lim Tecvîd ve Kıraat*, s.186

⁶¹⁴ Sağman, *İlaveli-Yeni Sağman Tecvîdi*, s. 26

⁶¹⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.59

⁶¹⁶ Çiftci, Ali, "Telifat Dönemi Tecvîd Âlimlerinden Mekki b. Ebi Talib ve Abdülvehhab b. Muhammed el-Kurtubi Perspektifinden Teşdid, Telyin ve Tahfif Terimlerine Bir Bakış." Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:47, 2019, s. 221

⁶¹⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.61

Müellif konuya şöyle devam eder; Birde idğâm-ı mütacaniseyn ve idğâm-ı mütekaribeyn vardır. Çünkü mütelaki olan yani gerek bir kelimedede ve gerek iki kelimedede bile engelsiz⁶¹⁸ birbirine kavuşan iki harf, mahreçte ve sıfatta müttetik ise misleyndir “ تاء ile تاء ”, “ تاء ile تاء ” gibi.

Mahreçte müttetik (mahreçleri bir veya mütekarib olmaya şamil) ve sıfatta muhtelif ise mütecaniseyndir “ ث ذ ط ”, “ ط د ت ” yahut “ ز س ” gibi. Mahreçte yahut sıfatta birbirine yakın ise mütekaribeyndir. Te “ ت ” ile se “ ث ” ve “ ل ” ile “ ر ” gibi.⁶¹⁹

Gerek misleyn gerek mütecaniseyn yahut mütekaribeyn olan iki harfin birbirine kavuşmasında, birincileri sâkin olursa ikincilere idğâm olunur⁶²⁰ ve mütecanis ile mütekarib olan harfler biri birine -birincisi ikincisine- kalb olunduktan sonra idğâm edilmiş olduğu için mütecaniseyn yahut mütekaribeyn dediklerimiz dahi misleyn olmuş olur. Mesela ‘mîm’in ‘nûn’a karışmasında yakın mahreci hasebiyle nûn mîme mağlup ve maklub olarak idğâm edilirde “من ما” ve “من من” , “عن ما” , “ان ما” yerine “ اما , عما , من , بما ” denir.⁶²¹ Bu edatların bu şekilde bitişik olarak yazılmasıyla alakalı farklı gerekçeler ileri sürülmüştür. Bu edatların genelde bitişik yazılmasına karşın, aynı edat bile bazen bir yerde bitişik diğer bir yerde ayrı olabilmektedir. Bu konuda; “*Edatlar arasında dil açısından bir farklılık varsa onu belirtmek, Kur’ân’ın imlâsında telaffuzun itibara alınması, edatlar arasındaki anlamsal farklılıkları göstermek, kıraat farklılığını göstermek*” gibi farklı gerekçeler ileri sürülmüştür. Dil alimleri, daha çok dilsel nedenler ileri sürerken, kıraat âlimleri “ idğâm” ve “*Kur’ân imlâsının telaffuz doğrultusunda oluşu*” şeklindeki açıklamaları yaparlar.⁶²²

Müellife göre sonraki konularda açıklanacak olan idğâm-ı şemsiyye dahi idğâm-ı misleyn hükmündedir.⁶²³

⁶¹⁸ Nundan ve zamirden hali olan cemi vavlarından sonra yazılıpta okunamayan elifler şeklinde yazılmaları hail sayılmaz.

⁶¹⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.60

⁶²⁰ Yanyana gelen birinci harf med harfiyse idğâm oluşmaz.

⁶²¹ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.61

⁶²² Maşalı, *Kur’ân’ın Metin Yapısı*, s.247

⁶²³ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.61

Müellif, idğâm-ı mütecaniseynin ve aynı şekilde idğâm-ı mütekaribeynin kıraat imamları arasında, idğâmı misleyn gibi müttfekun aleyh olmadığını söylemiştir. “ من الاجداث سراعا ” kavlü kerîminde ittifaken idğâm yoktur. “ نصيب برحمتنا ” da idğâm edenler olmuştur. “ ولم يكن له ” ve “ من رزق ” gibi nûn harfine taalluk eden idğâm-ı mütekaribeyn de misillenen, nûnun dışında tahakkuk ettiği için ğunne bulunmaz.⁶²⁴ Yani şeddelenen harf ‘nûn’ değil, ‘lâm’ dır. Nûn tamamen kaybolduğu için ğunne yapılmaz denilmek istenmiştir. Zihni Efendi idğâm-ı bila ğunne olan bu idğâm-ı da idğâm-ı mütekaribeynin bir çeşidi olarak göstermiştir. Bazı kaynaklarda, idğâm-ı mütekaribeyn farklı türlere ayrılarak incelenmiştir. Kıraatlerdeki idğâm türleri örneklerle açıklanmıştır.⁶²⁵ el-Mer’âşî, idğâm-ı mütekaribeyni on bir farklı türe ayırmıştır.⁶²⁶ Zihni Efendi’nin söylediği de bunlardan biridir. Âsım kıraatinde bu şekilde geniş bir idğâm-ı mütekaribeyn tanımı yoktur. Sadece bazı harflere mahsustur fakat müellif idğâm-ı bila ğunneyi de idğâm-ı mütekaribeyn kategorisine almayı tercih etmiştir. Eserlerin çoğunda böyle bir bağ kurulmazken, günümüz bazı müellifleri Zihni Efendi’den etkilenmiş olsa gerek onunla aynı görüşü paylaşmışlardır.⁶²⁷

3.3.16. İdğâm-ı Mütecaniseyn

Müellifin yaptığı tanım ve verdiği bilgiler diğer kaynaklarda verilen tanım ve bilgilerden farklı olmayıp benzer bilgiler içermektedir. Konu hakkında verdiği bilgilerin bir kısmı idğâm başlığı altındadır. Müellif burada tekrar zikretmemiştir. Bizde, eserde verilen bilgiler ile konu hakkında yapılan bazı farklı yorumların değerlendirmesini, bir önceki konuyla bağlantısı olduğu için idğâm başlığı altında yaptık. Müellif konu hakkında ayrıca şu bilgileri vermiştir;

Mahrecleri bir ve sıfatları başka olan iki harfin yan yana bulunduğu bir birbirine karışıp bir sadâ da⁶²⁸ okunmasıdır ki ikinci harfin sesi açığa çıkar. Mesela

⁶²⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.61

⁶²⁵ Celâlüddîn, es-Süyûtî, “ *el-İtkân fi ulumi’l-Kur’ân (Kur’ân ilimleri ansiklopedisi)* ”, (trc.Sakıp Yıldız - Hüseyin Avni Çelik), Hikmet Neşriyat, 1987, c.1, s.223-227

⁶²⁶ Merâşî, *Cühdül-Mukil*, s.194

⁶²⁷ Altıkulaç, *Tecvid’ul-Kur’ân*, ss.34,38

⁶²⁸ Zihni Efendi “ اذى ” vezninde olan “ صدى ” nın savt-ı makus demek olduğu için savttan daha güzel anlamda olduğunu söylemiş ve sadâ kelimesini özellikle kullanmıştır.

“د” sâkin olarak “ت” ya kavuştuğunda idğâm edilip “ت” sesi verilir ve sâkin olan dâl’in kalkalesi icra olunmaz “ارت تم = ارت تم” gibi.⁶²⁹

Tâ’nın dâl’e idğâmında tâ-i sakine dâl’i mütehharrikeye idğâm olunarak dâl sesi çıkarılır. “فلما انتقلت دعواته = فلما انتقل دعواته” ‘Tâ’ ile kalın ‘dâ’ harfinin karşılaşmasında tâ’i sakine dâ’i mütehharrikeye idğâm olunarak kalın ‘dâ’ sadâsı ortaya çıkar “وَدَّتْ طَائِفَةٌ” gibi. Fakat idğâmında birinci harfin sükûnu şart olduğundan “يَبَّتْ طَائِفَةٌ” kelimesinde idğâm asla geçerli olmadığı gibi ‘ط’ nın sâkin olarak herekeli

“ت” nın önünde olması durumunda “ت” harfinin üzerine ‘ط’ nın kuvveti açığa çıkar ve tam idğâm gerçekleşmiş olmaz. Yani nakıs idğâm olur denilmek istenmiştir. “بسطت” gibi.⁶³⁰ Müellif burada idğâmın yapılış şekilleri bakımından iki grupta incelenen tam idğâm ve nakıs idğâmından da bahsetmiştir. Şöyle demiştir; Bir tam idğâm bir de nakıs idğâm vardır. İdğâm-ı tâma, idğâm-ı kamil de denir. Birinci harfin zat ve sıfat olarak ikinci harfte kaybolmasıdır. “وَدَّتْ طَائِفَةٌ” örneğindeki idğâm böyledir. İdğâm-ı nakıs ki ona idğâm-ı gayrı tâm da denir. Birinci harfi sıfat olarak değil de zat olarak ikinci harfe katmaktır. “احطت” örneğindeki idğâm böyledir.

Dâ’nın tâ’dan kuvvetli olması idğâm-ı kamile engeldir.⁶³¹ Diğer bir ifadeyle şöyle de diyebiliriz; “dâ” harfi isti’la, itbak gibi kuvvetli sıfatlara haiz olduğu için sonraki harfe idğâm edildiğinde bu sıfatlarını kaybetmez ve yine kalın okunur. Bu sebeple de nakıs idğâm oluşur. “da” harfinin kalkale sıfatı da yapılmaz.⁶³²

Peltek sâ’nın peltek zâl ile buluşması ve idğâmına örnek “يُلْهَثُ ذَلِكُ” dir. Burada secavent işareti vardır ve vakf yapılabilir. Vasl durumunda ise “يُلْهَذُ ذَلِكُ” şeklinde okunur. Peltek zâl’in peltek kalın zâ ile buluşmasına ve idğâmına örnek

⁶²⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.61

⁶³⁰ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.62

⁶³¹ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.62

⁶³² Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s.284

“اِذْ ظَلَمُوا” kavlı kerîmidir ki “اِظْ ظَلَمُوا” şeklinde okunur. Zâl’in ‘sin’ yahut keskin ‘zâ’ ile buluşması da böyledir. “اذ سمعتموه” gibi ki “واذ زاغت” ve “واذ زاغت” şeklinde okunur.⁶³³

“Bâ” harfî ile “mîm” harfî mütecanistir. Yani mahrecleri aynı sıfatları farklıdır. Hud Suresi’nde geçen “يَا بُنَيَّ ارْكَب مَعَنَا” kavlü kerîmindeki sâkin “ba”, harekeli “mîm” harfine kalb ve idğâm edilerek “يَا بُنَيَّ ارْكَب مَعَنَا” şeklinde okunmaktadır. Bunun aksi yani sâkin mîm harekeli ba harfine uğrarsa ihfâ olur. “ب م م” gibi.⁶³⁴

Müellifin örnekler vererek açıkladığı bu bilgiler Âsım kıraatinin Hafs rivayetine göredir. Âsım’a göre mütecanis harfler üç grupta toplanmıştır. Birincisi “ط د ت” ikincisi “ظ ذ ث” ve üçüncüsü “ب م” dir. Âsım kıraatine göre ancak bu üç grup içerisindeki harflerde idğâm yapılabilir. Zihni Efendi bu üç grubun dışında zâl’in ‘sin’ veya keskin ‘zâ’ ile buluşması durumunda da idğâm olacağını söylemiş ve konuda örnek vermiştir fakat Âsım’ın bu şekilde bir idğâmı yoktur. Müellifin eserinin genel olarak Âsım kıraatine göre yazıldığını düşündüğümüzde, bu şekilde bir bilgiye yer verilmiş olması -durumunu tam bilmeyen bir kişi için- yanıltıcı olacaktır. Verilen bu bilgi için başkaca bir açıklama da yapılmamıştır. Zikredilen diğer üç gruptaki harflerde idğâm edilmesinde kıraat imamlarının ittifakı vardır.⁶³⁵ Diğer kıraat imamlarının farklı idğâmları da mevcuttur.⁶³⁶

⁶³³ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.62-63

⁶³⁴ Zihni Efendi mîm ve ba harfinin mahrecinin dudak olduğu söylemiştir. Bu konuda Zemahşeri’nin bir şiirini de paylaşmıştır. Zemahşeri, dönemindeki cahillerle tartışma esnasında onlara bir şey anlatamadığı için kendini adeta alt ve üst dudağı yarık bir kimsenin mahrecini çıkarmakta güçlük çekeceği bir mîm harfine benzetmiştir. Mîm’in mahreci dudaktır. “أنا الميم والأيام أفلح أعلم، منذ أفلح الجهال أيقنت.” “Cahillerle giriştiğim her ortamda anladım ki ben (kendimi onlara ifade edememden dolayı) hayat boyu alt ve üst dudağı yarık olarak telaffuz edilemeyen ve telaffuz etmekten aciz olduğum bir mîm harfî gibiyim.” Kendi ism-i Mahmut olup, mîm harfinin ise şefevî olması cihetiyle meşküku’ş-şefeteyn(dudağı yarılmış) olanlarca tefevvuh(söylenemeyeceğine) olunamayacağına mebnîdir. (أَفْلَحُ) alt dudağı yarık ve (اعلم) üst dudağı yarık demektir. el-Müntehab’ımızın sıfat-ı müşebbehe bahsinde mezkûrdur. ez-Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tacu’l- Arus min Cevheri’l- Kamus*, (thk. İbrahim et-Terzi), Kuveyt, 2000, c.33, s.130

⁶³⁵ Dağdeviren, *Kur’ân Okuma Sanatı Tecvîd*, s.101

⁶³⁶ İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, ss.2-21, bkz. Feyizli, *Kıraat-ı Aşere*, s.99

Alıştırma:

Zikredilen kelimeleri, hocanızdan öğrendiğiniz idğâm-ı mütecaniseyn kaidesine göre ve idğâma uygun olmayanları da idğâm-ı gayrı tam ile okuyunuz.

“فَأَمَّنْتُ طَائِفَةً مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَكَفَّرْتُ , وَاذْقَالَتْ , وَقَالَتْ طَائِفَةً , قَدَاجِييْتِ دَعْوَتِكَا , مَا عِبَدْتُمْ , لَقَدْ كَدَدْتَ تَرْكِنَ , ”
 “ وَاذْزِينِ , وَلَقَدْ ضَلَّ , وَاذْزِينِ , فَإِذَا افْضَمْتَ اذْظَلَمْتُمْ , وَلَقَدْ ضَلَّ , فَرَطْتَ , اِحْطَطْتَ , وَكَفَّرْتُ طَائِفَةً , طَائِفَةً ”

3.3.17. İdğam-ı Mütekaribeyn

Müellif bu konuda diğer kaynaklarda verilen bilgilerden farklı bir bilgi vermemiştir fakat konu içerisinde bazı şiirler paylaşarak konuya zenginlik katmıştır. Eserlerde, idğâm-ı mütekaribeyn konusuyla beraber kısaca temas edilen sekte konusuna detaylıca değinmiş ve sekte için ayrıca bir başlık açmamıştır.

Müellif, daha önceki konuda geçtiğinden olsa gerek bu başlık altında mütekaribeynin tanımını açıklamaları olarak yapmamıştır. Müellif önceki konuda mütekaribi “mahrecte yahut sıfatta birbirine yakın olan harfler” olarak tanımladığı ve ne anlama geldiğini belirttiği için burada tekrar zikretmemiştir. Bu yakınlaşmanın sadece mahrecde veya sadece sıfatta değil, mahreç ve sıfatta beraber olabileceğini söylemek de mümkündür. Nitekim, İbnü'l Cezerî'nin tanımında buna işaret edilmiştir; “*Mahrecleri veya sıfatları, veyahut hem mahreç hem de sıfatları yönünden birbirleriyle yakınlığı bulunan iki harfe mütekaribeyn denir.*”⁶³⁷

Zihni Efendi konu hakkında şöyle der; İki harf-i mütekaribin yanyana bulunmasında birbirine karışıp bir sadâda okunmasıdır ki yine ikinci harfin sadâsı zahir olur. Mesela gâf-ı sakine kâf-ı müteharrikeyle yan yana geldiğinde idğâm edilerek kâf sadâsı çıkarılır. Mürselat Suresi'nde geçen “أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ” ayetindeki “نَخْلُقْكُمْ” gibi ki “نَخْلُكُكُمْ” okunur. Burada gâf'ın zatını izhâr (açığa çıkarmak) etmek hatadır. İsti'lası izhâr olunabilir.⁶³⁸

Gâf harfinin idğâm edilmesinde kıraat imamları ittifak halindedir fakat nakıs idğâm veya tam idğâm olup olmamasında bir ittifak yoktur. Her iki idğâm da câiz

⁶³⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 278

⁶³⁸ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.64

olmakla beraber tam idğâm yapmak mukaddem görülmüştür. Ali el-Kârî eserinde Basralıların nakıs, Şamlıların ise tam idğâm yapmayı tercih ettiklerini söyler.⁶³⁹ Müellifin söylediği gibi idğâm halinde gâf harfinin isti'la sıfatı izhâr edilirse, bu durumda nakıs idğâm yapılmış olur. İdğâmın icrasında kalkale sıfatını belli etmek ise hatadır. Bu durumda harfin zatı tamamen ortaya çıkacağından dolayı idğâmda gerçekleşmemiş olur.⁶⁴⁰ Zihni Efendi'nin harfin zatını izhâr etmenin hata olduğunu söylemesi bu sebeptir.

Lâm-ı sakine râ'yı müreharrikeyle yan yana geldiğinde râ'ya idğâm olunarak râ sadâsı çıkarılır "بَلْ رَفَعَهُ اللَّهُ، قُلْ رَبِّ" gibi ki "بِرْ رَفَعَهُ اللَّهُ، قُرْ رَبِّ" şeklinde okunur. Zikredilen örneğin aksine râ'yı sakinenin lâm-ı müteharrikeyle yan yana gelmesinde idğâm yoktur "وَأَسْتَعْفِرُ لِدُنْبِكَ" gibi. Mutaffifin Suresi'ndeki "بَلْ رَانَ" kavlü kerîmi sekte ile okunduğundan idğâmsızdır. Çünkü idğâmın oluşması için vasl hâli olması ve harflerin yan yana gelmesi gerekir.⁶⁴² Sekte ise vasl konusunda belirtildiği üzere vasl yapmaya ve harflerin yan yana bulunmasına engeldir. Âsım kıraatinde sadece ق ك ve ر ل harfleri arasında idğâm vardır. Diğer kıraat alimlerinin bu başlık altında farklı idğâmları mevcuttur.⁶⁴³

Müellif, konu içerisinde sekte konusuna ayrıca değinmiş fakat herhangi bir başlık altına almamıştır. Biz konunun önemine binaen idğâm-ı mütekaribeyn başlığı

⁶³⁹ Ali el-Kârî, *el-Mihahu'l-Fikriyye*, s. 161

⁶⁴⁰ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, s.191

⁶⁴¹ Müellif burada idğâm ile alakalı örnek göstermek amacıyla ayrıca bir şiir paylaşmış ve bu şiirin dil açısından incelenmesinde değinmiştir. Zihni Efendi'nin tecvid eserleri dışında, farklı eserlerden şiir vb. örnek vermesi eserinde görülen bir durumdur. Şair diyorki; "عافت الماء في الشتاء ، فقلنا برديه تصادفيه " "سنخي", "Kış mevsiminde su salıverilince biz dedikki; Bir yol açılında sıcak avlara kavuşalım.(Kış bitip yaz gelince av yapalım)" el-Müzhir de şöyle bir açıklama yapılmıştır. "قال في المزهر و هذا البيت من ابيات المعاني " "والاصل بل رديه فعل امر من الورود و ليس من التبريد بل رديه" Bu beyt edebi manalar içeren beytler türündendir. Yani بل ayrı kelimesinin aslı ise الورود isminin emir fiili olarak gelmiştir. التبريد isminden gelmemiştir. Yani بل ayrı kelime olarak yazılan bu durumu, idğâm-ı mütekaribeyn ile bağlantı kurarak anlatmak istemiştir. Müellif bu şiirde geçen "برديه" kelimesinde vaki' olan ve yazıda

Süyûtî, *el-Müzhir fi'ulûmi'l-luga*, c.1, s.279

⁶⁴² Zihni Efendi, *el-Kavlû's-Sedîd*, s.64

⁶⁴³ Feyizli, *Kıraat-ı Aşere*, ss. 99-103

altında bir başlık açarak sekte konusuna devam etmeyi uygun gördük. Konunun devamında idğâm-ı mütekaribeyn ile alakalı değinilmeyen hususlara tekrar temas edeceğiz.

• Sekte

Müellif sekteyi şöyle tanımlar; Sekte, vasl esnasında vakf yapmaktır ki nefesi değil sesi keserek (ve bu esnada üzerinde durarak) yapılır. Yasin Suresi’ndeki “ من ” “مرقدنا” dan sonra durarak “ هذا ما ” ye geçmek gibi.⁶⁴⁴ Karabaş Tecvîdi’ndeki tanım ise şöyledir; “السَّكْتَةُ قَطْعُ الصَّوْتِ دُونَ النَّفَسِ”, “Sekte, kıraat esnâsında nefes almadan sesi kesmeye denir.”⁶⁴⁵ İbnü’l Cezerî “السكت هو عبارة عن قطع الصوت زما هو دون زمن الوقف عادة من ” “غير تنفس”, “Sekte, sesi nefes almaksızın, adet olarak vakf zamanından daha kısa bir müddet kesmekten ibarettir.”⁶⁴⁶ şeklinde tanımlamıştır. Yapılan tanımlar genel olarak benzerlik göstermektedir. Cezerî tanım içerisinde sekte süresini de katmıştır fakat sekte sesinin ne kadar süre olacağına doğru tespitinin ise duyarak ve nakille olabileceğini söyler. Sekte esnasında fazla beklemek vakf gibi anlaşılacağından, bu beklemeyi fazla uzatmamak gerekir. Sektenin süre ve tanımı konusunda farklı tariflerde vardır. Ebû Şâme’ye (ö. 665/1267) göre bu zaman “kıraatten ayırmaya izin vermeyen bir uzatma” iken, Ca’beri’ye (ö. 732/1332) göre “nefes alma müddetinden daha kısa bir zamandır.”⁶⁴⁷ Eserlerin genelinde, vakf zamanından kısa olacak şekilde bir elif miktarı veya iki hareke miktarı olması gerektiği söylenmiştir. Bu süre tahkik, tedvîr ve hadr okuyuşlarındaki sür’atle orantılı olarak değişecektir.⁶⁴⁸

Tilâvette sekte icra olunan yerler dördtür.⁶⁴⁹ Sekteyi hatırlatmak üzere Kur’ân-ı Kerîm’in o yerleri üzerinde kırmızıyla سكت sekte lafzı veya (س) harfi

⁶⁴⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.65

⁶⁴⁵ Karabaşı, *Karabaş Tecvîdi*, s.15

⁶⁴⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s. 240

⁶⁴⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, ss.240-241; Süyûtî, *el-İtkân fi ulumi’l-Kur’ân (Kur’ân ilimleri ansiklopedisi)*, c.1, s.208

⁶⁴⁸ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s.345

⁶⁴⁹ Zihni Efendi sekte konusunu anlatırken Mevlânâ’nın *Mesnevî* adlı eserinde geçen şu şiiri

paylaşmıştır: “ور بخوانی صد صحف بی سکتته ** بی قدر یادت نماند نکتته” “Tutulmadan, kekelemeden yüzlerce

vardır. Kur'ân'daki sektelerden ikisi bu zikir olunanlardır. Diğer ikisi idğâm-ı bila ğunne ve ihfâ konularında açıklanmıştır. Sekte idğâma mani olduğu gibi aslında her iki mütekarib harfin bir başkasıyla yan yana bulunması idğâm-ı gerektiren bir sebep değildir. Yani lâm ile nûn mütekaribdirler. قُلْ نَعْم kavlü kerîminde lâm'ı sakine nûn'u müteharrikeyle yan yana gelmesine rağmen idğâm olunmamıştır.⁶⁵⁰ Nûn'un lâm ile yan yana geldiğinde oluşan idğâm ise idğâm-ı bila ğunnedir. Aynı şekilde 'lâm' ile 'te' harfleri de mütekarib mahreçtir fakat التَّقِي ve التَّقِي kavlü kerîmlerinde idğâmı mütekaribeyn geçerli olmamıştır. "التَّائِبُونَ، والتَّائِبِينَ" gibi idğâm-ı şemsiyyeler istisnadır.⁶⁵¹ Müellifin bu ifadesi onun idğâm-ı şemsiyyeyi idğâm-ı mütekaribeynin bir türü olarak gördüğünün göstergesidir.

"فمن اضطر" kavlü kerîminde 'ض' ve 'ط' dan ve اعظت kavlü kerîminde 'ظ' ve 'ط' diğerlerinden ayrıdır. Hâ 'ح' ile he 'ه' ve ğayn 'غ' ile gâf 'ق' dahi böyledir. "لا ترغ قلوبنا، سببته" gibi.⁶⁵² Zihni Efendi'nin bu uyarısı Cezerî'nin yaptığı uyarıdır. Cezerî, bu harfler yan yana geldiğinde idğâm yapmamaya dikkat edilmesini ve izhâr ederek harfleri açıkça göstermek gerektiğini vurgular.⁶⁵³

Müellifin burada temas ettiği iki sekte ile alakalı olarak müellifin temas etmediği bazı detaylarda bulunmaktadır. Âsım kıraatinin Hafs rivayetinde Kur'ân-ı Kerîm'in sadece dört yerinde sekte yapılır. Birincisi Yasin Suresi'ndeki "من مرقدنا" dan

kitap okusan da Allah takdir etmedi ise aklında hiçbir şey kalmaz. Fakat Allah'a kulluk edersen bir kitap bile okumadan yeninden, yakandan duyulmadık bilgiler bulursun." b kz. Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mesnevî Terceme ve Şerhi*, İnkilap Kitabevi, MEB. Yay., İstanbul, 1985, c. 6, s.293

⁶⁵⁰ (هل تُنْتَكِمُ) ve (بل تبع) kavlü Kerîmlerinde kıraat imamlarından Kisai'den idğâm rivayeti olduğunu söylemiştir. Söz konusu bilgiyi *el-Mihahu'l-Fikriyye* alâ Metni'l-Cezeriyye'den aldığını söyler. Kisai'nin dışındaki bazı imamlarında bu kelimelerle alakalı bazı okuyuş farklılıkları vardır. Ali el-Kârî, *el-Mihahu'l-Fikriyye*, s. 173; Feyizli, *Kıraat-ı Aşere*, s.100; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s.380

⁶⁵¹ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.65

⁶⁵² Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.66

⁶⁵³ İbnü'l Cezerî, Muhammed, *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırââtî'l-'aşr*, (thk. Muhammed Temîm Zü'bî), Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, Cidde, 1994, s.37

sonra sekte yaparak “هذا ما” ye geçmektir.⁶⁵⁴ Buradaki sekte vasl halinde ortaya çıkar. Bu yer aynı zamanda durak işaretinin olduğu yer olduğundan, öncelikle vakf yapmak evladır vasl yapmak ise câizdir. Buradaki iki kelime arasında sıfat mevsuf ilişkisi olmadığından, vakf veya sekte yapmadan geçildiğinde ise birinci kelimedede biten kâfirlerin sözüyle ikinci kelimedede başlayan müminlerin veya meleklerin sözünün karıştırılıp yanlış anlaşılma durumu olabileceğinden, sekte veya vakf yapmak gerekli olmaktadır.⁶⁵⁵ Diğer kıraat imamları bu yerde sektesiz okurlar.⁶⁵⁶

Mutaffifin Suresi’ndeki “بل ران” kelimesinde de Hafs rivayetinde sekte yapmak evla, vakf yaparak okuyuş ise câizdir. Bu kelime sekte yapılmadan okunduğunda kelimenin anlamı ”küpçü” manasına gelen “berran” olacağından idğâm yapılmaksızın okunur. Burada sekte yapılmasının asıl sebebi ise nakildir. Peygamberimizden böyle rivayet olunmuştur. Diğer kıraat imamları sekte yapmadan okurlar fakat yapılan bu okuyuş hatalıdır demek değildir. Bu okuyuş da sahih rivayete dayanmaktadır ve her ikisi okuyuş da câizdir.⁶⁵⁷ Diğer iki sekte ihfâ ve idğâm bila ğunne konusunda geleceği için, bizde müellifin tertibine riayet ederek gerekli açıklamayı o konularda yapmayı uygun gördük. Müellif her konunun sonunda verdiği örnekleri burada vermemiş ve idğâm bila ğunne konusunda beraber verileceğini söylemiştir.

3.3.18. İdğâm Bila Ğunne

Müellif, daha öncede zikrettiğimiz üzere bu konuyu da idğâm-ı mütekaribeynin bir türü olarak görmektedir. İdğâm bila ğunnenin yapılış sebepleri incelendiğinde müellifin anlatmak istediği daha iyi anlaşılmaktadır. İdğâm edilen lâm ve râ harflerinin mahreçleri birbirine yakındır. Lâm, nûn ve râ harfleri dil ucu harfleridir. Hatta el-Cermî (ö. 225/840) gibi bazı alimler bu harflerin mahrecinini aynı kabul ederler.⁶⁵⁸ İşte mahreçlerindeki yakınlık sebebiyle ve okuyuşta kolaylık sağlamak amacıyla bu harflerde idğâm yapılmıştır. Bu idğâm, Âsım’ın Hafs rivayetinde ğunnesiz tam idğâm olarak okunurken diğer bazı okuyuşlarda nûn harfinin ğunne sıfatı sabit bırakılarak

⁶⁵⁴ Merâşî, *Cühdül-Mukil*, s.283-286

⁶⁵⁵ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s.347

⁶⁵⁶ Dâni, *Kitabü’t-Teysîr*, s.142

⁶⁵⁷ Ali el-Kârî, *el-Mihahu’l-Fikriyye*, s. 212; Çetin, *Kur’ân Okuma Esasları*, s.251-253

⁶⁵⁸ İbnü’l Cezeri, *Mukaddime-i Cezeri*, s.11; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, ss.195, 302

nakıs idğâm şeklinde kıraat edilir.⁶⁵⁹ Müellifte çoğunluğun kabul ettiği görüş olan ğunnesiz idğâm okuyuşunu tercih etmiştir.

Müellif konu hakkında şöyle der; İdğâm bila ğunne, ğunnesiz idğâm demektir ki idğâm-ı mütekaribeynin tenvîn veya sâkin nûn ile râ yahut lâm harfine müteallik olmasına has bir tabirdir. Ğunne, genizden gelen sestir.⁶⁶⁰ Tenvîn veya sâkin nûn, harekeli ‘yâ’ veya ‘râ’ harfiyle buluşursa idğâm bila ğunne olur ki ‘râ’ veya ‘lâm’ harfiyle buluşan⁶⁶¹ sâkin nûn veya tenvîn onlara mağluben müdğâm olur ve sesi de çıkmaz.⁶⁶² Yani, ğunne sıfatının giderilip sonrasında tam idğâm yapılacağını söylemektedir. “مر رزق , هدى للمتقين , ولم يكن له , من رزق” gibi.

Alıştırma:

Müellif, zikredilen kelimelerdeki idğâm bila ğunneleri fem-i üstaddan ahz etmiş oldukları (öğrendikleri) kural gereğince okuyarak belirtmelerini istemiştir.

رجل رشيد , ثلاثة رابعهم , شيطان الرحيم , شهاباً رصدا , قا من رب السماوات , و نا دي نوح ربه , محمد رسول الله “
“ نافلة لك , مسلمة لك , و لاكن لا , ان لو , فمن لم يجد , من لدنك , من ربه , عيشة راضية , اخذة رايية , مثلا رجلين ,

Kıyamet Suresi’ndeki “من راق” kavlü kerîmi sekte ile okunduğundan onda idğâm yoktur.⁶⁶³ Bu kelime Âsım kıraatinin Hafs rivayetinde sekte ile okunur. Çünkü bu kelime idğâmlı okunduğunda “çorbacı” manasına gelen “merrak” şeklini alacağından, anlamda karışıklık meydana gelecektir.⁶⁶⁴ İşte böylesi bir durumu önlemek ve bu surette ayetin manasını korumak için sekte ile okunmuştur. Bu sebebin yanında asıl sebep ise mütevatir rivayetin böyle oluşudur.⁶⁶⁵ “من” kelimesinde vakf

⁶⁵⁹ İbnu’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, ss.23, 27

⁶⁶⁰ İsbatı burnun tutulmasıdır. Burun tutulur ise ğunne olmaz.(Ğunne) idğâmlı nun’un ve idğâmlı mîm’in ve ihfâlî nun’un ve ihfâlî mîm’in sıfatıdır ki idğâm misleyn veya ihfâ olmak cihetiyle tutularak okunan nun ve mîm harflerinin şanıdır.Onlar ğunnesiz olmaz. (iklab) dahi bir nevi ihfâ olduğundan onda dahi ğunne mevcut olur. Tenvîn bu babta dahi nunu sakine hükmündedir. Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.66

⁶⁶¹ İdğâmı bila ğunne harfleri, işte bu iki harftir ki (ل ر) harfleri tabir olunur.

⁶⁶² Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.66

⁶⁶³ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.67

⁶⁶⁴ Ebû Zur’a, *Huccetü’l Kıraât*, s.737

⁶⁶⁵ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s.347

(ان لن) lafzı Kehf Suresi'nde (ان لن جعلكم موعدا) ve Kıyamet Suresi'ndeki (ان لن) kavlü kerîminde (الن) şeklinde mevsul (birleşik), bunların dışında ise ayrıdır (نجم عظامه) gibi. Bunların hepsi idğâm bila ğunnedir.⁶⁷⁰

Bitişik yazılan bu edatlar idğâm-ı misleyn olarak kabul edilebileceği gibi⁶⁷¹ teşdid meal ğunne veya teşdid bila ğunne olarak da kabul edilebilir.⁶⁷² Zihni Efendi önceki konularda olduğu gibi burada da kelimelerin ayrı veya bitişik yazılmaları hususuna detaylıca değinmiştir. Bu kelimelerin ayrı veya bitişik surette yazılmalarının çeşitli izahları vardır.⁶⁷³ Daha önceki konularda edatların ayrı veya bitişik yazılmasıyla alakalı açıklamalarda bulunduğumuz için tekrar zikretmiyoruz.

3.3.19. İdğâm Meal Ğunne

Müellif, idğâm meal ğunne konusunu anlatırken daha öncede geçtiği üzere şeddeli harflerde idğâm meal ğunne, ayrı ve bitişik yazılan kelimelerde oluşan idğâm konularına değinmiş ve örnekler vermiştir. İdğâmın sebebini ayrıca zikretmiştir. Müellif, idğâm-ı mütecaniseynde geçen “يا بني اركب معنا” kavlü kerîminin -sonuç itibariyle- idğâm meal ğunne olduğunu söylemiştir. Konu içerisinde, izhârın bir türü olan ve konuyla da bağlantısı olan izhâr kelime-i vahideye yer vermiştir. Müellif konu hakkında şöyle söyler;

İdğâm meal ğunne, ğunneli idğâm demektir ki misleyn olarak mîm'in mîm'e ve nûn'un nûn'a⁶⁷⁴ idğâmı daima ğunnelidir “مَّمُّ لِنُسَالَةٍ” gibi. Mîm harfinin aslı yine mîm veya nûn'dan dönüştürülmüş olabilir. “صَمَّ، ثَمَّ” kelimelerinde aslıdır. “مَّمَّ، مَمَّ” örneklerinde nûn'dan dönüştürülmüştür.⁶⁷⁵ Müellif burada idğâmın yapılış sebeplerini anlatmak istemektedir. Konuya genel bir tanım yerine nûn ve mîm harfleri özelinde bir izah yapmış ve bu iki harfte oluşan ğunneli idğâmı, idğâm-ı misleyn ile irtibatlandırmıştır.

⁶⁷⁰ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.68-69

⁶⁷¹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.285

⁶⁷² Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*, s.185

⁶⁷³ Maşalı, *Kur'ân'ın Metin Yapısı*, s.248-250

⁶⁷⁴ İdğâmı şemsiyye olduğundada böyledir. (الناس) gibi.

⁶⁷⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.69

Yani idğâm meal ğunne, tenvîn veya sâkin nûn'dan sonra nûn ve mîm harfinin gelmesiyle oluşur ki yan yana gelen iki harfin aynı harf olmasıyla birlikte misliyyet de oluşturmaktadır.⁶⁷⁶

Mütekaribeyn olarak dahi sâkin nûn'un yine sâkin nûn hükümde olan tenvînin “ي م و” harflerine uğraması ve karışması idğâm meal ğunnedir.⁶⁷⁷ Yani ikinci sebep, müellifin de belirttiği gibi tenvîn veya sâkin nûn'un kendi misli olan nûn harfi dışındaki diğer harflerle olan mahreç ve sıfat yönünden yakınlığıdır fakat bu gerekçeler kesinlik arz etmez. Bunlar sadece dil mantığı açısından ileri sürülen gerekçelerdir.⁶⁷⁸ “من مسد بماء معين, امة وسطا, من يومهم” kelimeleri idğâm meal ğunneye örnektir. Müellif, sâkin nûn veya tenvînin nûn'a uğramasını ise idğâm-ı misleyn meal ğunne olarak târif eder “ان نكون, شيا نكرا” gibi.⁶⁷⁹ Tecvîd eserlerinde ayrıca, idğâm meal ğunnenin bir buçuk elif miktarı tutularak okunacağı zikredilmiştir.⁶⁸⁰ Tecvîd-i Edaiyye'de ise bu zaman iki harften az, bir harften çok şeklinde zikredilir.⁶⁸¹

Müellif, izhâr türlerinden olan ve idğâm başlığı altında incelenen önemli bir hususa da dikkat çekmektedir. Zikredilen idğâm harflerinden vâv ile yâ'nın sâkin nûn ile kelime-i vahide de birleşmesinin istisna olduğunu ve onda ğunne olmadığını söyler.⁶⁸² Yani idğâm olmaz, izhâr olur demektir. Bu konu eserlerde “*izhâr kelime-i vahide*” şeklinde zikredilir. Bu kelimeleri bütün kıraat imamları izhâr ile okumuşlardır. Bu kelimelerin böyle okunması, kelimelerin aslının şeddeliymiş gibi görünmemesini ve iltibası yani başka bir kelimeye benzemesini önlemek içindir.⁶⁸³ “قنوان , صنوان , دنيا, ”⁶⁸⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de bu dört örneğin dışında başka örnek yoktur.⁶⁸⁴

Müellif ayrıca şu açıklamaları yapar; İki kelimedede olmak şeklinde birbiriyle karşılaşan sâkin nûn'un vâv'a veya yâ'ya uğramasına bazıları idğâm meal ğunne

⁶⁷⁶ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s.171

⁶⁷⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.69

⁶⁷⁸ Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, s.337

⁶⁷⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.70

⁶⁸⁰ Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*, s.181

⁶⁸¹ Hamza Hüdâî, *Tecvîd-i Edâiyye*, s.48

⁶⁸² Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.70

⁶⁸³ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.300

⁶⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 25

demekten ziyade ihfâ demeyi uygun görmüşlerdir.⁶⁸⁵ Bu görüşü savunanlar demişler ki; tenvîni ve nûn-u sakineyi vâv yahut yâ'ya gerçekten idğâm edenler ğunne etmeyerek onları doğrudan doğruya o harflere kalb ve idğâm eylediler.⁶⁸⁶ Müellif bu farklı görüşleri zikretmiş fakat kendisinin hangi görüşte olduğunu söylememiştir. Onun burada kastettiği şey aslında, idğâm meal ğunnede nakıs idğâm mı tam idğâm mı yapılacağı meselesidir. Sâkin nûn ve tenvînden sonra mîm ve nûn harfi geldiğinde kıraat imamları ittifakla idğâm meal ğunneyi yapmışlardır. Sâkin nûn veya tenvînden sonra yâ veya vâv geldiğinde ise kıraat imamlarından Hamza'nın birinci ravisi olan Halef b. Hişâm dışındakiler ğunneli olarak yani idğâm meal ğunne ile okurlar. Halef b. Hişâm ise sadece idğâm yapmakla yetinir ğunne yapmaz. Yani idğâm bila ğunne yaparak okur.⁶⁸⁷ İbnü'l Cezerî,⁶⁸⁸ Dimyâtî, günümüz tecvîd müelliflerinden Sıtkı Gülle⁶⁸⁹ ve diğer bazıları idğâm meal ğunne yapıldığında, sâkin nûn'un ğunne sıfatı baki kaldığı ve tamamen kaybolmadığı için bu idğâmı nakıs idğâm olarak kabul etmiştir. Ebû Şâme ve onun gibi düşünenler ise tenvîn veya sâkin nûn'dan sonra nûn ve mîm harfi geldiğinde tam idğâm, yâ ve vâv geldiğinde ise nakıs idğâm olarak kabul ederler.⁶⁹⁰

Zihni Efendi hurûf-u mukattaalardaki durumlardan da kısaca bahseder; vasl halinde Yasin ve Kalem surelerindeki “ن والقلم , يس والقرآن الحكيم” kavlü kerîmlerinin nûnu ve aynı şekilde “طسم” kavlü kerîminde mîm'in yanındaki 'sin' harfinin nûn'u hakkında kurra ihtilaf edip sadece Hamza izhâr etmiştir.⁶⁹¹ Müellifin burada zikrettiği bilgide eksiklik vardır. Müellif, Yasin Suresi'ndeki hurûf-ı mukattaanın son harfi olan sin'den (يس والقرآن الحكيم) ve Kalem Suresi'ndeki nûn'dan sonraki ayete vasle ederken (ن والقلم) ve yine Kasas Suresi'ndeki hurûf-ı mukattaanın ortasındaki medd-i lâzımın musakkal kısmına giren sin'i okurken idğâm ile mi izhâr ile mi okunacağı açıklamış fakat sadece Hamza'nın izhâr ile okuduğu söylemiştir. Halbuki, Yasin Suresi ile Kalem Suresi'ndeki okuyuşlarda Hamza ile beraber Kunbul, Ebu Cafer ve Ebu Amr'da

⁶⁸⁵ Bu görüş hakkında bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 27-28

⁶⁸⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.70

⁶⁸⁷ Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s.384

⁶⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî-İlmi't-Tecvîd*, s.176

⁶⁸⁹ Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, s.337

⁶⁹⁰ Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*, s.182

⁶⁹¹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.70

izhâr ile okumaktadır. Şuara ve Kasas Suresi'ndeki hurûf-ı mukattaalardaki sin'in nûn'unu mîm'e idğâm etmeden sadece izhâr ile okuyanlar ise Hamza ve Ebu Cafer'dir.⁶⁹² Âsım kıraatinde ise Yasin ve Kalem suresinde idğâm ve izhâr vehicleri, Meryem ve Şura suresinde ise ihfâ ve izhâr vecihleri câizdir.⁶⁹³

Müellif şöyle der; İdğâm meal ğunne harfleri dördtür ki onları “Nemâ bulmak”⁶⁹⁴ demek olan “ينمو” kelimesinde toplanmıştır.⁶⁹⁵ Karabaş tecvîdinde ve birçok eserde bu sıralama verilir.⁶⁹⁶ İbnü'l Cezerî ise bu harfleri “يومن” kelimesinde toplamıştır.⁶⁹⁷

Mîm'in mîm ile yanyana gelmesinde mîmlerin asaleti şart olmadığından, idğâm-ı mütecaniseynde geçen “يا بني اركب معنا” kavlü kerîmi dahi idğâm meal ğunnedir. Müellif, sonuç itibariyle telaffuzda şeddeli mîm olarak okunacakları için böyle söylemektedir. Normalde idğâm-ı mütecaniseyn olduğu malumdur. Bunun aksi olarak sâkin mîm'in harekeli ba harfine uğraması durumunda -idğâm olmamakla beraber- ğunne vardır.⁶⁹⁸ Müellif bu konuya daha sonraki konularda tekrar temas edeceği için bizde gerekli açıklamaları o bölümde yapmayı uygun görüyoruz.

Alıştırma:

Müellif, zikredilen kelimelerin idğâm meal ğunne ve idğâm bila ğunne kaidelerine ve diğer tecvîd kaidelerine uygun olarak okunmasını istemiştir.

عليهم , و اذا بطشتم بطشتم, زينة لها, جسدا له , برزخ لا يبيغان , الهة لعلمهم , ملكا رسولا , امة رسولها , بشرا رسولا
” و ان يروا فلن يقبل , من واق من معمر , علي صراط مستقيم , ما , الم نكن معكم , ملكا تقائل , ترميمهم بحجارة , بركات

⁶⁹² Ali el-Kârî, *el-Mihahu'l-Fikriyye*, s. 213-214; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.300-301; Yüksel, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, s.383

⁶⁹³ Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî el-Bennâ, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer bi'l- Kırâati'l-Erbeate Aşer*, Daru'l Kütübi'l- İlmiye, Lübnan, 2006, s.45

⁶⁹⁴ Gelişmek, çoğalmak anlamında. <http://www.lugatim.com/s/nem%C4%81>, (E.T. 10.04.2020)

⁶⁹⁵ (نمو) nâkıs-i vâvî (نماء) nâkıs-i yâi'dir.(ينمو) denildiğine göre ihtibar ve ibtila manasına olur. Zikredilen dört harften nun'u evvelce zikretmiş olduğumuz için burada hesaba koymamışızdır. Bilindiği üzere nun-u sakinenin yahut tenvînin nun-a uğraması idğâmı misleyn meal ğunnedir. شيا نكرا , ان نكون Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s.70

⁶⁹⁶ Karabaşi, *Karabaş Tecvîdi*, s.9

⁶⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî-İlmi't-Tecvîd*, s.176

⁶⁹⁸ Müellif böyle bila idğâm olan ğunneye ihfâ denildiğini söyler.

Müellif, Kur'ân-ı Kerîm'de ayrı ve bitişik surette yazılan bazı edat ve kelimeleri bu bölümde ayrıca zikretmiştir. Zikredilen kelimelerin idğâm meal ğunne olduğunu söyler. Eserde bu konuya detaylıca değinmiş şu bilgilere yer vermiştir;

İdğâm meal ğunne türünden olan (أم ما) lafzı Kur'ân-ı Kerîm'in üç yerinde (أمّا) suretinde bitişik olarak mersumdur (yazılıdır). En'am Suresi'ndeki (قُلْ أَلَّذِكْرُ لِي حَرَمٌ أَمْ) (أمّا اشتَمَلتَ), Neml Suresi'ndeki (اللَّهُ خَيْرٌ أَمْ يَشْرِكُونَ) ve yine Neml Suresi'ndeki (أَكْذَبْتُمْ بِآيَاتِي وَلَمْ تُحِيطُوا بِهَا عِلْمًا أَمْ آدَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ) gibi.

İşte bu ayeti celiledeki (أمّا) lar zikrolunduğu üzere mürekkeb olarak ve Duha Suresi'ndeki (أمّا)'lar tafsil edatı olarak basittir.⁶⁹⁹ (إن) şart edatı ile (ما) zaide-i müekkidenin yazılışı sadece Rad Suresi'nde (و إن ما نرينك) şeklinde mefşuldür. Ma ada'da (bunun dışında) müdğam ve mevsuldür. Bakara ve Taha Suresi'ndeki (فإما يأتيكم), En'am Suresi'ndeki (إما نسينك), Enfal Suresi'ndeki (وإما تخافن), İsra Suresi'ndeki (وإما تعرضن - إما يبلغن), Yunus Suresi'ndeki (وإما ينزغنك), Fussilet ve A'raf Suresi'ndeki (فإما تذهبن بك) (و إما نرينك) (إما) lar Rad suresinin aksine mürekkeptir.⁷⁰⁰ Diğer ayeti kerîmelerdeki (إما) edat-ı terdid⁷⁰¹ olmak üzere basittir (إما من تكون اول من التقى , قالوا يا موسى إما أن تلقى) (إما من استس), (إما من يكون عليهم وكيلا), (إما شاكرا و إما كفورا , فداءً (إما من خلق السماوات) (إما من يأتي آمنا) (إما من خلقنا) (إما من) lafzının mefşul (ayrı) yazılmasında ve bunlardan başka şu şekilde (أمّن) lafzının müdğam ve mevsul olarak yazılmasında Mesâhif-i Şerîfe müttefiktir (أمّن يوجب المضطر , أمّن خلق السماوات) (أمّن لا يهدي)⁷⁰².

⁶⁹⁹ Basit veya besit: Tek parçadır, birleşik değildir anlamındadır.

⁷⁰⁰ Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-Sedîd*, s.72

⁷⁰¹ "Ya, veya" diye tercüme edilir. Şek, şüphe, ibahe, bağışlamak, hayret vermek mânâlarını da ifade eder. <https://www.lugat.com/Edat/2/2> (E.T. 11.04.2020)

⁷⁰² Neml suresinin beş yerinde ve Mülk suresinin üç yerinde (أمّن) şeklinde mevsuldür (birleşiktir).

Sure-i A'raf'da (فلما عتوا عن ما نهوا عنه) geçen (عن) kelimesinin burada olduğu gibi (ما) dan kat' (kesik) ve faslında (ayrı yazılmasında) Mesâhif-i Şerîfe müttefiktir. Diğer yerlerde (عَمَّا) şeklinde müdğam ve mevsuldur. (عَمَّا يَقُولُونَ, عَمَّا يَعْمَلُونَ) gibi.

(عَمَّا يَتَسَاءَلُونَ) kavlü kerîmi dahi böyledir ki bunların aslı (عن ما) ve (من ما) dır. Bu (ما) lar (بِمَ), (لِمَ), (فِيمَ) lafızlarında olduğu gibi istifhamiyyedir.⁷⁰³

(عن من) lafzı Kur'ân-ı azîmüşşanın iki yerindedir. İkisinde de böyle mefsuldür (ayrıdır). Biri Nur Suresi'ndeki (و ينصر عن من يشاء) diğeri Necm Suresi'ndeki (عن من تولي) kavlü kerîmidir.

İnsan Suresi'ndeki (فمن ما ملك أيمانكم من فتياتكم) ile Rum Suresi'ndeki (فمن ما ملك أيمانكم) kavlü kerîminde harf-i cer'in ism-i mevsulünden ayrı olduğu hususunda Mesâhif-i Şerîfe müttefiktir. Münafikun Suresi'nde ise (و أنفقوا مما رزقناكم) muhtelifdir.⁷⁰⁴

Bu yerin dışındaki yerlerde müttefiktir: (مما آفأ الله, مما آفأنا فيه, مما نزلنا علي عبدنا, ومما رزقناهم)

Harfi cer olan (من) in ism-i mevsul veya istifham olan (من) ile toplanmasında (ممن) şeklinde birleşme meydana gelir. (من مسد, من مكان, من ماء) gibiler ise ayrıdır.

Gerek ayrı gerek müdğam ve muttasıl olsun nûn ile mîm'in birleşmesi her halde idğâm meal ğunne neticesini verir. Müellif bu idğâmların aynı zamanda idğâm-ı misleyn ve idğâm-ı mütekaribeyne şamil (kapsadığını) olduğunu zikretmiştir.⁷⁰⁵

3.3.20. İhfâ

Müellif ihfâ konusunu tenvîn ve sâkin nûnun okunuş şekilleri başlığı altında değil de ayrı bir başlık altında incelemiştir. Müellifin verdiği bilgiler diğer tecvîd eserlerinde verilen bilgilerle benzer olmakla beraber, yaptığı ihfâ tanımının özel bir yeri vardır.

⁷⁰³ Müellif ayrıca kendi nahiv kitabı olan el-Muktedab ve el-Mürteeb fi Sarfi ve Nahvi Lisâni'l-Arab adlı eserlerindeki edatlar bölümüne bakılmasını tavsiye etmiştir. Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedid*, s.73

⁷⁰⁴ Fecru'l-İslam yayınları tarafından 2008 yılında Beyrut'ta basılan Kur'ân-ı Kerîm'de bahsedildiği gibi ayrı yazıldığı da görülmüştür. DİB yayınlarında basılan mushafta ise birleşiktir.

⁷⁰⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedid*, s.74

İhfa, harfi gizlemek demektir ki istenen şey tutuk okumaktır.⁷⁰⁶ Yani, ğunne şartlarını taşıyan bir harfi genizden gelen bir sesle tutuk okumaktır da diyebiliriz. Zihni Efendi'nin yaptığı bu tanımın, bu konuda yapılan diğer tanımlardan farklı bir yönü dikkat çekmektedir. Ali Rıza Sağman bu tanıma eserinde özellikle yer vermiştir.⁷⁰⁷ İhfa, tecvîd eserlerinde ihfâ-i lisani (dil ihfâsı) ve ihfâ-i şefevi (dudak ihfâsı) gibi kısımlara ayrılır.⁷⁰⁸ Müellif bu isim altında bir ayırım yapmasa da her iki ihfâya da değinmektedir. Dil ihfâsının yapılış şekli konusunda yapılan tarifler belli olsa da uygulamada bazı farklılıklar görülmektedir. Birinci uygulama, sesin hem ağızdan hem de burundan bir müddet beraberce gelmesiyle yapılmaktadır. Bu uygulamada dil damağa veya ön dişlerin diplerine temas etmeden ağız içerisinde boşlukta yer alır. Ülkemizde yapılan uygulama daha çok böyledir. İkinci uygulama ise tenvîn veya sâkin nûn'un ğunnesini bozmadan ve dili damağa veya ön dişlerin diplerine temas ettirerek sesi bir süre uzatmak şeklinde olur. Arap ülkelerinde bu şekilde bir icra çokça görülmektedir.⁷⁰⁹ Fakat ihfânın bu şekilde uygulanması yanlış kabul edilmiştir. Böyle bir uygulama ihfâdan daha çok, izhâr meal ğunne denilebilecek bir uygulama olacaktır.⁷¹⁰ Zihni Efendi, uygulamada görülen bu farklılıkla alakalı bir şey söylememiştir. Fakat Ali Rıza Sağman, uygulamada görülen bu farklılığa dikkat çekmiş, Zihni Efendi'nin ihfâ tanımından yola çıkarak (kendi yorumuyla) ve bu konuda Kur'ân okuyucuların yaptığı farklı uygulamaları göz önünde bulundurarak, her iki uygulamanın da doğru kabul edilebileceği sonucuna varmıştır. Sağman konu hakkında yaptığı açıklamada, kendilerinin hocalarından hep birinci şekilde ihfânın tatbikini öğrendiklerini, ikinci uygulamayı ise izhâra benzeterek hep yanlış gördüklerini söyler. Bu konuda yaptığı araştırma ve incelemelerde daha önce görmediği bir ifha tanımına, Zihni Efendi'nin eserinde tesadüf ettiğini ve gözünün önünde yeni ufuklar açıldığını söyler. Sağman bunun neticesinde, izhâra benzetilen ikinci tür uygulamayı yanlış olarak görmemek gerektiğini söylemiştir fakat Arap ülkelerinde ikinci uygulamanın yanında, Tecvîd'e çok dikkat gösterenlerin ve bu

⁷⁰⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.75

⁷⁰⁷ Sağman, *İlaveli-Yeni Sağman Tecvîdi*, s. 23

⁷⁰⁸ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s.165

⁷⁰⁹ Başkan, Ömer, "*Kur'ân Tilâvetinde Teorik ve Pratik Düzeyde Zuhur Etmiş Bazı Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme*", İlahiyat Akademi Dergisi (Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi), 2019, s.166

⁷¹⁰ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.308

sayede daha fasih okuyanların birinci şekli yaptıklarını da ayrıca zikretmiştir.⁷¹¹ Çağdaş müelliflerden Ğânim Kaddûri'l-Hamed'inde aynı görüşte olduğu zikredilmiştir.⁷¹² Sıtkı Gülle, müellifin bu tanımına eserinde ayrıca yer vermekle beraber, ihfâ esnasında dilin ön dişlerin diplerine değdirilmemesi gerektiğini söylemiş ve birinci uygulamayı esas almıştır.⁷¹³

Müellif, kendi ihfa tarifinden sonra konuya şöyle devam eder; İhfa, “*İdğâm ile izhâr arası bir haldir*” diye de târif olunur.⁷¹⁴ Müellifin zikrettiği bu tanım ed-Dâni'nin tanımıdır.⁷¹⁵ İbnü'l Cezerî,⁷¹⁶ el-Mar'aşî⁷¹⁷ ve Süyûtî'de⁷¹⁸ benzer tanımlar yapmışlardır. İdğâm bilindiği üzere harfi diğer harf içerisinde gizlemektir.⁷¹⁹ İhfa ise harfi kendisinde gizlemektir. İzhâr da ihfânın zıddıdır.

Müellif şöyle devam etmiştir; ihfa, idğâm olmayan ğunnedir ki idğâm ve teşdid (şedde) olmadığı halde ğunne bulunacak demektir. İhfada teşdid (şedde) bulunmaz. Ğunnesiz de ihfâ olmaz.⁷²⁰ Konunun başında zikrettiğimiz diğer eserlerde görülen ihfâ tanımlarında “*ğunnenin varlığıyla beraber şeddeden uzak*” ibaresi eklidir. Zihni Efendi'nin konuyu açıklarken söylediklerine bakıldığında, zikredilen ibareleri dikkate aldığı görülmektedir.⁷²¹

Sâkin mîm'in harekeli mîm ile⁷²² telaki (buluşması) ve ihtilatı (karışması) idğâm meal ğunnedir⁷²³ (منهم معروضون) gibi. Nûn ve mîm harfleri kendi cinsleriyle buluştuğunda idğâm misleyn meal ğunne denilmesi daha uygundur.⁷²⁴

⁷¹¹ Sağman, *İlaveli-Yeni Sağman Tecvîdi*, s. 23

⁷¹² Başkan, a.g.m., s.166

⁷¹³ Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, s.305

⁷¹⁴ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.75

⁷¹⁵ Dâni, *Kitabü't-Teyşîr*, s.45

⁷¹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s.27

⁷¹⁷ Merâşî, *Cühdül-Mukil*, s. 202-203

⁷¹⁸ Süyûtî, *el-İtkân fî Ulumi'l-Kur'ân (Kur'ân İlimleri Ansiklopedisi)*,c.1, s.228

⁷¹⁹ Müellifin idğâm meal ğunne konusunda idğama ihfâ diyenlerinde olduğunu söylemesi, burada söylenenin bir tezahürüdür diyebiliriz.

⁷²⁰ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.75

⁷²¹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.75

⁷²² Müellif, ba-i sakinenin mîm-i müteharrike ile buluşmasında idğâm meal ğunne demiştir. (يا بني) (اركب معنا)

⁷²³ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.75

⁷²⁴ Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvîd*,s.99

Müellif, telif edilen eserlerde genelde “*sâkin mîm’e ait hükümler*” başlığı altında ayrı bir konu olarak incelenen sâkin mîm’in okunuşu konusunu ihfâ başlığı altında inceler. Konu hakkında şöyle der; sâkin mîm’in harekeli ba’ya mülakatı ihfâdır⁷²⁵ (ما لهم به) gibi.⁷²⁶ Eserlerde, sâkin nûn’un ihfâsı ile mîm’in ihfâsı arasında fark olduğu da zikredilir. Sâkin nûn’un ihfâsında harfin ğunne sıfatı hariç zatının çoğunluğu gitmekte, mîm’in ihfâsında ise mîm harfini mahrecine biraz gevşek basmak suretiyle okunmaktadır.⁷²⁷ Yani mîm harfi tamamen yok edilmez ki bu yönüyle diğer ihfâdan ayrılmıştır. Bu uygulama yapılırken mîm harfi dudakta gizlendiğinden dolayı “*dudağâ has ihfâ*” anlamında “*ihfâ-i şefevî*” adı verilmiştir.⁷²⁸ Alimler arasında, sâkin mîmden sonra ba harfi geldiğinde izhâr mı ihfâ mı yapılacağı hususunda ittifak yoktur. ed-Dânî (ö. 444/1053), İbn Mücâhid (ö. 324/936) ve İbnü’l Cezerî’yle beraber cumhurun görüşü ihfâ yapılması yönündedir.⁷²⁹ Mekki b. Ebî Tâlib (ö.437/1045) ve onunla aynı görüşü paylaşan bazı alimler ise izhâr yapılması gerektiği söylemişlerdir.⁷³⁰ Fakat diğer görüş daha çok tercih edilmiştir.

Birde tenvîn veya nûn-u sakine şu 15 harften birine uğrarsa yine ihfâ olur. İhfa harfleri: “ث ت ج د ذ ز س ش ص ض ط ظ ف ق ك” dir. Bunlara huruf-u ihfâ (ihfâ harfleri) denir.⁷³¹ Her biri için alıştırma kısmında birçok örnek verilmiştir. Tecvîd ilminde ihfâ denildiğinde daha çok ihfânın bu türü anlaşılır fakat görüldüğü üzere ihfâ, bazı farklı türlere de ayrılmıştır.

Alıştırma:

Müellif, idğam meal ğunne alıştırma çalışmalarında geçen örneklerin ihfâ ile müteallik (bağlantılı) olanların bulunmasını ve bu kelimelerin fem-i üstaddan -iyi bir ağızdan- olarak ihfâ usulüne göre talim edip sebeplerinin söylemesini istemektedir. Müellif

⁷²⁵ Müellif daha önce zikrettiği konuyu bu konuyla bağlantılı olduğu için tekrar zikretmiştir. Şöyle der; Nitekim idğam meal ğunne babında açıklandığı üzere bazılarına göre nun’u sakinenin vav’a yahut ya’ya uğraması dahi ihfâ olarak kabul edilmiştir. Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.70

⁷²⁶ Müellif mîm’in iki halini burada zikretmiş diğerine ise izhar konusunda değinmiştir.

⁷²⁷ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s.312

⁷²⁸ Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, s.309

⁷²⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.1, s.222

⁷³⁰ Mekki b. Ebi Tâlib el-Kaysî, *er-Riaye li Tecvîdi’l Kiraati ve Tahkiki Lafzı’t Tilaveh*, (thk: Ahmet Hasan Ferhat), Daru Ammar, Amman/Ürdün, 1996, ss.266-277; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s.312

⁷³¹ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.75

alıştırma içerisinde her harfle alakalı örnekler vermiştir fakat biz bu alıştırmaların sadece bir kısmını, örnek olması ve eserin içeriğini göstermek amacıyla kısaca zikredeceğiz.

“جنات , طعام ترزقانه , خبزاً تأكل , فبشرهم بعذاب , مبتليكم بنهر , فحکم بينهم , وما هم بمؤمنين , خبزاً تأكل , يعتصم بالله من , حبا حبا , فصبر جميل , من ثمره , مطاع ثم , شهاب ثاقب , ماء ثجاجا , ان تزولا , ان تتوبا , لن تنالوا , تجرى من ظهير , قوم ظلموا , و من دخله , عنده , و لكل درجة , كوكب دري , دگا دكا , و ان جنحوا , جند

Kehf suresinin ilk ayetinin sonunda olan (عَوْجًا) kavlü kerîmi, ikinci ayetin başında olan (قَيِّمًا) kavlü kerîmiyle beraber okunması halinde sekte olacağından dolayı burada ihfâ kaidesi icra olunamaz.⁷³² Sekte vechi vasl hali olması durumundadır. Vakf halinde zaten ayet sonu olduğu için vakf-ı tam olmaktadır. Burada vasl halinde sekte yapılmadan geçildiğinde (قَيِّمًا) kelimesinin (عَوْجًا) kelimesine sıfat olması gibi bir durum söz konusu olacağından ve bunun sonucunda anlamda bozulma meydana geleceğinden, Âsım kıraatin Hafs rivayetinde sekte ile okunmuştur.⁷³³ Diğer kıraat imamları burada sekte yapmazlar fakat diğer kıraatlerin yaptıkları farklı sekte şekilleri ve yerleri vardır.⁷³⁴

3.3.21. İklâb

Zihni Efendi, ihfâ konusunun hemen arkasına birbiriyle olan yakınlığından dolayı iklâb konusuyla devam etmiştir. Müellif iklâbın aynı zamanda bir ihfâ olduğunu zikretmiş ve ihfâ konusunun hemen arkasına özellikle iklâb konusunu yerleştirdiğini belirtmiştir.⁷³⁵ Eserlerde genelde izhâr ile ihfâ arka arkaya anlatılır.

Zihni Efendi iklâb konusunda şu açıklamaları yapmıştır; Kalp ve tahvil manasında olan iklâb, ehl-i tecvîd ıstılahında şöyle tanımlanır; tenvîn veya sâkin nûn⁷³⁶ ‘bâ’ harfinden önce gelirse bunları mîm’e kalb eylemektir ki onları halis bir mîm yapıp

⁷³² En’am suresi 161. ayetteki (دِينًا قَيِّمًا) kavlü Kerîmi Meryem suresi 22. ayetteki (مَكَانًا قَيِّمًا) kavlü Kerîmi ve benzerleri vasl ile olduğunda ihfâ olunur. Müellifin zikrettiği bu yerlerde zaten ihfâyâ bir engel yoktur. Bu kelimeler ayet içerisinde bulunmakta ve secavent işaretleriyle ayrılmamışlardır.

⁷³³ Çollak, a.g.e., s.69

⁷³⁴ Feyizli, *Kıraat-ı Aşere*, s.133

⁷³⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.78

⁷³⁶ Tenvîn daima sondadır. Sâkin nun sonda olduğu gibi ortada dahi olur.

ihfâ ederek tutuk ve gunneli okumaktır.⁷³⁷ Böylece ‘ba’ harfi başkaca telaffuz edilmiş olur “مم بعثنا = من بعثنا , مم بعد = من بعد” gibi.

Bu konuda yapılan tanımlar birbirinin benzeri olmakla beraber, diğerlerine göre biraz daha farklı olan tanımlarda vardır. Mer’âşî’nin tanımı şöyledir; “*Açık gunnenin bâki kalmasıyla birlikte, bâ’dan önce gelen tenvîn veya sâkin nûn’u, mîm-i muhfât’a (genizden gelen mîm) çevirmektir.*”⁷³⁸ İbnü’l-Cezerî’nin tanımı ise “*Tenvîn ve nûn-i sâkineyi bâ’dan önce idğâm etmeksizin halis bir mîm’e çevirmektir.*”⁷³⁹ şeklindedir. Zihni Efendi’nin iklâb tanımı İbn’ül-Cezerî’nin tanımıyla benzerlik göstermektedir. Zihni Efendi, iklâbın tanımına eklediği “*halis bir mîm yapıp ihfâ ederek tutuk ve gunneli okumaktır*” şeklindeki ilavesiyle, iklâbın uygulanmasında ğunnenin terk edilemeyecek bir unsur olduğunu da belirtmiştir. Bu anlamda Cezerî’nin tanımına ayrıca bir açıklama yapmış olmaktadır. Ravza Cemâl el-Husarî’nin “*Gunne ile birlikte tenvîn ve sâkin nûn’u bâ’dan önce mîm’e çevirmektir.*” şeklindeki iklâb tanımının içerisinde özellikle “ğunne” tabirini kullanmış olması dikkat çeken bir unsur olmuş ve bu anlamda Zihni Efendi’nin yaptığı tanımla da örtüşen bir tanım olarak görülmüştür.⁷⁴⁰ Zihni Efendi’nin yaptığı tanım diğer tanımları da kapsayan geniş bir tanımdır. Yapılan tanımda iklâbın icrasındaki birçok unsur gözetilmiş, halis bir mîm harfine çevrilen tenvîn ve sâkin nûn’un ihfâ ile, ğunneli ve tutuk bir şekilde okunacağı zikredilmiştir. İklâb için zikredilen bir buçuk elif miktarı⁷⁴¹ tutma ölçüsü Zihni Efendi’nin yaptığı tanımın içinde de mahfuz görünmektedir. Ayrıca müellifin burada uzatma tabiri yerine tutma tabirini kullanması bizce de isabetli bir yaklaşımdır. Eserlerde genelde bu hususa riayet edildiği görülür.

Yapılan tanımlar iklâbın ne olduğunu farklı kelimelerle ve tanımlara yapılan ek cümlelerle ayrı ayrı ifade ediyor gibi görünse de, iklâbın genel tarifinin “*tenvîn veya sâkin nûndan çevrilen mîm harfini, bâ’dan önce genizden gelen bir sesle beraber biraz*

⁷³⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlu’s-Sedîd*, s.77-78

⁷³⁸ Merâşî, *Cühdül-Mukil*, s.200

⁷³⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 26

⁷⁴⁰ Çiftci, Ali "Kur’ân Okuyucularının Uygulamasında İttifak Sağlayamadıkları Bir Konu Olan İklâb'ın Değerlendirilmesi.", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:32, 2011, s.243

⁷⁴¹ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s.305

tutarak gunneli bir şekilde okumak” olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.⁷⁴² Eserlerde zikredilen bilgiler her ne kadar birbirine benzerlik gösteriyor olsa da uygulamada bazı farklılıkların olduğu da görülmektedir. Bu farklılık daha çok Türk okuyucuları ile bazı Arap okuyucuları arasında görülmekle beraber, Arap okuyucularının kendi arasında da bir uygulama birliği yoktur. Bazı Türk ve Arap okuyucularının Kur’ân tilâvetleri incelendiğinde bir kısım okuyucunun iklâb ve mîm-i sakinin ihfâsını yaparken, tıpkı nûn-i sakinin ihfâsında olduğu gibi dudakları hissedilecek derecede açarak (neredeyse mîm harfini yok edecek kadar), bir kısmının daha az açarak (dudaklar hafif degecek şekilde), bazılarının dudakları tamamen kapatmak suretiyle tilâvet yaptıkları görülmektedir.⁷⁴³ Daha önce zikredildiği üzere ihfâ-i şefevinin uygulamasının ihfâ ile yapıldığı malumdur. İbnü’l-Cezerî iklâb ile ihfâ-i şefevinin birbirinden bir farkı olmadığını kabul eder ve uygulamada bir fark olmadığını söyler.⁷⁴⁴ Sıtkı Gülle, iklâbında bir tür ihfâ olduğunu kabul etmekle beraber bu ihfânın icrasının mîm harfinin zatını tamamen yok etmek şeklinde olmadığını söylemiştir. Arap ve Türk okuyucularının zikredilen okuyuş farklılıklarından da söz ederek, Türk okuyucuların dudakları kapayarak yaptığı iklâb uygulamasını, eserlerde zikredilen açıklamalara daha uygun bulmuştur.⁷⁴⁵ İsmail Karaçam da aynı hususa temas etmiş ve Türk okuyucularından bahsederek, memleketteki hafızların okuyuşunda iklâbın birinci kısmı olan kalb işinin yapıldığını, ihfânın ise terk edildiğini, bu şekilde bir okuyuşun ise izhâr meal günne olduğunu söylemiştir. Yaptığı uyarıda ise, harfin zatını yok edecek kadar dudakları tamamen açarak ve mîm harfinin mahrecine hiç değmeksizin yapılan bir okuyuşun büyük hata olduğunu söyler.⁷⁴⁶

Zihni Efendi iklâbın yapılış sebebini Aliyyü’l-Kârî’nin yaptığı açıklamayı aynen aktararak yapmıştır. Aliyyü’l-Kârî eserinde iklâb’ın sebebini şöyle açıklar; “Tenvîn ve sâkin nûndan sonra bâ harfinin gelmesi durumunda nûn ve tenvîni hem izhârla okumak hem de gunnesini belirtmek, sonra da dudakları bâ harfini okumak için

⁷⁴² Çiftci, "Kur’ân Okuyucularının Uygulamasında İttifak Sağlayamadıkları Bir Konu Olan İklâb’ın Değerlendirilmesi.", s.244

⁷⁴³ Başkan, Ömer, “ Bazı Tecvîd Kaidelerinin Tatbikinde Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme”, Uluslararası Kıraat Sempozyumu - Tarihten Günümüze Kıraat İlimi, İstanbul , 16-18 Kasım 2012, s. 419

⁷⁴⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s. 26

⁷⁴⁵ Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlimi*, s.327

⁷⁴⁶ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri*, s.303-304

kapatmak oldukça zordur. Bu durumda mahreçleri farklı olduğu için tenvîn ve sâkin nûn bâ'da idğâmda edilmez. İdğâm yapılamayınca ihfâ ortaya çıkar ki bunun yolu da nûn'u mîm'e çevirmektir. Çünkü mahreç ve sıfat yönünden mîm ile bâ'nın ortak yönleri vardır."⁷⁴⁷

Günümüz müelliflerinden Sıtkı Gülle de yapılan farklı yorumları dikkate alarak ve kendisine özgün bir tabirle, mîm harfine "kaynaştırma harfi" adını vererek şöyle bir açıklama yapmıştır; "Sâkin nûn bâ ile yan yana geldiğinde gunne yapılması gerekir ancak gunne, dudakların yumulmamasını gerektirirken, bâ harfi bunun aksine dudakların kapatılmasını gerektirir. Bu ikisinin (gunne-dudakları yumma) birlikte icrasının zorluğundan dolayı sâkin nûn'un idğâm ile bâ'ya geçişini sağlayacak bir kaynaştırma harfine ihtiyaç duyulmuştur. Bu harf de mahreç bakımından, gunne sebebi olması noktasından da sâkin nûn ile ortak yönleri bulunan mîmdir. Mîm'in bu özellikleri dikkate alınarak bâ ile yan yana gelen sâkin nûn geçiş halinde mîme dönüştürülmüştür."⁷⁴⁸ Yani bir anlamda okuyuşta kolaylık sağlamak içindir. İklâbın yapılışıyla alakalı farklı yorumlar da yapılmıştır.⁷⁴⁹ Bütün bu sebeplerin yanında asıl sebep ise Yüce Allah'ın vahiy meleği olan Cebrail aracılığıyla Hz. Peygambere böyle öğretmiş olması ve bize de bu şekilde ulaşmış olmasıdır.⁷⁵⁰

Alıştırma:

Müellif, zikredilen kelimelerin fem-i üstaddan öğrenilmiş olan iklâb usulüne uygun olarak okunmasını istemektedir.

"تنتبت , علم بذات الصدور , من بيوتكم , قل من بيده , كل حزب بما , كسراب بقية , إذانبعث , من بني آمن , وما ينبغي"

3.3.22. İzhâr

Genelde ihfâ ile peşpeşe anlatılan izhâr konusu, iklâb konusunda belirtilen sebepten ötürü peş peşe anlatılmamıştır. Müellif konu içerisinde izhârın çeşitlerine

⁷⁴⁷ Ali el-Kârî, *el-Mihahu'l-Fikriyye*, s.214

⁷⁴⁸ Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, s.326-327

⁷⁴⁹ bkz. Çiftci, "Kur'ân Okuyucularının Uygulamasında İttifak Sağlayamadıkları Bir Konu Olan İklâb'ın Değerlendirilmesi.", s.244-248

⁷⁵⁰ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s.177

isim vermeksizin değinmiştir. Daha önce idğâm meal ğunne konusunda geçen izhâr kelime-i vahideye ise burada ayrıca yer vermemiştir.

Şöyle söyler; İhfanın zıt ve mukabilidir ki harfî tutuk okumayıp aşikar (açık) etmektir.⁷⁵¹ İzhâr “هو الانفصال تباعدا بين الحرفين”, “İki harfin arasını birbirinden uzaktaştırarak ayırmaktır.” diye târif olunmuştur.⁷⁵² Müellifin bu tanımı Karabaş Tecvîdi’nde zikredilen ve tecvîd eserlerinin çoğunda esas alınan tanımdır.⁷⁵³ Abdulkerîm Debrelî Hoca tarafından Osmanlıca olarak neşredilen bir eser olan *Mizâni’l-Hurûf* adlı eserde de aynı tanıma yer verilir.⁷⁵⁴ İbnü’l Cezerî ise “İzhâr, (sâkin) harfi çıkış noktasından ğunnesiz çıkarmaktır.” şeklinde târif etmiştir. Günümüz müelliflerinden Abdüllatif Fayiz Deryan’ın eserinde yapılan tanım ise diğer tanımları da içine alan daha geniş çerçeveli bir tanımdır. Aslında müellif burada zikrettiği tanımda izhârî ihfânın zıddı olduğunu belirtmiştir. İzhâr-ı kameriye konusunda izhârla alakalı verdiği bilgide izhârın idğâmında zıddı olduğunu söylemiş be böylece izhârın ne olduğu veya olmadığı hususuna açıklık getirmiştir. Deryan’ın eserindeki tanım şöyledir; “İzhâr, sâkin harfi, izhâr edilen harf üzerinde durmadan, sekt yapmadan, ğunneye ve şeddeye kaymadan çıkış noktasından çıkarmaktır.”⁷⁵⁵ Sıtkı Gülle de eserinde diğer tanımlara yer verdikten sonra bu tanımı önemseyerek ayrıca yer vermiştir.⁷⁵⁶

Müellif şöyle devam etmiştir; mîm-i sakine mîm-i mütehharrikeyle buluşunca idğâm meal ğunne ve mîm-i sakine ba-i mütehharrikeyle buluşunca ihfâ (ihfâ-i şefevi) ve bunların dışında bir harfe uğrayınca izhâr olur.⁷⁵⁷ Müellif mîm’in üç halinden sadece birisine ihfâ konusunda değinmişti. İhfa konusunda işaret edilen mîm’in üç hali (sâkin mîm’in okunuş şekilleri) ise burada topluca anlatmıştır. Mîm’in izharına şu kelimeler örnektir: “ماؤم غورا , ولكم فيها , أم نحن , عليكم حاصبا ”

⁷⁵¹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.79

⁷⁵² Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.80

⁷⁵³ Karabaşı, *Karabaş Tecvîdi*, s.11

⁷⁵⁴ Debrelî Hoca Abdulkerîm Efendi, *Mizâni’l-Hurûf*, Hulûsi Efendi Matbaası, İstanbul, 1326/1908, s.36

⁷⁵⁵ Deryan, Abdüllatif Fayiz, *et-Tebyin fi Ahkami Tilâveti'l-Kitabi'l-Mübin*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut/Lübnan, 1420/1999, s.277

⁷⁵⁶ Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmî*, s.294

⁷⁵⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.79

Birde tenvîn veya nûn-u sakine şu altı harften “أ, ه, ع, ح, غ, خ” birine uğrarsa yine izhâr olur.⁷⁵⁸ Bunlara huruf-u izhâr tabiri kullanılır. Bunlardan birine uğrayan tenvîn veya sâkin nûn, bundan evvelki örneklerde geçen mîm-i sakine örneğindeki gibi açık okunarak sonraki harften munfasıl (ayrı) gibi olur. “من خمر, نار, حامية, و من احسن” gibi. Zikredilen harfler mahreç itibariyle huruf-u halk’dırki boğaz harfleri demektir. Bu harfler esma-i celileden olan (Allah’ın isimleri) şu isimlerin ilk harfleridir; “أخي هاك علما حازه غير خاسر”⁷⁵⁹ Bu şekilde sıralama İbnü’l Cezerî’nin *et-Temhid*’inde ve farklı birçok eserde geçmektedir.⁷⁶⁰ Müellif izhar harflerinin şu mısranın kelimelerindeki ilk harfler olduğunu da belirtmiştir “Kardeşim. İşte sana bir ilim ki, ona zarar etmeyenler sahip olmuştur.”⁷⁶¹ Bu mısralar Zihni Efendi’nin sıkça başvurduğu bir eser olan *el-Mihahu’l-Fikriyye* adlı eserde geçmektedir.⁷⁶²

Alıştırma:

Müellif, idğam bahsinden bu konuya kadar anlatılan nûn-u sakine ile mîm-i sakinenin durumlarını ve bunların yapılış şekillerini bildirmelerini istemiştir. Bu kelimelerin hangisinde ne sebeple izhâr veya ihfâ bulunduğu belirtilmesini ister.

“من خشية, من حادالله, , إن يكن غنيا, فلا تنهر, ما سلككم في سقر, أم بظاهر, مأواهم جهنم, منهم من آمن, كل آمن”
 “مسلمات مؤمنات قانتات تاءبات عابدات ساءحات ثيبات و أبكارا, المنتخفة, من غل, وعن أيامنهم, الله

3.3.23. İzhâr -ı Kameriyye

Müellif bu konuyu daha önceki konularda olduğu gibi ayrı bir başlık altında incelemiştir. Genelde lâm-ı tarifin hükümleri ana başlığı altında iki ayrı başlığa ayrılarak incelenen izhâr -ı kameriyye ve idğam-ı şemsiyye, bu eserde iki ayrı başlık halinde ve birbirinden bağımsızdır. Müellif izhâr-ı kameriyyeyi, lâm-ı tarifteki lâm’ın

⁷⁵⁸ Müellifin belirtmediği bir hususta şudur; “أ, ه, ع, ح, غ, خ” harfleride dahil olmak üzere belirtilen tüm izhar harflerini bütün imamlar izhar ile okurken, Ebu Ca’fer bu iki harfi ihfâ ile okumuştur. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, c.2, s.22

⁷⁵⁹ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.79

⁷⁶⁰ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd fî-İlmi’t-Tecvîd*, s.200

⁷⁶¹ Zihni Efendi, *el-Kavlü’s-Sedîd*, s.79

⁷⁶² Ali el-Kârî, *el-Mihahu’l-Fikriyye*, s.206

aşıkâr (açık) şekilde okunması olarak açıklamış, izhârın ihfânın zıddı olduğu gibi idğâmında zıddı olduğunu belirterek idğâmsızlık haline vurgu yapmıştır.

Bu konuda şöyle görüş belirtir; izhâr ihfânın zıddı olduğu gibi idğâmında zıddıdır. Mesela “يحبُّهم” idğâmdır, “يحبِّبكم” izhârdır. İzhâr-ı kameriye tabirinden maksat kameri harfe mahsus olan adem-i idğâmdır ki (idğâmsızlık hali), harf-i târifin lâm'ının kameri harflere idğâm olunmadan aşıkâr (açık) şekilde okunması demektir.⁷⁶³ İzhâr; “*Lam-ı tarifi, kendisinden sonra bulunan izhâr ı kameriye harfi yanında, izhâr ederek okumaktır.*” şeklinde de târif edilmiştir.⁷⁶⁴ Bazı eserlerde izhârın ne olduğu açıkça ifade edilerek “*Kameri harflerden önce bulunan lam-ı tarifi, sükûnu ile birlikte açıkça okunmasıdır.*”⁷⁶⁵ şeklindeki tarife yer verilir. Müellifin tarifinde geçen “idğâmsızlık” ilavesi Karabaş Tecvîdi'nde de kullanılmıştır.⁷⁶⁶ Bu yönüyle bir benzerlik söz konusudur.

Huruf-u kameriye şu on dört harftir: “ا ب ج ح خ ع غ ف ق ك م و ه ي” Bunlara harf-i kameriye denilmesi bu harflerin biriyle başlayan Arap isimlerinin evveline (öncesine) harf-i târif dahil olduğunda, onlardan “gâf” harfini içinde bulunduran “kamer” kelimesi gibi okunduğu içindir ki cüz'ün ismi (kamer ismi) külle (diğer bütün harflere) verilmiş demektir. Bütün kameri harfler, harf-i tarife bitişince القمر gibi idğâmsız telaffuz olunur.⁷⁶⁷

Kamer-i harflere bu ismin verilmesiyle alakalı olarak iki durumdan bahsedilir. Birincisi, müellifinde söylediği üzere “gâf” harfinin “kamer” kelimesiyle olan münasebetinden dolayıdır. Bu konu anlatılırken en çok kamer kelimesinden örnek verildiği için bu kelime meşhur olmuş ve bu isimle anılır olmuştur.⁷⁶⁸ Diğer de müellifle çağdaş olan *Vesiletü'l Ğufrân*'ın müellifi Ahmet Ziyaüddin gibi bazı müelliflerin eserlerinde zikrettikleri sebeptir.⁷⁶⁹ Buna göre kameri harfler ay'a, lam-ı târifin lâm'ı da yıldızlara benzetilmiştir. Ay'ın yanında yıldızlar nasıl görünüyorsa, kamer-i harflerin yanındaki lâm-ı târifin lâm'ı da öyle görünür denmiştir. Bu sebeple

⁷⁶³ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.81

⁷⁶⁴ Hafız Ahmed, *Vesiletü'l Ğufrân*, s.27

⁷⁶⁵ Dağdeviren, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvîd*,s.90

⁷⁶⁶ Karabaşı, *Karabaş Tecvîdi*, s.12

⁷⁶⁷ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.81

⁷⁶⁸ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.293

⁷⁶⁹ Hafız Ahmed, *Vesiletü'l Ğufrân*, s.27

ay'a benzetilen bu harflere kameri harfler, okunuşlarına da izhâr-ı kameriyye adı verilmiştir. Bu okuyuşta lâm-ı tarifin lâmı izhâr edilerek yani cezm ile okunur. Günümüz tecvîd eserlerinde genelde bu açıklamaya yer verilir.⁷⁷⁰

3.3.24. İdgâm-ı Şemsiyye

Müellifin eserinde son zikrettiği konu idgâm-ı şemsiyye olmuştur. Bu konuyu da diğerleri gibi ayrı başlık altında incelemiştir.

Müellif konu hakkında şöyle söyler; İzhâr-ı kameriyyenin mukabilidir ki huruf-u şemsiyyeye has olan idgâm manasındadır. Harf-i târifin lâm'ı aşıkâr edilmeyip onlara kalb ve idgâm olması demektir.⁷⁷¹ Müellifin bu tanımı dikkat çekicidir. Yapılan tanımda lâm harfi için sadece “idgâm” tabiri değil, “kalb ve idgâm” tabiri kullanılmıştır. Bu târifin benzerleri olmakla birlikte Türkçe yazılmış eserlerde yapılan tanımların çoğundan farklıdır.

Müellif şemsiyye harflerini ondört olarak kabul eder ki bu harfler şunlardır: “ت ث د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ل ن”⁷⁷² Sibeveyh (ö. 180/796), Birgivi (ö. 981/1573), Eskicizâde (ö. 1243/1827-28) gibi bazı alimler lâm harfini bu harflerden saymamışlardır.⁷⁷³ İbnü'l Cezerî ise lâm harfini şemsiyye harfleri arasında sayar. Zihni Efendi'nin görüşü İbnü'l Cezerî'yle aynıdır.⁷⁷⁴

Bunlara huruf-u şemsiyye denilmesi bu harflerin biriyle başlayan Arap isimlerinin öncesine harf-i târif dahil olduğunda onlardan “şın” harfini içinde bulunduran “şems” kelimesi gibi okunduğu içindir ki cüz'ün ismi (şems ismi) külle verilmiş demektir. Bütün şemsiyye harfleri, harf-i tarife mukâranetinde (bitişmesinde) “الشمس” gibi idgâmla telaffuz olunur. “Şems” ile “kamer” bakıldığında aşıkâr oldukları için -yani herkes tarafından bilindikleri için- onların harf-i tarifli olan isimleri gibi telaffuz olunanlar “şemsiyye” ve “kameriyye” diye onlara mensub olmuşlar ve onların isimleriyle isimlendirilmişlerdir. Harf-i tarifin lâm'ı her ikisinde hatta-yazılıştta sabittir. Ancak lâm harfinin idgâm-ı şemsiyyesinde idgâm-ı misleyn

⁷⁷⁰ bkz. Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s.246, Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi*, s.119

⁷⁷¹ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.82

⁷⁷² Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s.82

⁷⁷³ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s.245

⁷⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Nesr*, c.1 , s.221

kaidesince tek harf kalarak “الذى” ve “التى” ve cemi’ olan “الذين” kelimelerinde ve birde Kur’ân-ı Kerîm’e has olmak üzere “ليل” lafzında tek harf olarak görülür. “الذى” nin müsemması (ikili) iki lâm iledir “و اللذان يأتيانها منكم فآذوهما ,ربنا أرنا اللذين أضلنا”. Tasğîr ve tasğiri müennesi aynı şekilde iki lam iledir. “اللذيا , اللتيا”⁷⁷⁵

Şemsiyye harflerine bu ismin verilmesiyle alakalı iki durumdan bahsedilir. Birincisi, bu konunun anlatımında “şems” kelimesinin çok kullanılmasından dolayıdır.⁷⁷⁶ Diğeri açıklama ise şöyledir; güneşin yanında yıldızlarının görülmemesi gibi idğâm-ı şemsiyye durumunda lâm-ı târifin lâm-ı bu on dört harfin yanında hatt (yazı) olarak var olduğu halde okuyuşta kaybolup görülmez. Bu sebeple de harfler güneşe lâm-ı târif ise yıldızlara benzetilmiş böyle bir isim verilmiştir.⁷⁷⁷

İdğâm-ı şemsiyye (idğâm-ı misleyn) hükmünde olduğundan harf-i tarifi nûn harfine mülakatında ğunne dahi hasıl olur: “النور , النار” gibi.⁷⁷⁸ Müellif daha önceki konularda zikrettiği hususu burada tekrar söylemiş ve “الذین , التی , الذی , الیل” kelimelerindeki lâm’ın özel bir durumundan bahsetmiştir. Şemsiyye harflerinden olan lâm harfinin, harf-i târifin lâmıyla beraber bulunduğu tek lâm olarak yazıldığını ve burada ayrıca idğâm-ı misleyn olduğunu söyler. Son dönemlerde yazılan Türkçe tecvîd eserlerinde bu kelimelerdeki idğâm-ı şemsiyyenin aynı zamanda idğâm-ı misleyn bila ğunne olduğu bilgisine yer verilmiştir.⁷⁷⁹ Yine aynı yazarlar “النور , النار” kelimelerinde idğâm-ı şemsiyye meal ğunne olduğunu söyleyerek, Zihni Efendi’nin “nûn” harfinin idğâmı için işaret ettiği ğunneyi de gözetmişlerdir. Müellif sadece “nûn” harfi için ğunne olduğunu belirtmiş olsa da “mîm” harfi için de ğunne mevcuttur. Müellif ğunneli ve ğunnesiz idğâm-ı şemsiyye ayrımını belirtmemiştir. Sadece nûn harfinde ğunne olduğunu söylemekle yetinir. Eski ve yeni dönemde yazılan eserlerde bu ayrım genelde belirtilmiş,⁷⁸⁰ mîm ve nûn harflerinin idğâmına idğâm-ı şemsiyye meal ğunne,

⁷⁷⁵ Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-Sedîd*, s.82

⁷⁷⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.292

⁷⁷⁷ Hafız Ahmed, *Vesiletü'l Ğufrân*, s.26

⁷⁷⁸ Zihni Efendi, *el-Kavlu 's-Sedîd*, s.83

⁷⁷⁹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.293; Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*, s.194; Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s.244

⁷⁸⁰ Karabaşı, *Karabaş Tecvîdi*, s.12

bunların dışında olanlara ise idğâm-ı şemsiyye bila ğunne denilmiştir.⁷⁸¹ Zihni Efendi sadece lâm harfiyle sınırlı kalmayıp bütün şemsiyye harflerinin idğâmını, idğâm-ı misleyn olarak kabul eder. Abdurrahman Çetin ise bu şekilde bir isimlendirmenin uygun olmadığı kanaatindedir.⁷⁸² Sonuç odaklı düşünüldüğünde Zihni Efendi'nin dediği gibi idğâm-ı misleyn tabirini kullanmak yanlış olmasa gerektir.

Müellif, idğâm-ı şemsiyyenin yapılış sebebiyle alakalı bir görüş belirtmemiştir. Lâm-ı târifin lâm'ı ile şemsiyye harflerinin mahreçleri incelendiğinde bu harflerin mahreçlerinin lâm harfinin mahrecine yakın olduğu görülmektedir.⁷⁸³ Ayrıca lâm harfinin kendi mahreci, sahası en geniş mahreç olarak kabul edilmiştir.⁷⁸⁴ Lâm harfinden şemsiyye harflerine idğâm edilmeden geçildiğinde bir zorluk oluşacağından, harfler arasındaki bu mahreç yakınlığı düşünülerek idğâm yapılmış⁷⁸⁵ ve okuyuştaki zorluk giderilmiştir.⁷⁸⁶ Mahreçlerindeki yakınlıktan dolayı oluşan bu idğâmı, idğâm-ı mütekaribeynin bir türü olarak görmek mümkündür.⁷⁸⁷ İdğâm-ı mütekaribeynin farklı türleri de zikredilmiştir.⁷⁸⁸

Müellif şöyle söyler; Yirmi sekiz harfin⁷⁸⁹ bir yarısı şemsiyye, diğer yarısı kameriyyedir. Bu yirmi sekiz harfin hepsinin isimleri evvellerine harfi târif geçirilerek ve kaidesi gereğince izhâr veya idğâm edilerek okunmakla onlar ayrılarak belli olur.

“الفاء , الغين , العين , الضاء , الدال , الخاء , الحاء , الجيم , الثاء , التاء , الباء , الالف ,
الياء , الهاء , الواو , النون , الميم , اللام , الكاف , القاف”

⁷⁸¹ Sağman, *İlaveli-Yeni Sağman Tecvîdi*, s. 30; Pakdil, *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*, s.194

⁷⁸² Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s.245

⁷⁸³ Çiftci, Ali, “*Hicri İlk Dört Asrın Önde Gelen Arap Dilbilimcileri Perspektifinden Harflerin Mahreçleri ve Sıfatların Değerlendirilmesi*”, *Bilimname*, sayı: 31, 2016/2, s.148-152

⁷⁸⁴ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.194

⁷⁸⁵ Mekkî b. Ebû Tâlib, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kurâati's-seb' ve 'ilelihâ ve hiccehâ*, (thk. Muhyiddîn Ramazân), Müessesetü'r-Risâle, 1984, c.1, s.141

⁷⁸⁶ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.292

⁷⁸⁷ Altıkulaç, *Tecvîd'ul-Kur'ân*, ss.36,43

⁷⁸⁸ Merâşî, *Cühdül-Mukil*, s.194

⁷⁸⁹ “لام الف” lamelif dediğimiz elif harfi, harekesizliği sebebiyle kelime başına gelemeyeceğinden bu harflerin içine dahil edilmemiştir.

Şemsiyye harfleri bazı eserlerde Arapça bir beyt içinde toplanmış ve bu beyt deki kelimelerin ilk harflerine şemsiyye harfleri verilerek gösterildiği de olmuştur.⁷⁹⁰ Eski ve yeni tecvîd eserlerde bu beytleri görmek mümkün iken Zihni Efendi eserinde bu tür bir beyte yer vermemiştir.

Zihni Efendi daha önceki konularda verilen örneklerin içerisinde idğâm-ı şemsiyye ve izhâr-ı kameriyye içinde örnekler bulmak mümkün olduğu için burda ayrıca alıştırma vermeye gerek olmadığını söyler. Alıştırmalarda sadece anlatılan konunun örnekleri değil, kendisinden önce geçen alıştırmadaki örneklerinde tatbik edilmesini tavsiye etmiştir. (Allah'ın tevfiğiyle-yardımlıyla)

3.5. Eserden İstifade Eden Müellifler ve Eserleri

Bu bölümde, Zihni Efendi'nin eserinden istifade eden müellif ve eserlerine yer verdik. Eserlerle beraber müellifleri hakkında da kısa bilgiler verdik. Zihni Efendi'nin eserindeki içeriklerle bu eserlerdeki içeriklerin karşılaştırılmasını kolaylaştırmak için bu eserlerin usûl ve tertibiyle alakalı da bilgiler verdik. Zihni Efendi'nin eserinden istifade eden yazarlar, Kavlü's Sedid'e kaynak eser mesabesinde ilgi duymuşlar ve müellifin görüşlerini önemsemişlerdir. Hatta Sıtkı Gülle bu ilgisini eserinin önsözünde özellikle ifade etmiştir. Bu eserlerde istifade edilen tek eser tabiki sadece Zihni Efendi'nin eseri değildir fakat konumuzun kapsamından çıkmamak adına Zihni Efendi'nin görüşleri çerçevesinde bir kapsam belirledik.

Müellifin eserini kaynak olan gösteren bu eserlerin dışında kıraat ve tecvîd alanında yazılan birçok makalede de yine Zihni Efendi'nin bu eserinden ve diğer eserlerinden istifade edildiği görülmektedir. Müellifin verdiği bilgiler ve konulara yaklaşımları bu alanda ilmî çalışmalar yapan birçok kişiyi etkilemiş ve yaptığı

⁷⁹⁰ “تُبُّ ثُمَّ دَعَّ ذَنْبًا رَبِّي زِدْ سُمْعَةَ شِمَّ صَدْرَ صَيِّفٍ طَابَ ظَنُّ لَهُ نَعَمَ” Tevbe et, sonra bir daha günaha yaklaşma, günahı terk etki günah cehenneme götürür. Misafirini rahatlatır ona karşı duyarlı olursan onun hüsnü zannını kazanırsın. Böyle olursa ne güzel olur.” Karabaşi, *Karabaş Tecvîdi*, s.12

çalışmalara ışık tutmuştur. Biz burada söz konusu ilmî çalışmalardan sadece basılan eserleri vermekle iktifa ediyoruz.

3.5.1. Ali Rıza Sağman -- İlaveli Yeni Sağman Tecvîdi (1955)

Ali Rıza Sağman 1889'da Ünye'de doğmuştur. Küçük yaşlarda iken hafız olmuştur. Giresun'da Beyazıdzâde Hâfız Ali Efendi'den tecvîd, aşere ve takrîb okumuş, ondokuz yaşındayken takrîbden icâzet almıştır. İstanbul'da müezzinlik görevinde bulunmuş ayrıca farklı okullarda çeşitli dersler vermiştir. Hâfızlığı, mevlidhanlığı ile tanınan Ali Rıza Sağman mûsiki alanında güçlü bir bestekardır.⁷⁹¹ 1932 yılı Ramazan ayı öncesinde (Aralık 1931) gündeme gelen ezanı ve kâmeti tercüme (Türkçeleştirme) işiyle görevlendirilen heyetteki dokuz meşhur hafızdan birisidir.⁷⁹²

Ali Rıza Sağman'ın tecvîd ilmine dair telif ettiği bu eser, dönemin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından İmam-Hatib Okullarında okutulmak üzere tavsiye edilmiştir. Müellifin edebiyat ve şiirle olan yakınlığı sebebiyle eserine bir manzumeyle başlangıç yapması, Zihni Efendi'nin eserindeki şiir ve manzumelere olan ilgisiyle benzerlik göstermektedir. Eser İmam-Hatib okullarında yapılacak ders sistemine göre düzenlenmiş olup yirmialtı bölümden teşekküldür. Eserde; tecvîdin konusu, tarifi ve gayesi, medler, idğâmlar, dudak talimi, sâkin nûn ve tenvînin hükümleri, lahn, kalkale, tilâvet-musiki gibi konulara yer verilir. Ayrıca, konuların hemen sonrasında alıştırma başlığı altında öğrencilerin öğrendiği bilgileri tatbik için örnekler verilmiştir. Zihni Efendi de eserinde aynı metodla alışırmalara yer vermiştir. Bu bakımdan eserler arasında bir benzerlik söz konusudur. Eserde kaynakça bulunmamakta, dipnotlarda da sınırlı sayıda kaynak ismi verilmektedir. Sağman iki yerde Zihni Efendi'nin eserinden bahsetmektedir. Özellikle ihfânın tanımını, tatbikinin nasıl olduğunu anlatırken daha önce başka bir kitapta rastlamadığını söylediği bir ibareyi Zihni Efendi'nin dile getirdiğini söylemiştir. Bu konudaki düşüncelerini aynen aktarmayı uygun buluyoruz.⁷⁹³ “ *Bu ana kadar hocalarımızdan ancak birinci şekil ihfâyı öğrendik ve*

⁷⁹¹ <https://www.biyografya.com/biyografi/4466> (E.T. 06.03.2020); Özcan, Nuri, "Sağman, Ali Rıza", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sagman-ali-riza> (06.03.2020).

⁷⁹² Ayhan Halis, Mustafa İsmet Uzun, "Ezan", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ezan#2-ezanin-turkcelestirilmesi> (06.03.2020).

⁷⁹³ Sağman, Ali Rıza, *İlaveli-Yeni Sağman Tecvîdi*, 5.baskı, İstanbul, 1958, s. 23-24

hep onu tatbik eyledik. Arabların yaptıkları diğer ihfâyı, izhâra benzeterek yanlış bulduk. Ancak son zamanlarda yaptığımız aramalar ve incelemelerde ihfâ yapılırken sesin müştereken hem ağızdan, hem burunda geleceğine dâir, muteber kitaplarda bir kayda tesadüf edemedim. Hele merhûm, Hacı Zihni Efendi'nin “el-Kavlü-s-Sedîd fî ilm-i Tecvîd” adındaki kitabında “İhfâ, tutuk okumaktır.” İbaresini görünce gözümün önünde yeni ufuklar açıldı. Bu tabire göre, Arabların nûnun ve tenvînin sükûnunu uzatmak sûretiyle ihfâ yapmalarını pek de yanlış görmemeye başladım. Mamefih, okuyucularımız, bu iki şekilden herhangi birini kabul ve tercih etmekte serbesttir. Benim şahsıma kalırsa, alışkanlığı içine düştüğümüz birinci kısım tercih edilmelidir. Bütün bunlarla beraber, unutmamalı ki Arabların, tecvîde daha çok saygı gösterenleri, bu sayede daha fasîh okuyanları, ihfâyı birinci şekil ile yapmaktadırlar.”

3.5.2. A.Celâleddin Karakılıç-Tecvîd İlmi (Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri) (1961)

1929 yılı Kayseri doğumlu Celâleddin Karakılıç tarafından hazırlanan *Tecvîd İlmi (Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri)* adlı eser Türkçe olarak yazılan eserler arasında, içeriğindeki doyuruculuk bakımından dikkat çeken bir eserdir.. Öğrencisi olduğu merhûm Prof. M. Tayyib Okiç (ö. 1977) tarafından da iltifata mazhar olan⁷⁹⁴ bu eser, yayınlanan son baskısı itibariyle 232 sayfadan oluşmaktadır. Eser, MEB ve dönemin Diyanet İşleri Reisliği tarafından tavsiye edilen eserler arasında yer almıştır.

Karakılıç, eserinin kaynakçasında faydalandığı eserleri sıralamış ve bu eserler arasında Zihni Efendi'nin eserini de zikretmiştir. Eseri incelediğimizde özellikle Kur'ân'ın cem'i meselesi ve vakf işaretleri konusunu anlatırken Zihni Efendi'nin eserinden sıkça istifade ettiğini gördük.⁷⁹⁵ Eserde verilen bilgilerin kayda değer bir kısmının Zihni Efendi'nin eseriyle benzerlikler içerdiğini görmekteyiz. Her ne kadar bu durum eserin dipnotlarında açıkça belirtilmese de eserin geneline bakıldığında Karakılıç'ın Zihni Efendi'nin eserinden çokça istifade ettiği görülmektedir.

⁷⁹⁴ Okiç, *Kur'ân-ı Kerîmin Üslûb ve Kurâeti*, s.24

⁷⁹⁵ Karakılıç, A.Celâleddin, *Tecvîd İlmi -Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri*, https://www.ckarakilic.com/kitaplar-pdf/1-Buyuk_Tecvîd_ilmi.pdf, 10. Bas., 2018, ss.13, 79

3.5.3. Tayyar Altıkulaç - Tecvîd'ul-Kur'ân (1981)

1938 tarihinde Kastamonu'nun Devrekani ilçesinde doğmuştur. İstanbul ve Kayseri Yüksek İslam Enstitülerinde öğretim üyeliği, Milli Eğitim Bakanlığı'nda Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği ve Din Eğitimi Genel Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığı'na tayin olan ve burda görevini sürdüren Altıkulaç, 09 Şubat 1978 tarihinde Diyanet İşleri Başkanı olarak atanmış ve 10 Kasım 1986'da emekliye ayrılmıştır. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Başkanlığı'nda yapan Altıkulaç, İslam Ansiklopedisi'nde birçok madde yazmıştır. İslâmî ilimlere dair eserleri içerisinde *Hz. Osman'a nisbet edilen Mushaf-ı Şerif* adlı çalışma, alandaki en önemli eserlerdendir. Bu alanda yazdığı eserlerden biriside *Tecvîdü'l - Kur'ân* adlı eserdir.⁷⁹⁶

Eserinde; “ *tecvîd ilmi, lahn, medler, idğâm, sâkin nûn ve tenvîne ait hükümler, râ harfinin okunuşu, kalkale, zamir*” gibi konulara yer vermiştir. Eserinde iki yerde, Zihni Efendi'nin *el-Kavlu's-Sedîd fi İlmi't-Tecvîd yahud Tecvîd-i Cedîd*'ine atıf yapmıştır. Bibliyografya'da faydalandığı zikredilen onbeş eserden biriside Zihni Efendi'nin eseridir.⁷⁹⁷

3.5.4. Demirhan Ünlü – Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi (1971)

Demirhan Ünlü 1939'da Kırıkkale'de doğmuştur. Küçük yaşlarda Kur'ân eğitimine başlamış önce hıfzını, daha sonra ta'lim, tecvîd ve tashih-i huruf eğitimini tamamlamıştır. Kırâat-ı aşere ve takrib okuyarak icazet almıştır. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim görevlisi olarak dersler vermiş, 1999 yılında bu görevinden emekli olmuştur. Demirhan Ünlü tarafından kaleme alınan *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi* adlı eser orta hacimli bir eser olup 170 sayfadan teşekküldür. Demirhan Ünlü eserini yazmasının sebebinin açıklarken, o döneme kadar Tecvîd ilmine dair yazılmış olan eserlerin çoğunun Arapça oluşunu ve Türkçe yazılan eserlerin muhtevasının dar oluşunu gerekçe göstermiştir. Eser ilk olarak 1971 yılında

⁷⁹⁶ <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Person/PresidentDetail/37/dr-tayyar-altikulac#> (E.T. 05.03.2020) ; <https://kastamonu.ktb.gov.tr/TR-94804/dr-tayyar-altikulac.html> (E.T. 05.03.2020)

⁷⁹⁷ Altıkulaç, Tayyar, *Tecvîd'ul-Kur'ân*, DİB. Yay, Ankara, 2003, ss. 24,35

basılmıştır.⁷⁹⁸ Eser MEB Talim ve Terbiye Kurulu tarafından İmam-Hatip Liseleri'nde yardımcı ders kitabı olarak kabul edilmiştir.

Eser içeriği bakımından diğer tecvîd eserleriyle benzerlik göstermekle beraber diğer eserlerden farklı olarak ayrıca bölümlere ayrılmamıştır. Önsöz ve giriş bölümünden sonra Kur'ân tarihiyle alakalı kısa bilgiler verilmiş, sonrasında ibadetler için abdestin gerekliliğinden bahsedilmiştir. İstiaze ve besmele ile tecvîd konularına giriş yapıldıktan sonra tecvîd ilminin gerekliliği, harflerin sıfatları ve mahreçleri, medler, sâkin nûn ve tenvîn'in hükümleri (ihfâ, iklâb, izhâr , idğâm maal ğunne, idğâm bila ğunne), idğâm-ı misleyn, idğâm-ı mütecaniseyn, idğâmı mütekaribeyn, lâm-ı tarifin hükmü, kalkale, râ harfinin hükümleri, lâfzatullâh, zamir, sekte, vasl ve vakf, tilâvet secdesi ve Kur'ân-ı okuma usulleri konuları anlatılmıştır.⁷⁹⁹ Demirhan Ünlü tecvîd konularının izahatını yaparken 52 dipnotta *el-Kavlu's-Sedîd fî İlmi't-Tecvîd* adlı esere müracaat etmiştir. Bu yönüyle bakıldığında eserden istifade edilen kaynaklar arasında ilk sıralarda yer almıştır. Eserde; “*Kur'ân tarihi, Kur'ân tilâvetinin gayesi, istiaze ve besmeleye dair meseleler, kıraat esnasında bazı ayetlerin sonuna ayete uygun kelam söylemek, harflerin mahreçleri, ziyade olan elif ve Hatt-ı Osmâni, harfin tanımı, harflerin sıfatları, hemzenin yazılışı, aslî ve fer'i med, tenvîn ve sâkin nûn'un tanımı, idğâm mea'l ğunne, vasl ve hükümleri, vakf ve kat' arasındaki fark, secavend işaretleri*” konuları anlatılırken Zihni Efendi'nin görüşleri aynen aktarılmış ve bu görüşler doğrultusunda konuya farklı izahatlar getirilmiştir.⁸⁰⁰ Tecvîd eserleri arasında *el-Kavlu's-Sedîd fî İlmi't-Tecvîd*'i en fazla ve teferruatlı olarak kaynak gösteren eserlerden birisidir. Zikredilen yerlerin dışında “*med ve çeşitleri, med harfleri, sebeb-i med, medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i ârız, medd-i lâzım, medd-i lîn, ihfâ, izhâr , iklâb, idğâm bila ğunne, idğâm-ı misleyn, idğâm-ı mütekaribeyn, lâm-ı tarifin hükümleri, kalkale, râ'nın hükümleri, zamirin okunuşu, hâ-i sekt*” konularının izahında da yine bu esere başvurduğu görülür.

⁷⁹⁸ Ünlü, Demirhan, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi*, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara, 2005, s.10

⁷⁹⁹ Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi*, ss. 5-8

⁸⁰⁰ Ünlü, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi*, ss. 15, 26, 66, 67,70,80 ...

3.5.5. İsmail Karaçam-Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma

Kaideleri (1976)

1937'de Burdur'da doğan İsmail Karaçam, uzun yıllar İlahiyat Fakülteleri'nde dersler verdikten sonra 2003 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden emekli olmuştur. Prof. Dr. İsmail Karaçam tarafından neşredilen ve geniş bir muhtevaya sahip olan *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri* adlı kitap bu alanda sıkça istifade edilen kaynaklar arasında yer almıştır. Eser, muhtevası itibariyle dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kur'ân tarihi, Kur'ân'ın nüzülü, yazılması, toplanması ve kıraat ilmiyle alakalı bilgiler verilmiş, ikinci bölümde Kur'ân'ın faziletleri, hatim, tilâvette musikinin yeri gibi konulardan bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde tecvîd kuralları, vakf, besmele vb. konulara yer verilmiştir. Son bölümde ise Kur'ân'ı tilâvet adabı, Kur'ân'ı temsili okuma konuları anlatılmıştır. Müellif eserinde yüz yetmiş bir ayrı kaynaktan istifade etmiştir. Bu eserlerden biriside Mehmed Zihni Efendi'nin eseridir. Eserin kaynakçasına ve dipnotlara baktığımızda bu eserden sıkça faydalandığını görmekteyiz. Zihni Efendi'nin eserinde verdiği bilgileri bazen diğer tecvîd kitaplarıyla beraber dipnotta zikretmiş, bazen de sadece Zihni Efendi ve eserine dipnotta yer vermiştir.⁸⁰¹ Bu da Karaçam'ın Zihni Efendi'nin eserine verdiği kıymeti görmek ve ondan etkilendiğini müşahede etmek bakımından kıymetlidir. Örneğin; vakf konusu anlatırken, vakf halinde tenvînlî kelimelerin sonundaki tenvînin düştüğünü ve tenvînlî harfin sâkin okunması gerektiğini, tenvînin iki üstünlü olması durumunda ise o zaman tenvînden bir bedel olarak elif üzerine vakf yapılacağını söylemiştir. Daha sonra Zihni Efendi'nin eserinde geçen bilgiyi aynen paylaşmıştır. “İki üstünlü kelimelerin sonu elifli olması yazının “*resm-i hattın*” vakf haline tabi olmasındandır. *مولى، بناءً* gibi elif-i maksura ve elif-i memdudeliler ve *تفانئة* lafzı gibi “*tâ-i marbuta*”lılar elif ile yazılmazlar.”⁸⁰² Eserde; “*Tecvîd'in meseleleri, medd-i muttasıl, idğama mani olan şeyler, izhâr-ı kameriyye, ihfa, zamir, vakf ve ibtida, harflerin mahreçleri, harekeler, lâm harfinin okunuş şekilleri, râ harfinin okunuş şekilleri, med harfleri ve yazılış farklılıkları, sebab-i med, fer'i harfler, medd-i lâzım, ravm ve işmam, medd-i lîn*” konularını anlatırken bu eserden faydalanmıştır.

⁸⁰¹ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, ss. 227,172,325,242,249,251

⁸⁰² Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s.325; Zihni Efendi, *el-Kavlu's-Sedîd*, s. 34

3.5.6. Mehmet Adıgüzel – Kur’ân-ı Kerîm’in Tecvîdi ve Tilâveti (1985)

1944 yılında Erzurumda doğmuştur. İlk Kur’ân-ı Kerîm eğitimini, hafızlığını, kıraat eğitimini Erzurum’da almıştır. DİB’nda bir müddet görev yapmış, daha sonra Yüksek İslam Enstitüsü ve İlahiyat Fakültesi’nde dersler vermiştir. İslâmî ilimlere dair çok sayıda makale ve eserler yazmıştır.

Tecvîd ilmine dair yazmış olduğu *Kur’ân-ı Kerîm’in Tecvîdi ve Tilâveti* adlı eseri giriş bölümü dahil toplam dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Kur’ân-ı Kerîm’i öğrenim ve öğretimin öneminden, ikinci bölümde harflerin mahreç ve sıfatlarından, üçüncü bölümde tecvîd konularından son bölümde ise Kur’ân-ı Kerîm’in okunuş usulleri, kıraat imamları konularından bahseder. Eserin kaynakçasına bakıldığında Zihni Efendi’nin eseri de dahil birçok farklı kaynaktan istifade ettiği görülmektedir.⁸⁰³ Bu eserleri dipnotlarda da göstermiştir.

3.5.7. Ahmet Madazlı-Tecvîd İlmi-Kur’ân Kıraati İle İlgili Mes’eleler (1985)

Doç. Dr. Ahmet Madazlı, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi emekli öğretim üyelerindendir.⁸⁰⁴ İlk olarak 1985 yılında basılan *Tecvîd İlmi-Kur’ân Kıraati İle İlgili Mes’eleler* adlı eseri, kaynakça ve içeriği itibariyle bu alanda Türkçe olarak yazılmış en hacimli eserlerdendir. Eser 240 sayfadan oluşmaktadır. Oniki bölüm olarak hazırlanan bu eserin birinci bölümünde tecvîd ilmi hakkında genel bilgiler verilmiş, sonrasında sırayla Kur’ân-ı Kerîm okuyuş şekilleri, harflerin sıfatları ve mahreçleri, medler, tenvîn ve nûn-i sakinin hükümleri, lâm-ı tarifin hükümleri, râ harfinin okunuşu, lâfzatullâh ve zamir konularından bahsedilmiştir. İkinci bölümde dudak taliminden, üçüncü bölümde temsili okumadan, dördüncü bölümde raf-ı savt, haf-d-ı savt’tan, beşinci bölümde İmam Âsım’ın Hafs rivayetine göre kıraat özellikleri, altıncı bölümde Kur’ân-ı Kerîm-i okumanın fazileti ve hatim, yedinci bölümde istiaze ve besmele, sekizinci bölümde kıraat esnasında bazı ayetlerin sonuna ayete uygun kelam söylemek, dokuzuncu bölümde Kur’ân ta’limi ve tilâveti için ücret alma,

⁸⁰³ Adıgüzel, Mehmet, *Kur’ân-ı Kerîm’in Tecvîdi ve Tilâveti*, Dönem Yay., İstanbul, 2013, 4. Bas., s.50

⁸⁰⁴ <https://ilahiyat.erciyes.edu.tr/kadro/Rahmetle-Andiklarimiz/Ilahiyat-Fakultesi/8/33> (E.T. 08.03.2020)

onuncu bölümde lahn, onbirinci bölümde Kur'ân-ı güzel sesle ve makamla okuma ve son bölümde kıraatle ilgili bid'atler'den bahsetmiştir.⁸⁰⁵

Eserin kaynakçası incelendiğinde Madazlı'nın kayda değer nitelikte birçok eserden istifade ettiği görülmektedir. Etkilendiği ve kendisine model aldığı eserlerden biriside Zihni Efendi'nin eseridir. Eserde yer verilen dipnotların kırk bir tanesinde Zihni Efendi'nin eserindeki bilgilerden istifade edildiği beyan edilmiştir. Eserinde; “*Kur'ân-ı Kerîm-i okuyuş şekilleri tahkik ve hezreme, med ve kasr'ın tanımı, med çeşitleri, medd-i munfasıl, medd-i lâzım, medd-i ârız, vakf ve secavend işaretleri, vasl ve hükümleri, hâ-i sekt, hareke, izhâr, idğâm bila ğunne, idğâm-ı misleyn, idğâm-ı mütecaniseyn, idğâm-ı mütekaribeyn, lâm-ı tarifin hükümleri, lâfzatullâhın okunuşu, zamirin okunuşu, Hafs rivayetine göre İmam Âsım'ın kıraat özellikleri, kıraat esnasında bazı ayetlerin sonuna ayete uygun kelam söylemek*” konuları anlatılırken Zihni Efendi'nin eserine sık sık müracaat edildiği görülmektedir.

3.5.8. Abdurrahman Çetin – Kur'ân Okuma Esasları (1987)

İlk basımı 1987 yılında yapılan bu eser, uzun yıllar İlahiyat Fakülteleri'nde dersler veren emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Abdurrahman Çetin tarafından neşredilmiştir. *Kur'ân Okuma Esasları* adıyla basılan eser, bu alanda araştırma yapan, eğitim - öğretim faaliyetlerinde bulunan birçok kişi tarafından çokça rağbet görmüş ve birçok kez yeni baskısı yapılmıştır. Üç ana bölümden oluşan eserin birinci bölümünde Kur'ân-ı Kerîm ve Fazîletleri, ikinci bölümde esere de ismini veren Kur'ân okuma esasları/tecvîd Kuralları, üçüncü bölümde ise Kur'ân tilâvetiyle ilgili meseleler başlığı altında kıraat ve tecvîd ilmiyle alakalı konular ele alınmıştır. Türkçe olarak telif edilen eserler arasında en hacimli ve kapsamlı eserlerden birisidir. Eserin dipnotları ve kaynakçaları incelendiğinde, yazarın, bu alanda yazılan ve kıymetli bulunan birçok eserden istifade ettiği görülmektedir. Çetin, bir konuda kendi görüşüyle aynı doğrultuda olan bir görüş varsa onunla kendi görüşünü desteklemek için veya bu konuda farklı bir görüş varsa bunu okuyucununa bildirmek için sık sık dipnotlara başvurmuştur. Örneğin; harflerin mahreçlerinin sayısı konusunda alimlerin görüşlerini ve bu konudaki ihtilaflarını anlattıktan sonra, harflerin mahreçlerinin sayısını onyeddi

⁸⁰⁵ Madazlı, Ahmet, *Tecvîd İlmi-Kur'ân Kıraati İle İlgili Mes'eleler*, Kandil mat., Ankara, 1. Bas., 1985, ss. 7-13

olarak kabul eden alimleri ve eserlerini saymış, Mehmet Zihni Efendi'yi ve eserisini bu eserler arasında zikretmiştir.

Abdurrahman Çetin eserinin genelinde Mehmed Zihni Efendi'nin *el-Kavlu's-Sedîd fî İlmi't-Tecvîd yahud Tecvîd-i Cedîd* adlı eserinden faydalanmış ve ayrıca yirmi sekiz yerde eserin ismini zikretmiştir. Eserde; “*Kur’ân öğretiminin önemi, hafızlık ve hafızlığın önemi, harflerin mahreçleri, idğam-ı meal ğunne, idğam-ı bila ğunne, iklab, râ'nın hükümleri, kalkale, zamir, lâfzatullâh, medd-i lîn, meddin tarifi, vâv ve ye şeklinde yazılan elifler, hemze, medd-i tabii, medd-i muttasıl, medd-i munfasıl, medd-i lâzım, medd-i ârız, idğamın kısımları, idğam-ı misleyn , idğam-ı mütekaribeyn, idğam-ı mütecaniseyn, idğam-ı şemsiyye, izhâr -ı kameriyye, sekte, hâ-i sekt, vasl ve hükümleri*” konularını anlatırken bu eserden faydalanmıştır.⁸⁰⁶ Çok yönlü bir alim olan Zihni Efendi, islâmî ilimlerin birçok farklı alanında eserler yazmıştır. Çetin'in eserinde, onun fıkıh alanında yazdığı *Nimet-i İslam* ve nahiv alanındaki eseri *el-Müşezzeb* adlı eserlerinden de faydalandığı görülmektedir.⁸⁰⁷

3.5.9. Sıtkı Gülle – Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi (2005)

1953 yılında Erzurum'da doğan Sıtkı Gülle, 2015 yılında Mekke'de umre ibadetini tamamladıktan sonra Mescid-i Nebevi ziyareti için gittiği Medine'de vefat etmiştir.⁸⁰⁸ İstanbul Üniversitesi Kur'ân'ı Kerîm Okuma Kıraat İlmi Bölüm Başkanlığı yapan ve İlahiyat Fakültelerinde dersler veren kıymetli hocamız, İslâmî ilimlere dair birçok çalışma yapmıştır. Öğrencisi olduğunu söylediği Reisü'l-Kurrâ Hafız Abdurrahman Gürses'e ithafen yazdığı *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi* adlı eseri, onun tecvîd alanında yazdığı eserdir. Eserindeki onyedipnotta Zihni Efendi'nin *el-Kavlu's-Sedîd fî İlmi't-Tecvîd yahud Tecvîd-i Cedîd* adlı eserine başvurduğu görülmektedir. Eserinde anlattığı konuyla alakalı olarak Zihni Efendi'nin eserinde geçen farklı bir bilgi varsa onu diğer tecvîd kitaplarıyla beraber aynı dipnotta göstermiş, bazende sadece Zihni Efendi ve eseri dipnotta yer almıştır. Bazı konularda

⁸⁰⁶ Çetin, Abdurrahman , *Kur'ân Okuma Esasları*, Emin Yay., Bursa, 2012, 15. Bas.,ss. 98,173,175... vd., 505

⁸⁰⁷ Çetin, *Kur'ân Okuma Esasları*, s.298

⁸⁰⁸ <https://www.biyografya.com/biyografi/13231> (E.T. 05.03.2020); bkz. Çelebi, Nurullah, *Sıtkı Gülle'nin Kur'ân-I Kerîm Okuma Ve Kıraat İlmindeki Yeri*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019, s.26-30

Zihni Efendi'nin görüşlerine itiraz etmiştir.⁸⁰⁹ Gülle'nin eserinde, konuları anlattıktan sonra bol örneklerle okuyucuya alıştırmaya yaptırması, Zihni Efendi'nin eserinde yaptığı metotla benzerlik göstermektedir. Her iki eserde de konunun bol örneklerle tamamlanması, meselenin tam anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Eser yedi bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Tecvîd ilmi hakkında genel bilgiler, ikinci bölümde harflerin mahreçleri ve sıfatları, ve sonrasında sırayla, medler, tenvîn ve sâkin nûn'a dayanan idğâmsız konular (izhâr ,ihfâ..), idğâmlar, lâm-ı tarife dayanan tecvîd konuları, muhtelif konular (kalkale, hâ-i sekt, vakf ibtida...) başlıkları altında tecvîde dair birçok konuya değinilmiştir. Sıtkı Gülle eserinde; “*Tecvîd İlminin tanımı ve konusu, elif ile hemzenin yazılışları, istifham hemzesiyle yanyana gelen hemzenin yazılışı, sure başlarındaki hemzelerin yazılışı, med harfleri, medd-i aslî ve fer'i, sebebi med niteliğindeki hemze ile sükûn arasındaki farklar, ravm ve işmam, medd-i lîn, izhâr, ihfa, iklab,kalkale, secavend işaretlerinin ifade ettiği anlamlar*” konuları anlatırken Mehmed Zihni Efendi'nin *el-Kavlü's-Sedîd fî İlmi't-Tecvîd yahud Tecvîd-i Cedîd* adlı eserinden istifade etmiştir.

3.5.10. Hamdi Uygun – Uygulamalı Kur'ân Tecvîdi (2005)

Hamdi Uygun 1946 yılında Ordu'da doğmuştur. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda farklı görevlerde bulunmuş ve daha sonra Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde Eğitim Görevlisi olarak görev yapmıştır.⁸¹⁰ Tecvîd alanında yazmış olduğu *Uygulamalı Kur'ân Tecvîdi* adlı eseri son dönemlerde kaleme alınmış eserlerdendir. Eser üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Kur'ân-ı Kerîm-i okuma adabı, Kur'ân-ı okuma şekilleri, kıraat imamlarından bahseder. İkinci bölümde tecvîd konularından, son bölümde ise temsili okuma, tilâvet secdesi, hatim, dudak talimi gibi konulardan bahseder.

Hamdi Uygun eserinde onaltı yerde Zihni Efendi'nin eserine atıf yapmıştır. Bunların bir kısmı farklı eserlerle beraber dipnotta topluca verilirken, birkaç yerde ise sadece Zihni Efendi'ye atıf yapılmıştır.⁸¹¹ Hamdi Uygun eserinde; “*Kur'ân-ı okuma şekilleri, harflerin sıfatları, sebebi medler- sükûn-u ârız, medd-i lîn, medd-i ârız,*

⁸⁰⁹ Gülle, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, ss.321-327-41-282..

⁸¹⁰ Uygun, Hamdi, *Uygulamalı Kur'ân Tecvîdi*, Kayihan yay., 2005, s.4

⁸¹¹ Uygun, a.g.e., ss.37-71

tenvîn ve sâkin nûn'un hükümleri, ihfâ, izhâr, idğâm meal ğunne, idğâm bila ğunne, kalkale, râ harfinin hükümleri, vasl (geçiş kuralları)” konularını anlatırken Zihni Efendi'nin eserinden ve görüşlerin istifade etmiştir.

3.5.11. Alican Dağdeviren – Kur'ân Okuma Sanatı Tecvîd (2006)

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Alican Dağdeviren⁸¹² tarafından hazırlanan *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvîd* adlı kitap, 187 sayfadan teşekkül orta hacimli bir eserdir. Son dönemlerde neşredilmiş kıymetli tecvîd eserleri arasındadır. Eser, giriş bölümü ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Eserin giriş bölümünde tecvîd ilmiyle alakalı genel bilgilere yer verilmiştir. Eserin birinci bölümünde harflerin mahreç ve sıfatlarından, ikinci bölümde tecvîd konularından son bölümde ise Kur'ân-ı okuma şekilleri, istiaze-besmele, vakf ve ibtida, temsili tilâvet, dudak talimi, lahn ve Âsım kıraatine ait bazı okuyuşlardan bahsedilmiştir.⁸¹³

Dağdeviren'in eserini hazırlarken farklı birçok kaynaktan istifade ettiği görülmektedir. Bu eserlerin ekserisi Arapça eserlerdir. Bir kısmı son dönemde yazılan Türkçe tecvîd eserlerinden, sadece birkaç eser ise Osmanlıca yazılan eserlerdendir. Bu eserlerden birisi de Zihni Efendi'nin *el-Kavlü's-Sedîd fi İlmi't-Tecvîd* adlı eseridir.

Dağdeviren eserinde sık sık dipnotlara yer vermiştir. Bu dipnotların yetmiş dört tanesinde Zihni Efendi'nin eserine atıf yapılmıştır. Zihni Efendi'nin konu bitimlerinde konuyla alakalı örnekler vererek konuyu zenginleştirmesi, Dağdeviren tarafından da benzer şekilde uygulanmıştır. Eserdeki; “*Medd-i ârız, medd-i lîn, kelime izhârı, idğâm maal ğunne, idğâm-ı misleyn, idğâm-ı mütekaribeyn, idğâm-ı mütecaniseyn, ihfâ, iklâb, râ harfinin okunuşu, lafza-i celalin okunuşu, kalkale, Kur'ân okuma şekilleri, vakf işaretleri ve vakf kuralları, vasl ve kuralları*” konularını anlatılırken Zihni Efendi'nin *el-Kavlü's-Sedîd fi İlmi't-Tecvîd* adlı eserinden faydalanılmıştır.

3.5.12. Ömer Kara – Tecvîd Kur'ân Okuma Kaideleri (2012)

İlk olarak 2012 yılında basılan bu eser, Ömer Kara tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser, müellifin eserin önsözündeki beyanına göre, İlahiyat Fakültesinde vermiş oldukları Kur'ân-ı Kerîm derslerine yardımcı ders kitabı olması amacıyla

⁸¹² <http://dagdeviren.sakarya.edu.tr/tr/apersonel/akademik> (E.T. 08.03.2020)

⁸¹³ Dağdeviren, Alican, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvîd*, Beşiz yay., Sakarya, 2016, ss. 5-11

hazırlanmıştır. Müellif kaynakçalarda Zihni Efendi'nin eserinden istifade ettiğini belirtmiştir.

3.5.13. Ramazan Pakdil – Ta'lim Tecvîd ve Kıraat (2013)

1949 yılında Uşakta doğmuştur. Hafızlığını Uşak'ta yapmıştır. İstanbul'da İmam-Halip Lisesi ve Yüksek İslam Enstitüsü'nde eğitimine devam eden Pakdil, aynı dönemde Reisü'l-Kurrâ Hafız Abdurrahman Gürses'ten kırâat-ı aşere dersleri almıştır. DİB'nda farklı görevlerde bulunmuş ve 2002 yılında kıraat öğretmenliği görevinde bulunduğu Haseki Dinî Yüksek İhtisas Merkezi'nden emekli olmuştur.⁸¹⁴ Pakdil'in kaleme aldığı *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat* adlı eseri uzun bir çalışmanın mahsülü olup, alanında yazılan en hacimli ve kıymetli eserlerden birisidir. Ramazan Pakdil eserini hazırlarken çalışma arkadaşları dahil olmak üzere bu alanda hizmet eden kıymetli hocalarla istişarelerde bulunmuş ve onların görüşlerini de dikkate alarak eserini hazırlamıştır. Eserin hazırlanmasında birçok kaynaktan istifade etmiş ve bu kaynakları dipnotlarda göstermiştir. Eseri on bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde tecvîd ilmine dair kısa bilgilere, lahn ve Kur'ân'ın okuyuş usullerine değinilmiştir. İkinci bölümde harflerin sıfat ve mahreçlerine, üçüncü bölümde harf ve dudak talimi konusuna, dördüncü bölümde medler, beşinci bölümde tenvîn ve sâkin nûn'a ait hükümler, altıncı bölümde idğâm ve elif lâm takısının okunuşu konusuna yer verilmiştir. Yedinci bölümde kalkale, lâfzatullâh, zamir, sekte, temsili okuma, aşr-ı şerif seçimi ve tilâvet secdesi, sekizinci bölümde vakf ve ibtida, dokuzuncu bölümde istiaze ve besmele, son bölümde ise kıraat ilmi ve kıraat imamlarına dair bilgilere yer verilmiştir.

Pakdil eserinde Mehmet Zihni Efendi'nin eserine ve onun görüşlerine yer vermiş on yerde onun eserinden bahsetmiştir.⁸¹⁵ Diğer bazı tecvîd kitaplarında olduğu gibi Pakdil de bazı yerlerde sadece Zihni Efendi'nin eserini dipnotta zikretmiştir ki bu da onun eserine olan teveccühü göstermektedir. Kur'ân-ı okuma usulleri konusunda geçen ve câiz olmayan bir okuyuş usulü olan hezremenin tanımını yaparken⁸¹⁶, med

⁸¹⁴ <http://hasekimezunlaridernegi.com/icerik/ramazan-pakdil> (E.T. 07.03.2020)

⁸¹⁵ Pakdil, Ramazan, *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*, İFAV yay., İstanbul, 2014, ss.35,135..

⁸¹⁶ Zihni Efendi, *el-Kavlü's-Sedîd*, s. 21

harfleri ve kasrı târif ederken, fer’i medler, idğâm-ı misleyn, sekte, vakf ve ibtida, vasl ve kat’ hemzeleri, vasl ve kuralları konularını anlatılırken bu eserden istifade etmiştir.

3.5.14. Abdullah Benli-Hafs Rivâyetiyle Âsım Kıraatinin Tecvîd Kuralları (2015)

1964 yılında Kayseri’de doğan Abdullah Benli, eğitimini tamamladıktan sonra DİB ve MEB’nda görevler yapmıştır. Halen Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nde öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır. Tecvîd ilmine dair yazılan bu eser, tecvîd ilmini öğrenmek isteyen herkese yönelik yazılmış olmakla beraber, daha çok İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin istifade etmeleri için hazırlanmıştır. Giriş kısmıyla beraber toplam üç bölümden oluşan eserin giriş bölümünde Kur’ân tarihi, tecvîd ilminin gerekliliğinden, birinci bölümde tecvîdin tarifi, lahn, Kur’ân-ı Kerîm’i okuyuş şekilleri ve kıraat imamlarından bahsedilir. Son bölümde ise tedvid konuları anlatılmaktadır. Eserinde birçok farklı kaynaktan yararlanan Benli, vakf ve Kur’ân-ı Kerîm’i okuyuş şekilleri konularını anlatırken Zihni Efendi’nin eserinden istifade etmiştir.⁸¹⁷

3.6. Osmanlıca Yazılan Tecvîd Eserleriyle Benzerlikler, Farklılıklar

Tecvîd ve kıraat alanında Arapça ve Osmanlı Türkçesiyle (Osmanlıca) yazılan birçok eser telif edilmiştir. Bu eserlerden bazıları diğer eserlere kaynaklık edecek düzeyde ve geniş hacimli eserlerdir. Mekkî b. Ebû Tâlib (ö. 437/1045)’in *er-Riâye’si*, Ebû Amr Ed-Dânî (ö. 444/1053)’nin *et-Tahdîd fi’l-İtkân ve’t-Tecvîd*’i ve *et-Teysîr fi’l-Kırâ’âti’s-Seb’i*, İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429)’nin *et-Temhîd fi’l-İlmi’t-Tecvîd ve el-Muqaddimetü’l-Cezeriyye’si* ve Şatîbî (ö. 790/1388)’nin *Hırzû’l-Emânî ve Vechü’l-Tehânî*’si bu eserlerden bazılarıdır. Zikrettiğimiz bu eserlerden İbnü’l-Cezerî ve Şatîbî’nin eserleri Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak da okutulmuştur.⁸¹⁸ Arapça olan bu eserlerin dışında, Osmanlı Türkçesiyle yazılan küçük ve geniş hacimli birçok eser vardır. Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış en meşhur ve en eski eserlerden birisi Şeyh Abdurrahman el-Karabâşî (ö.904/1498) tarafından neşredilen

⁸¹⁷ Benli, Abdullah, *Hafs Rivâyetiyle Âsım Kıraatinin Tecvîd Kuralları*, Tez-mer, Kayseri, 2015, ss.49,129

⁸¹⁸ Hızlı, Mefail, “*Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008, c.17, Say.1, s.43

Karabaş Tecvîdi (veya kurrabaş) adlı eserdir. Bu eser Sahaflar Şeyhizâde Muhammed Esad Efendi (ö. 1789/1848) tarafından *el-Virdü'l-Müfid fi Şerhi't-Tecvîd* adıyla şerhedilmiştir. Osmanlı Türkçesiyle yazılan küçük hacimli eserlerin ekserisi birbirinin tekrarı mahiyetinde olup genelde Karabaş Tecvîd'i stilinde yazılmış ve içerik olarak da bu esere benzemektedir. Bu eserlerde konular kısa ve özet olarak anlatılmıştır. Bununla beraber Arapça yazılan eserler için Osmanlıca şerh, tercüme ve haşiye türünden eserlerde yazılmıştır. Örneğin; Birgivi (ö. 981/1573) tarafından Arapça olarak neşredilen *ed-Dürrü'l-Yetîm*, Eskicizâde (ö.1243/1827) tarafından *Terceme-i Dürr-i Yetîm* adıyla Osmanlıcaya tercüme edilmiştir. Ahmed b. Muhammed Hanefî Mağnisî (ö. 1000/1591)'nin *Terceme-i Cezerî'si* de Osmanlıca şerh ve çeviri türünden bir eserdir. Saçaklızâde el-Mar'âşî (ö. 1145/1732)'nin *Cühdü'l-Mukill'i*, Hamza Hüdâî (ö. 1105/1694)'nin *Tecvîd-i Edâiyye'si*, Mehmed Zihni Efendi'nin *el-Kavlü's Sedid fi İlmi-t Tecvîd'i ise* müstakil olarak telif edilen eserlerdendir.

Osmanlı Türkçesiyle yazılan tecvîd eserlerini incelediğimizde muhtevası, konuların sıralaması, etkilendikleri kişiler, dipnot kullanımı, konulara verilen başlıklar, kullanılan dil ve üslup, eserin hacmi, eserin yazılma gayesi vb. birçok bakımdan birbirleriyle farklılıklar ve benzerlikleri olduğunu ve farklı metotlarda yazıldıklarını gördük. Örneğin; Debrelî Hoca AbdulKerîm Efendi tarafından yazılan *Mizâni'l-Hurûf* adlı eserde harflerin mahreç ve sıfatlarına detaylıca değinilmiş ve bu konu uzunca anlatılmıştır.⁸¹⁹ Zihni Efendi ise bu konuya çok kısa bir şekilde temas etmiştir. Hafız Ahmed Ziyaeddin (ö. 1330/1914) tarafından hocalara yönelik hazırlanan *Vesiletü's-Sa'âde* adlı eserin sonunda, hocaların tecvîd konularını talebelere hangi metotla öğretmelerinin daha verimli olacağı konusunda tavsiyelerde bulunulmuştur.⁸²⁰ Bu da eserine ayrı bir zenginlik ve farklılık katmıştır. Yine aynı müellifin *Vesiletü'l-gufrân* adlı eserinde “ders” başlığı altında teorik bilgiler verilmiş sonrasında “tatbikat” başlığı altında talebelerden pratik yapılması istenmiştir. Devamında ise “sual” başlığı altında konuyla alakalı sorular sorularak cevapları istenmiştir. Bu da müellifin bu eserleri öğrencilere yönelik hazırlandığını

⁸¹⁹ Debrelî Hoca AbdulKerîm Efendi, *Mizâni'l-Hurûf*, Hulûsi Efendi Matbaası, İstanbul, 1326/1908, ss.2-22

⁸²⁰ Ziyaüddin, Hafız Ahmed, *Vesiletü's-Sa'âde*, *Kastamonu Matb.*, *Kastamonu*, 1328, s.24

göstermektedir. Bu yönüyle Zihni Efendi'nin eseriyle benzerlik göstermektedir. Eserin sonunda ise eserdeki konular için ayrıca fihrist oluşturulmuştur.

Mehmed Kamil tarafından neşredilen *Tecvîd-i Reşadiyye* adlı eserde, manzum beytler halinde talebenin ve muallimin dikkat etmesi gereken edeplerden ve şartlardan bahsedilmiştir.⁸²¹ Osmanlı Türkçesiyle yazılan bazı tecvîd eserlerinde de eğitim ve öğretimle alakalı bu tür tavsiyelere yer verilmiştir. Zihni Efendi ise bu türden bir konuya yer vermemiştir.

Osmanlı Türkçesiyle yazılan ve farklı muhtevaya sahip olan eserlerden birisi de Hafız Mehmed Nuri'nin *Sualli Cevaplı Tecvîd* adlı eseridir. Aynı metodla yazılan diğer bir eser ise Üsküplü Hafız Ferid'in *Sual ve Cevaplı Tecvîd* adlı eseridir. Bu eserlerde konular soru cevap usulüyle kısa ve net ifadelerle anlatılmıştır. Bu usulle yazılan çok sayıda eser vardır.

Zihni Efendi'nin eseriyle Hamza Hüdâî'nin *Tecvîd-i Edâiyye*'si arasında da içerik ve hacim yönünden benzerlikler bulunmaktadır fakat *Tecvîd-i Edâiyye* gibi bazı eserlerde konu başlıklarının müstakil olarak belirtilmemiş olması okuyucuya zorluk yaşatmaktadır. Zihni Efendi'nin eserinde, diğer eserlerden farklı olarak, konuların daha düzenli bir şekilde başlıklar halinde toplanmış olması eseri daha tertipli göstermektedir. Osmanlı Türkçesiyle yazılan tecvîd eserlerinin bir kısmı da şiir türünde yazılan eserlerdir. Osmanlı döneminde revaçta olan manzum olarak eser yazma, bu eserlerde uygulanmış, tecvîd konuları şiirlerle anlatılarak öğrenimin kolay olması hedeflenmiştir. Zikrettiğimiz bu eserler dışında Osmanlı Türkçesiyle yazılmış farklı türde birçok eser vardır.⁸²² Biz sadece bu kadarla iktifa ediyoruz.

⁸²¹ Kamil, Mehmed, *Tecvîd-i Reşadiyye*, Samsun, Matbaa-i Şems, 1331 (1915), ss.14-15

⁸²² Güller Nuhoglu, Ali İpek. "Eski Harflerle Basılmış Türkçe Tecvîd, Usul-İ Fıkıh Ve Kıraat Eserleri." Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, Cilt 2, Sayı 4, s.147-157; Çimen, Abdullah Emin, *Osmanlı Donemi Tecvîd Çalışmaları*, ss.3-16

SONUÇ

Mehmed Zihni Efendi son dönem Osmanlı âlimlerindedir. İlmi şahsiyeti ve yazdığı eserleriyle, yaşadığı dönem ve sonrasında kendisinden söz ettirmiştir.

Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, hadis, terâcim-i ahvâl (biyografi) başta olmak üzere islâmî ilimlere dair farklı birçok alanda eserler yazmıştır. Arapça öğretimine yönelik yazmış olduğu eserler ve yapmış olduğu yenilikler bu alanda çığır açmıştır.

Zihni Efendi, Arapça ve Usûl-i Fıkıh alanında verdiği derslerle ön plana çıkmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm dersleri verdiği ile alakalı ise bir bilgi yoktur.

el-Kavlü's Sedid fi İlmi't-Tecvîd bu alana dair yazılmış eserler arasında önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Türkçesiyle yazılan en hacimli eserlerdendir. Tecvîd ilmine dair yazılan eserlerin ekserisinde ve bu alanda yapılan ilmî çalışmalarda kendisinden sık sık istifade edilen bir eser olmuştur. Harf, sıfat, ses, ihfâ, iklâb vb. birçok konuda yaptığı özgün tanım ve yorumlar ile verdiği bilgiler, kendisinden sonra eser yazan birçok kişiye ilham kaynağı olmuştur.

Zihni Efendi eserini hazırlarken başta kıraat ve tecvîd ilmine dair yazılmış eserler olmak üzere, hadis, tefsîr, fıkıh, tarih ve tabakat, dil ve edebiyat (sözlük ve şiir türü) alanında telif edilmiş farklı tür birçok eserden istifade etmiştir. Zikrettiği görüşlerini bu eserlerde verilen bilgilerde destekler. Eserin geneline bakıldığında ise, İbnü'l-Cezerî'nin görüşlerinden etkilendiği ve eserlerinden çokça istifade ettiği görülmektedir. Eserinin giriş sayfasına İbnü'l-Cezerî'nin manzumlarıyla başlamış olması bunun bir göstergesidir.

Yazar eserin başlangıcında Mushaf-ı Şerif başlığı altında tecvîd kitaplarında az rastlanan bir tarzda Mushâf-ı Şerif'in sure sayısı, Rasulullah'a nazil oluş şekli, nüzûlün kaç yıl sürdüğü, ayet ve surelerin tertibi, Hz. Ebubekir'in Kur'ân'ı cem'î, Hz. Osman'ın Kur'ân'ı istinsah ettirerek belli bölgelere göndermesi gibi bazı Ulûmu'l-Kur'ân meselelerine değinir. Bu bakımdan diğerlerine göre farklı bir yere sahiptir.

Kur'ân-ı Kerîm'i bakarak dahi okumayacak kadar unutmak büyük günahdır. Buradaki unutmanın/unutturulmanın sebebi kişinin ihmalidir. Bu sebeple de bu nimetin kendisinden çekip alındığını ve nimetten mahrum bırakıldığını söyler.

Osmanlıca eserlerde çokça yer verilmeyen Kur'ân-ı Kerîm'deki kelimelerin imlâ farklılıklarına, kelimelerdeki ziyade harf, hazf, ıskat gibi durumlara detaylı bir şekilde değinir. Eserin genelinde verilen örneklerin tablo vb. bir surette gösterilmemesi ise konunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Müellife göre kelimelerin imlâsında görülen bu farklılıklar Kur'ân'a has bir durumdur. Mushaf hattı kıyas kabul etmez.

Zihni Efendi Kur'ân-ı Kerîm'in imlâsında, Hz. Osman zamanında istinsah edilen Resm'i Mushaf'ın dışına çıkılabileceği şeklinde görüş beyan eden İbni Haldun gibi alimlerin aksine, Hz. Osman zamanında istinsah edilen Resm-i Mushaf'a teberrüken ittiba etmek gerektiğini, sonraki dönemlerde yazılan Kur'ân-ı Kerîmlerde bu hattın esas alınmasının daha uygun olacağını kabul eder.

Kur'ân-ı Kerîm'i i'rab (harekeleme) ve i'cam (noktalama) eden alimler arasında isimleri geçen Nasr b. Âsım ve Ebu'l-Esved ed-Düeli'nin isimlerini zikretmeksizin, her iki işi yapanın da Yahya bin Ya'mer olduğunu kabul eder.

Eserde Arapça ve Farsça şiirlere de yer verilir. Paylaşılan bu şiirlerin bazıları anlam ve şekil bakımından konuyla daha bütünleşik bir haldeyken, bazıları konuyla sadece dolaylı olarak irtibatlıdır. Müellif, bu şiir ve manzumlarla okuyucunun dikkatini çekmeyi başarmış, hem esere zenginlik hem ilgili konulara katkı sağlamıştır. Bu da onun edebiyat yönünün güçlü olduğunu gösterir.

Zihni Efendi'nin eserinde yer verdiği konularda yaptığı tanımlar ve bu konuları tasnif biçimi özgün bir yere sahiptir. Konuları tasnif ederken terim merkezli bir yaklaşımla, zikrettiği konuları birbirinden bağımsız, ayrı başlıklar halinde inceler. İdğam-ı şemsiyye ve izhâr-ı kameriyye konularını anlatırken "lâm-ı târifin hükmü", izhâr, ihfâ vb. konuları incelerken "tenvîn ve sâkin nûn'a ait hükümler" şeklinde bir üst başlık açmamıştır. Bu açıdan bakıldığında, terim merkezli yaklaşımın literatüre yansımaları ve bu alanda yazılan eserlere örnek olması bakımından önemli bir yere sahiptir. Bununla beraber medd-i muttasıl ile medd-i munfasıl, medd-i lâzım ile medd-i ârız beraber anlatılır. Sekte, Kur'ân-ı okuma usulleri, elif-i lahika, hâ-i sekt gibi bazı konular ise ilgili konuların içerisinde ayrı bir başlık açılmaksızın anlatılır.

Tenvîn, huruf-u med, huruf-u lîn, med ve kasr gibi kavramlar, ilgili konulardan bağımsız olarak eserin baş taraflarında ayrı başlıklar halinde ve yine hareke, sükûn,

harf gibi terimler ön hazırlık olarak nitelendirebileceğimiz bir şekilde tecvîd konularından önce açıklanır. Müellif yine farklı bir metodla ‘râ’ harfi’nin okunuşu ile Lâfzatullâhın okunuşunu “Tefhîm ve Terkîk” başlığı altında inceler.

Harflerin mahreçlerini İbnü’l Cezeri ve çoğu alim gibi on yedi olarak kabul eder. Tecvîd ilmine dair yazılan geniş hacimli eserlerin ekserisinde harflerin mahrec ve sıfatlarına özel bir yer ayrıldığı görülür fakat Zihni Efendi konu hakkında kısaca bilgi vermiş, bu konuda daha fazla detayı bilmenin her okuyucu için gerekli olmadığını söylemiştir. Eserin bütününde verilen bilgilerin düzeyine ve eserin hacmine bakıldığında bu bir eksiklik olarak görülebilir. Müellif harflerin mahrec ve sıfatlarının pratik açıdan öğrenilmesini yeterli görmekte, kendileri için gerekli olanın, harfleri Arap kavmi gibi telaffuz etmek olduğunu belirtmektedir.

İşmam, revm gibi bazı özel okuyuşların icrasının mahir kurra’ya has bir keyfiyet olduğu ve tilâvette kendilerine bu kadar külfet gerekmediği görüşündedir.

Müellif, Kur’ân-ı Kerîm’in tecvîdli bir surette Peygamberimiz (s.a.v.) tarafından sahâbeye okunmasından bahsederken Rasulullah (s.a.v.) için “fem-i saâdet” tabirini kullanır. Tecvîd ilmini öğrenip uygulayan ve bu ilmi başkalarına düzgünce öğreten ehil kişiler için ise “fem-i muhsin” ve “fem-i üstâd” tabirlerini kullanmıştır. Eserde zikredilen konuların sonlarında, konunun doğru şekilde öğrenilebilmesi için “fem-i muhsin” veya “fem-i üstâd” olan bir hocayla ahz ve talim etmenin gerekliliğine sık sık vurgu yapar. Bu da pratik öğrenim ve öğretimini çokça önemseydiğini gösterir.

Eserlerde nadir görülen bir metodla, tecvîd konularının sonlarında bol örnek ve alıştırmalar verilerek öğrencilerden talim ve tekrar etmeleri istenmiştir. Verilen bu alıştırmalar aynı zamanda ödev mahiyetindedir. Böyle bir uygulamaya yer verilmesi eserin aynı zamanda öğrencilerin de düşünülerek hazırlandığını göstermektedir.

İdğâm-ı mütecaniseyn konusu anlatılırken peltek zal’in sin ile veya keskin ‘ze’ ile buluşmasını da idğâm olarak zikreder. Diğer kıraatlerde bu şekilde bir idğâm varsa da Âsım’ın bu şekilde bir idğâmı yoktur. Eserin genel olarak Âsım kıraatine göre yazıldığını düşündüğümüzde bu şekilde bir bilgiye yer verilmiş olması -durumunu tam bilmeyen bir kişi için- yanıltıcı olacaktır.

Müellif, sonuç odaklı bir yaklaşımla idğâm-ı mütecaniseyn, idğâm-ı mütekaribeyn ve idğâm-ı şemsiyyenin aynı zamanda idğâm-ı misleyin hükmünde olduğunu kabul eder. İdğâm bila ğunneyi ise idğâm-ı mütekaribeynin bir türü olarak görmektedir.

Müellif, yine sonuç odaklı bir yaklaşımla iklâbın da bir tür ihfâ (ihfâ-i şefevi) olduğunu kabul eder. Bu sebeple ihfâ konusunun hemen arkasına özellikle iklâb konusunu yerleştirmiştir. İbn'ül Cezeri'nin görüşü de aynı doğrultudadır.

Eserde zikredilen bazı hususlarda genel kabulün dışındaki görüşlere yer verilmiştir. İstiaze lafzındaki اعوذ yerine kırâat-ı aşere'den olan İmam Hamze'den rivayet edilen أستعید lafzının da söylenebileceğini zikretmiştir. Fakat bu istiaze lafzının sahih olmadığı belirtilir.

Tecvîd ilmi üzerine yazılan bu eserde konular genel olarak Âsım kıraati ve Hafs rivâyetine göre işlenmiştir. Bazı yerlerde ise diğer kırâat imamlarının görüş ve uygulamalarına da yer verilir.

el-Kavlü's Sedid fi İlmi't-Tecvîd'in Zihni Efendi'nin yaşadığı dönemde ders kitabı olarak okutulduğuyla alakalı bir bilgi yoktur fakat eserin içeriğinin öğrencileri de kapsayacak surette yazılmış olması ve Zihni Efendi'nin, bu eserin yazıldığı dönemde Osmanlı'da eğitim işlerinden sorumlu bakanlıkta görevli olması, derslerde okutulmak amacıyla ondan böyle bir eserin yazılmasının istenmiş olabileceğini düşündürmektedir.

Bu sebeple *el-Kavlü's Sedid fi İlmi't-Tecvîd* adlı eserin, eğitim öğretim faaliyetlerinde bulunan Kur'ân kursları, İmam-Hatip liseleri ve İlahiyat fakültelerinde yardımcı ders kitabı olarak okutulmasının faydalı olacağını düşünüyoruz.

Eserin ilk basımı Ramazan ayının başında tamamlamıştır. Yaptığımız bu mütevazı çalışmanın eserin basımıyla aynı ayda tamamlanmış olması güzel bir tevafuktur.

KAYNAKÇA

ABAY, Muhammet "*Mushaf İmlâsında Ali el-Kârî Tarzı Meselesi*", Usul İslam Araştırmaları, say:23, 2015/1, s.7-44.

ADIGÜZEL, Mehmet, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi ve Tilâveti*, 4. Bas. Dönem Yay., İstanbul, 2013.

ALİ EL-KÂRÎ, Ali bin Sultân Muhammed, *el-Mihahu'l-Fikriyye alâ Metni'l-Cezeriyye*, (thk: Usame Atâyâ), Dimekş, 2006.

ALİZADE, Seyyid, *İslam Yolu Şir'atü'l İslam*, (Terc. Lütfullah Uyan, A.faruk Meyan), Berekat yay., 1978.

ALTIKULAÇ, Tayyar, *Tecvîd'ul-Kur'ân*, DİB. Yay, Ankara, 2003.

-----, "*İbnü'l-Cezerî*", DİA., Ankara, 1999.

-----, *Hz. Ali'ye Nispet Edilen Mushaf-ı Şerîf: Topkapı Nüshası*, İrcica, 2007.

-----, "*Secâvendî, Muhammed b. Tayfûr*", DİA. Ankara, 2009

ALÛSÎ, Ebu'l-Fadl, *Ruhu'l-Meani*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut, 1985, c.19

AKBAL, Talip, *Kur'ân-ı Kerîm Ve İlm-İ Kıraat Ders Notları*, DİB Haseki Eğitim Merkezi, İstanbul, 2010.

AKDAĞ, Eyyup, "*Ebû Hanîfe'nin Hayatı ve Zühhd Anlayışı*.", Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:11, s.169-200

AKPINAR, Ali, "*Tefsîrü'l-Celâleyn*", DİA., Ankara, 2011

AKŞİT, Eyüp "*Arap dilinde mâ edatı ve işlevleri*" Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, say:4, 2017, s.41-59.

ARSLAN, Gıyasettin. "*İbni Haldun'un Mukaddime'sinde Kur'ân İlimleri ve Tefsîr Usulü*." Usûl İslâm Araştırmaları, c.8, 2007/2, s.72-108

ARSLAN, Ahmet Turan, *Son Devir Osmanlı Âlimlerinden Mehmed Zihni Efendi*, İFAV Yay., İstanbul, 1999.

-----, "*Beylerbeyi Sâkinlerinden. Mehmed Zihni Efendi*", Uluslararası Üsküdar Sempozyumu 6: Bildiriler, Üsküdar Belediyesi/İstanbul, 2009, s.101-116

A'ŞÂ, Meymûn b. Kays, *Dîvânu'l-A'şâ el-Kebîr*, (nşr. M. Muhammed Hüseyin), Darul Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

AYHAN Halis, Mustafa İsmet Uzun, "*Ezan*", DİA, Ankara, 1995.

A'ZAMÎ, Muhammed Mustafa, "*Buhârî, Muhammed b. İsmâil*", DİA., Ankara, 1992

BAĞDATLI İSMAİL PAŞA, *Hediyetü'l-Ârifîn ve Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn*, (haz. Nail Bayraktar), MEB, İstanbul, 1990, c.2.

BAŞKAN, Ömer, “*Bazı Tecvîd Kaidelerinin Tatbikinde Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme*”, Uluslararası Kıraat Sempozyumu - Tarihten Günümüze Kıraat İlmi, İstanbul, 16-18 Kasım 2012, s.415-440

-----, “*Kur’ân Tilâvetinde Teorik ve Pratik Düzeyde Zuhur Etmiş Bazı Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme*”, İlahiyat Akademi Dergisi (Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Fakültesi), 2019, s.145-169

BEDİR, Murteza, “*Nesefî, Ebü'l-Berekât*”, DİA., Ankara, 2006.

BENLİ, Abdullah, *Hafs Rivâyetiyle Âsım Kıraatinin Tecvîd Kuralları*, Tezmer, Kayseri, 2015.

BEYHAKÎ, Ahmed b. el-Hüseyn, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (nşr.Muhammed Abdülkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, c.6

BEYZÂVÎ, Ebû Saîd Nasırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, (trc. Şadi Eren), Selsebil Yay., İstanbul, 2010, c.1.

-----, *Envâru't-Tenzîl Ve Esrâru't-Te'vîl*, (haz. Muhammed Abdurrahman Meraşlı), Dâru İhyâi't-Türâs'i-Arabî, Beyrut, ts., c.5

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Kur’ân-ı Kerîm'in Türkçe Meali Alisi Ve Tefsîri*, Nesa yay., İstanbul, c.3.

BİRİŞİK, Abdulhamit, *Kıraat İlmi ve Tarihi*”, Emin yay., 2014, s.58

-----, “*En-Neşr*”, DİA., Ankara, 2007

-----, “*Nüzûl*”, DİA., Ankara, 2007.

BUHARÎ, Muhammed b. İsmâil *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, (trc: Mehmet Sofuoğlu), Ötüken Yay. İstanbul, 1988, c.1.

BURSALI MEHMED TAHİR, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333, c.1.

BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur’ân*, (tsh. Abdullatif Hasan Abdurrahman), Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013, c.3.

-----, *Ruhu'l Beyan*, Erkam Yay., (trc. Ahmet Alim, Mustafa Çiçekler), c.16.

CERRAHOĞLU, İsmail, “*Envâru't-Tenzîl Ve Esrâru't-Te'vîl*”, DİA., Ankara, 1995

-----, *Tefsîr Usûlü*, Ankara Üni. İlahiyat Fak. Yay., Ankara, 1971.

CEVHERÎ, İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh*, (thk. Ahmed' Abdulgafûr Attâr), Dâru'l-İlm, 4.Baskı, Beyrut, 1990, c.4.

CİCİ, Recep, “*İmamzâde, Muhammed b. Ebû bekir*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/imamzade-muhammed-b-ebu-bekir> (11.02.2020).

ÇANKAYA, Mücellit Oğlu Ali, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Mars Matbaası, Ankara, 1968–1969, c.2.

ÇELEBİ, Nurullah, “*Sıtkı Gülle'nin Kur'ân-ı Kerîm Okuma ve Kıraat İlmindeki Yeri*”, Necmettin Erbakan Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2019

ÇETİN, Abdurrahman, *Kıraatlerin Tefsîre Etkisi*, Ensar yay., İstanbul, 2012.

-----, *Kur'ân Okuma Esasları*, 15.bas., Emin Yay., Bursa, 2012.

-----, "Hatim", DİA., Ankara, 1997.

-----, “*Kur'ân Kıraatinde Musikinin Yeri*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1988, sayı:7, c:7, s.115-134

ÇİFTÇİ, Ali "Kur'ân Okuyucularının Uygulamasında İttifak Sağlayamadıkları Bir Konu Olan İklâb'ın Değerlendirilmesi.", Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:32, 2011, s. 237-256.

-----, “*Hicri İlk Dört Asrın Önde Gelen Arap Dilbilimcileri Perspektifinden Harflerin Mahreçleri ve Sıfatların Değerlendirilmesi*”, Bilimname, sayı:31, 2016/2, s. 131-177

-----, "Telifat Dönemi Tecvîd Âlimlerinden Mekki b. Ebi Talib ve Abdülvehhab b. Muhammed el-Kurtubi Perspektifinden Teşdid, Telyin ve Tahfif Terimlerine Bir Bakış." Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:47, 2019, s.195-238

ÇİMEN, Abdullah Emin, *Osmanlı Dönemi Tecvîd Çalışmaları*, [https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/OSMANLI%20DONEM%C4%B0%20Tevvîd%20%C3%87ALI%C5%9EMALARI%20\(Prof.%20Dr.%20Abdullah%20Emin%20%C3%87%C4%B0MEN\).pdf](https://mushaflariinceleme.diyaret.gov.tr/Documents/OSMANLI%20DONEM%C4%B0%20Tevvîd%20%C3%87ALI%C5%9EMALARI%20(Prof.%20Dr.%20Abdullah%20Emin%20%C3%87%C4%B0MEN).pdf), (E.T.02.02.2020)

CELİK, Ahmet, "Rûhu'l-Meânî", DİA, Ankara, 2008.

ÇOLLAĞ, Fatih, *Hafs Rivayetiyle Gelen Muhtelif Vecihler ve Huccetleriyle Âsım Kıraati*, Üsküdar Yay., İstanbul, 2009.

-----, "Rev'm", DİA., Ankara, 2008.

ÇÖĞENLİ, Sadi, Müderris Hacı Mehmed Zihni Efendi Bilbiyografyası, Atatürk Üni. Fen-Edebiyat Fak. Yay., Erzurum, 1989.

DAĞDEVİREN, Alican. "*Şihabuddin Mahmud el-Alusi Hayatı, Eserleri Ve Ruh'u'l Meani*." Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD),sayı:3, 2001, s.359-390

-----, *Kur'ân Okuma Sanatı Tecvîd*, Beşiz yay., Sakarya, 2016.

DÂNÎ, Ebu Amr Osman b. Saîd, *Kitabü't-Teysîr fi'l-Kırâati's-Seb'*, (nşr. Otto Pretzl), Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1404/1984.

DEBRELİ, Hoca Abdulkerîm Efendi, *Mizânî'l-Hurûf*, Hulûsi Efendi Matbaası, İstanbul, 1326/1908.

DEMİRCİ, Muhsin, Kur'ân Tarihi, İFAV yay., İstanbul, 2015.

DERYAN, Abdüllatif Fayiz, *Et-Tebyin fi Ahkami Tilâveti'l-Kitabi'l-Mübin*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut/Lübnan, 1420/1999.

DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU, “*Fetvalar*”, DİB yay., Ankara, 2018.

DİMYÂTÎ, Ahmed b. Muhammed b. Abdilganî el-Bennâ, *İthâfu Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kirâati'l-Erbeate Aşer*, Daru'l Kütübi'l-İlmiye, Lübnan, 2006.

DURMUŞ, İsmail, “*Hemze*”, DİA., Ankara, 1998.

EBÛ ZUR'A, Abdurrahmân b. Muhammed b. Zencele, *Hucetü'l Kiraât*, (thk. Saîd Afgânî), 5. Bas., Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1997/1418.

ENDELÜSÎ, Ebû Hayyân, *Tefsîru'l bahri'l-muhît*, (thk. Şeyh Adil Ahmed Abdulmevcut - Şeyh Ali Muhammed Muavvid), Dâru'l- kutubi'l-ilmiyye, Beyrut, 2010, c.1.

ERMİŞ, Hamza, Mehmed Zihni Efendi, Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri, İSAM yay., İstanbul, 2011.

-----, “*Son Dönem Osmanlı Alimlerinden Mehmed Zihni Efendi'nin Hayatı Ve Eserleri*”. Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.7, say:11, 2005, s.51-66

EROĞLU, Muhammed, “*Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd*”, DİA, Ankara, 1989.

ESKİCİZÂDE, Seyyid Ali b. Hüseyin, *Tercüme-i Dürr-i Yetîm*, Hafız Nuri Efendi Matbaası, İzmir, 1301/1885.

EZHERÎ, Hâlid b. Abdullah, Mûsilü't-Tullâb ilâ Kavâidi'l-İ'râb, (nşr. AbdülKerîm Mücahid), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1996.

FEYİZLİ, Hasan Tahsin, *Kirâat-ı aşere*, DİB yay., Ankara, 2016.

GAZZÂLÎ, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, (trc. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yay., 1974.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Mesnevî Terceme ve Şerhi*, İnkilap Kitabevi, MEB. Yay., İstanbul, 1985, c.6.

GÖVSA, İbrahim Alaettin, Meşhur Adamlar Hayatları Eserleri (nşr. Sedat Simavi), Yedigün yay., İstanbul, 1933-1936, c.4.

GÜLLE, Sıtkı, *Açıklamalı Örnekleriyle Tecvîd İlmi*, Huzur Yay., İstanbul, 2005.

GÜLLER Nuhoğlu, Ali İpek. “*Eski Harflerle Basılmış Türkçe Tecvîd, Usul-i Fıkıh Ve Kıraat Eserleri*.” Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2015, Cilt 2, Sayı 4, s.147-157

GÜNEŞ, Arif, *Kur'ân-ı Kerîm'in Okunmasında Harf-Kıraat-Yazı Kavramı Ve İlişkileri*, Doktora Tezi, Ankara, 1992.

HALLÂC, Hüseyin b. Mansûr, *Dîvânü'l-Hallâc*, (nşr. Muhammed Bâsil), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, s.166

HAMEVÎ, Yâkut, *Mu'cemu'l-Üdebâ*, (thk. İhsân Abbâs), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrût, 1993, c.4.

HIZLI, Mefail, “*Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , 2008, c.17, Say.1, s.25-46

İBNÜ'L-CEZERÎ, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed, *et-Temhîd fî-İlmi't-Tecvîd*, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, (thk. Ferğali Seyyid Arbavi), ts.

-----, *Mukaddime-i Cezeri*, (haz. Hüseyin Harputoğlu), Tereke Yayınevi, Akyazı, 2013.

-----, *Manzumetü'l-mukaddime*, (thk. Eymen Ruşdî Süveyd), Dâr-u Nûri'l-Mektebât, 4.baskı,Cidde, 2006.

-----, “*en-Neşr fî'l-Kırââti'l-Aşr*” , (Tashih. Ali Muhammed Dabbağ), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

-----, *Tayyibetü'n-neşr fî'l-kırââti'l-'aşr*, (thk. Muhammed Temîm Zü'bi), Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, Cidde, 1994.

İBN KESİR, Ebu'l-Fida İsmail, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, (trc. Bekir Karlığa - Bedridin Çetiner), Çağrı Yay., c.7, İstanbul, 1998.

İBN MANZÛR, Ebü'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-'Arab*, “*nbr*” md., Dâru Sâder, Beyrut, c.5., ts.

-----, Lisânü'l-'Arab, “سبح” md.
<http://www.baheth.info/all.jsp?term=%D9%81%D8%A7%D8%B9%D8%A8%D8%AF%D8%A7> (E.T 20.02.2020)

İBN NECÂH, Ebû Dâvûd Süleyman, *Muhtasaru't-tebyîn li-hicâi't-tenzîl*, (nşr. Ahmed b. Ahmed b. Muammer Şerşâl), Riyad, 2002, c.2.

İBN NÜCEYM, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısri, *el-Bahru'r-râik şerhi kenzi'd-dekâik ve meahu minhatü'l-hâlik*, (nşr. Şeyh Zekeriyya 'Umeyrât), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997, c1.

İBN SA'D, Muhammad, *Kitabü't Tabakati'l Kebir*, (Ed. Prof. Dr. Adnan Demircan), Siyer yay., c.7, 1447. md. Muhammed b. Talha

İMAMZÂDE, Muhammed b. Ebû Bekir, *Mefâtihu'l-Cinân Şerhu Şir'atü'l-İslâm*, (şrh. Ya'kup bin Seyyid Alizâde, haz. Ahmed Hadi el-Gassar), Daru'l Kütübil İlmiyye, ts.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı, *Tarih-i Kur'ân*, Böre yay., İstanbul, 1956.

KAMİL, Mehmed, *Tecvîd-i Reşadiyye*, Samsun, Matbaa-i Şems, 1331/1915.

KANDEMİR, M.Yaşar, “*Münâvî, Muhammed Abdür-raûf*”, DİA., Ankara, 2006.

-----, “*el-Muvatta*”, DİA., Ankara, 2006.

-----, “*Nesâi*”, Ankara, 2006.

KARA, Ömer, “*İbnü'l-Cezeri: Hayatı ve Eserleri*”, Uluslararası İbnü'l-Cezeri Sempozyumu, Bursa, 2018.

KARABAŞI, Şeyh Abdurrahman, *Karabaş Tecvîdi*, Dersâdet, 1330.

KARAÇAM, İsmail, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İFAV Yay., İstanbul, 2009.

-----, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzulü ve Kıraati*, İFAV Yay., İstanbul, 2011.

KARAKILIÇ, A.Celâleddin, *Tecvîd İlmi -Kur'ân-ı Kerîm Okuma Kâideleri*, https://www.ckarakilic.com/kitaplar-pdf/1-Buyuk_Tecvîd_ilmi.pdf, 10. Bas., 2018.

KARAMAN-Hayrettin, Çağrıçı-Mustafa, Dönmez-İbrahim Kâfî, Gümüş-Sadrettin, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal Ve Tefsîr*, DİB. Yay., 2014.

KAYHAN, Veli, "Doğru Okuma Bağlamında Mushaf'a İşaret Konulması: İ'câm Ve Sonrası", *Bilimname Dergisi*, Say.12, 2007/1, s.101-136

KILIÇ, Hulusi, "İbn Manzûr", DİA., Ankara, 1999.

-----, "Lisânü'l-Arab", DİA., Ankara, 2003.

-----, "Cevherî, İsmâil b. Hammâd", Ankara, 1993.

-----, "Tâcü'l-Luga", DİA., Ankara, 2010.

-----, "Fîrûzâbâdî", DİA., Ankara, 1996.

-----, "el-Kâmûsü'l-Muhît", DİA., Ankara, 2001.

-----, "Mehmed Zihni Efendi", DİA., Ankara, 2003.

KOÇYİĞİT, Hikmet. "Kur'ân'ın Bölümlenmesi." Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:39, 2013, s.363-393.

KOYUNCU, Recep, *Kıraat İlmi Ve Takrîb Usûlü*, İlkharf yay., Konya, 2018.

LEVEND, Ağâh Sırrı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984, c.1.

MADAZLI, Ahmet, *Tecvîd İlmi-Kur'ân Kıraati İle İlgili Mes'eleler*, Kandil mat., Ankara, 1985.

MAŞALI, Mehmet Emin, *Kur'ân'ın Metin Yapısı: Mushaf Tarihi ve İmlâsı*, Otto Yay., Ankara, 2015.

-----, "İbn Haldûn'un Gözüyle Mushaf İmlâsı." *Usul İslam Araştırmaları*, sayı:22, 2014/2, s. 7-24

-----, "Mushaf", DİA., Ankara, 2006.

MEKKÎ B. EBÛ TÂLİB, el-Kaysî, *er-Riaye li Tecvîdi'l Kıraati ve Tahkiki Lafzî't Tilaveh*, (thk: Ahmet Hasan Ferhat), Daru Ammar, Amman/Ürdün, 1996.

-----, *el-Keşf 'an vücûhi'l-kırâati's-seb' ve 'ilelihâ ve hiccihâ*, (thk. Muhyiddîn Ramazân), Müessesetü'r-Risâle, 1984, c.1.

MERTOĞLU, M. Suat, "Süyûtî", DİA., Ankara, 2010.

MEYDAN LAROUSE BÜYÜK LÜGAT VE ANSİKLOPEDİ, (haz. Safa Kılıçlıoğlu, Nezihe Araz, Hakkı Devrim), Meydan Yay., İstanbul, 1992.

MUHAMMED MEKKÎ NASR, el-Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavlü'l-müfîd fi ilmi tecvîdi'l-Kur'âni'l-Mecîd*, (tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer), Dâru'l-Kütübu'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

MÜNAVÎ, Muhammed Abdürraûf, *Et-Teysîr Bi-Şerhi'l-Câmi 'i's-Sağir*, 3.Bas., Mektebetü'l-İmam eş-Şafîî yay., Riyad, 1988, c.1.

NASR, Atıyye Kâbil, *Gâyetü'l-mürîd fî ilmi't-tecvîd*, Riyad, 1988.

NEMERÎ, İbn Abdülber, *el-İstiâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Dâru'l-Ceyl, Beyrût, 1992, c.3.

OKÇU, Abdülmecit, "Kur'ân Tilâvetinde Ezgi", Dini Araştırmalar Dergisi, Mayıs-Ağustos 2007, c.10, sayı:28, s.213-247.

OKİÇ, M.Tayyib, *Kur'ân-ı Kerîmin Üslûb ve Kırâeti*, Ankara Üni. Basımevi, 1963.

OKUMUŞ, Mesut, "Kur'ân İmlâsının Gelişim Süreci Üzerine Bazı Tespit Ve Değerlendirmeler", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010/1, c.9, say.17, s.5-37

ÖGE, Ali, "Rivâyet ve Dirâyet Tefsîrlerinde Tertîl Âyetlerinin Yorumlanma Biçimi", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı:25, 2015, s.27-62

ÖZ, Selahattin, "İbnü'l-Cezerî'nin Mukaddime'sinin Mehmed Emin Tokâdî'ye ait Manzum Tercümesi ve Değerlendirilmesi", Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.14, sayı:27, 2015/1, s.147-181

ÖZBALIKÇI, Mehmet Reşit, "İbn Dürüsteveyh", DİA., Ankara, 1999.

ÖZCAN, Nuri, "Sağman, Ali Rıza", DİA., Ankara, 2008.

ÖZEL, Ahmet, "Mâlik b. Enes", DİA., Ankara, 1993.

-----, "İbn Âbidîn, Muhammed Emîn", DİA., Ankara, 1999.

-----, "Ali el-Kârî", DİA., Ankara, 1989.

ÖZEK, Ali, "el-Keşşâf", DİA., Ankara, 2002.

ÖZKAN, Halit, "Süyûtî", DİA., Ankara, 2010.

ÖZTÜRK, Bayram Ali, "Fukaha-i Kiram'dan Hacı Mehmed Zihni Efendi", (Mehmed Zihni, Nimet-i İslam içinde), İslam Mecmuası yay., İstanbul, 1986.

ÖZTÜRK, Mustafa, M. Suat Mertoğlu, "Zemahşerî", DİA., Ankara, 2013.

PAKDİL, Ramazan, *Ta'lim Tecvîd ve Kıraat*, İFAV yay., İstanbul, 2014.

SAÇAKLIZÂDE, Muhammed Ebu Bekr Mar'âşî, *Cühdül-Mukil*, (thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed), Dâr Ammar, Ürdün, 2001.

SAĞMAN, Ali Rıza, *İlaveli-Yeni Sağman Tecvîdi*, 5.baskı, İstanbul, 1958.

SEMERKANDÎ, Ebü'l-Leys, *Tenbihü'l Gafilin ve Bostanü'l Arifin Altın Ögütler*, (trc. Abdülvehhab Öztürk), Saadet Yayınevi, İstanbul, 2006.

-----, *Bustânü'l-Ârifîn*, (thk. Şeyh Abdülvâris Muhammed Ali), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2010, s.23

SEVİNÇ, R. Resul, "Arapçada Türüne Göre Tenvîn, Anlam Özellikleri ve Kullanımı", EKEV Akademi Dergisi, y.16, sayı:51, 2012, s.307-324

SUBHÎ, Sâlih, *Kur'ân İlimleri*, (trc. M. Sait Şimşek), Hikmetevi yay., 2015.

SÜYÛTÎ, Celâlüddîn, *el-İtkân fi ulumi'l-Kur'ân (Kur'ân ilimleri ansiklopedisi)*, (trc. Doc. Dr. Sakıp Yıldız - Dr. Hüseyin Avni Çelik), Hikmet Neşriyat, 1987, c.2, s.55

-----, *el-Müzhir fi 'ulûmi'l-luga*, Matbaatü'l Kübra, 1865, c.1.

-----, *el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye bi-tavzîhi tefsîri'l-Celâleyn*, (Haşiye: Süleyman b. Ömer el-Cemel), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2013, c.2.

-----, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Matbaatü'l Hicazi, Kahire, c.2. ts.

-----, *el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'ân*, Merkez-i Dirâsâti'l- Kur'âniyye, 2005, c.2.

ŞEYHZADE Mehmed Esad el-Hüseyini, *Virdü'l-Müfid fi Şerhi't-Tecvid*, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, İstanbul, 1848.

TALU, Mehmet, *Tecvid İlmi*, İstanbul, 1995.

TARABÎH, Edmâ, *Mu'cemu'l-Hemze*, Mektebetu Lubnan Nâşirûn, Beyrut, 1998.

TARHAN, Ali Rânâ, "Müellif (*Mehmed Zihni Efendi*)'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında Bilgi", (Mehmed Zihni, el-Muhtasarât içinde), Doğu matb., Ankara, 1957.

TAYYÂR, Müsâid b. Süleyman, "Mushaflardaki Vakf İşaretlerine İlişkin Bir Değerlendirme", (çev. Recep Koyuncu), Marife, Kış 2015, 15/2, s.413-420

TEMEL, Nihat, "Kıraat ve Tecvid İstilahları", İFAV, İstanbul, 2009.

-----, *Kur'ân Kıraatinde Vakf ve İbtida*, İFAV, İstanbul, 2009.

-----, "Kıraatte Vakf-İbtida Ve Anlama", Uluslararası Kıraat Sempozyumu - Tarihten Günümüze Kıraat İlmi, İstanbul, 16-18 Kasım 2012, s. 271-305

TOPUZOĞLU, Tefvîk Rüştü, "Ebü'l-Esved Ed-Düeli", DİA., Ankara, 1994.

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANSİKLOPEDİSİ, "Mehmed Zihni Efendi" Dergah Yay., İstanbul, 1986, c.6.

TÜRKİYE ANSİKLOPEDİSİ, "Hacı Mehmed Zihni Paşa" md., (haz. Ekrem Üzümeri- Selami Dinçer- Sadi Kazancı), Yıldız Matb., Ankara 1956, c.3.

TÜRK DÜNYASI EDEBİYATÇILARI ANSİKLOPEDİSİ, "Mehmed Zihni Efendi" md. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2005, c.6.

TÜLÜCÜ, Süleyman, "el-Müzhir", DİA., Ankara, 2006.

-----, "A'Şâ, Meymûn b. Kays", DİA., Ankara, 1991.

UĞUR, Mücteba, "el-Câmiu's-Sagîr", DİA., Ankara, 1993.

-----, "Secâvendî, Muhammed b. Muhammed", DİA., Ankara, 2009.

UYGUN, Hamdi, *Uygulamalı Kur'ân Tecvidi*, Kayıhan yay., 2005.

UZUN, Tacettin, *Arapça Sarf-Nahiv Terimleri Sözlüğü*, Kitap Dünyası yay., 2012.

ÜNLÜ, Demirhan, *Kur'ân-ı Kerîm'in Tecvîdi*, Türkiye Diyanet Vakfı yay., Ankara, 2005.

YAMAN, Ahmet, "*Kenzü'd-Dekâik*", DİA., Ankara, 2002.

YAŞAR, Ahmet, *Arapça'nın Temel Kuralları*, Anadolu mat., İzmir, 1996.

YAVUZ, Yusuf Şevki, "*Beyzâvî*", DİA., Ankara, 1992.

-----, "*Fahreddin Er-Râzî*", DİA., Ankara, 1995.

YAZIR, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, (Sad. Komisyon), Zehraveyn Yay., İstanbul, 1992.

YAZICI, İshak, *Ebu'l-Leys es-Semerkandî: Hayatı, Eserleri ve Tefsîrdeki Metodu*, Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi, 1982.

YILMAZ, Hasan Kâmil, "*Bustânü'l-Ârifîn*", DİA., Ankara, 1992.

YILMAZ, İbrahim, " *A'Şâ ve Kaside-i Daliyye* ", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum, 1999, say.14, 245-268

YÜKSEL, Ali Osman, *İbnü'l-Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2012.

ZEBÎDÎ, Muhammed Murtaza el-Hüseynî, *Tacu'l- Arus min Cevheri'l-Kamus*, (thk. İbrahim et-Terzi), Kuveyt, 2000, c.33.

ZEBÎDÎ, Ahmed b. Ahmed, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, (haz. Ahmed Naim-Kamil Miras), DİB. Yay., İstanbul, 2019, c.8.

ZEMAŞERÎ, *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil ve Dekâiki'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve't-Te'vîl*, (Ed. Murat Sülün), Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2016, c.1.

-----, *el-Keşşâf*, (thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd ve Ali Muhammed Muavvid), Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad, 1998, c.4.

ZENBİL, Ramazan, *İmam Buhari Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmiyle İlgili Koyduğu Usuller*, Nebevi Hayat Yay., 2013.

ZERKEŞÎ, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Ebu'l- Fadl İbrahim), Mısır, 1972.

ZİHNİ EFENDİ, Mehmed, *el-Kavlu's-Sedîd fi İlmi't-Tecvîd yahud Tecvîd-i Cedîd*, 1.bas., Dâru't- Tıbbâti'l-Âmire, İstanbul, 1328.

-----, "*Nimet-i İslam*", (sad. H. R. Yananlı), Bedir yay., İstanbul, 1990.

ZİRİKLÎ, Hayreddîn, *el-A'lâm*, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut, 2002, c.6.

ZİYAÜDDİN, Hafız Ahmed, *Vesiletü'l Ğufrân*, (trc. Kerîm Buladı), Kayıhan yay., İstanbul, 2013.

-----, *Vesîletu's-Sa'âde*, Kastamonu Matb., Kastamonu, 1328.

ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdü'l-Azîm, *Menâhîlu'l-irfân fî ulumi'l-Kur'ân*, (thk. Fevvez Ahmed Zemrelî), Dâru'l Kitâbi'l Arabî, Beyrût ,1993.

İNTERNET SİTELERİ

- <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/YAKUB-BIN-SEYYID-ALI/3484> (E.T. 11.02.2020)
- http://www.islamilimleri.com/Kulliyat/Hadis/HadisSerhleri/pg_020_0013.htm (E.T : 06.02.2020);
- http://www.islamilimleri.com/Kulliyat/Hadis/HadisSerhleri/pg_020_0013.htm (E.T : 06.02.2020)
- <https://www.biyografya.com/biyografi/13231> (E.T. 05.03.2020)
- <https://www.diyaret.gov.tr/tr-TR/Person/PresidentDetail/37/dr-tayyar-altikulac#> (E.T. 05.03.2020)
- <https://kastamonu.ktb.gov.tr/TR-94804/dr-tayyar-altikulac.html> (E.T. 05.03.2020)
- <https://www.biyografya.com/biyografi/4466> (E.T. 06.03.2020)
- <http://hasekimezunlaridernegi.com/icerik/ramazan-pakdil1> (E.T. 07.03.2020)
- <https://ilahiyat.erciyes.edu.tr/kadro/Rahmetle-Andiklarimiz/Ilahiyat-Fakultesi/8/33> (E.T. 08.03.2020)
- <http://dagdeviren.sakarya.edu.tr/tr/apersonel/akademik> (E.T. 08.03.2020)
- <https://fasiharapca.com/tekid-lami-ve-tekid-nunu-3/863> , (E.T. 19.03.2020)
- <http://www.lugatim.com/s/nem%C4%81>, (E.T. 10.04.2020)
- <https://www.luggat.com/Edat/2/2> (E.T. 11.04.2020)
- <https://ganjoor.net/sanaee/divans/ghaside-sanaee/sh7/> (E.T. 07.02.2020)
- <https://www.arapcadeposu.com/arapca-dil-bilgisi-harf-i-cerler/> (E.T. 19.06.2020)